

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ЯЦЕНКО ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК 342.814:172.15-057.87:908

**ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У
СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА**

011 «Освітні, педагогічні науки» 01 «Освіта/педагогіка»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ О.Ю. Яценко

Науковий керівник:

Сопівник Ірина Віталіївна,

доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Яценко О.Ю. Формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні. Педагогічні науки». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2026.

У дисертації «Формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства» здійснено теоретичне обґрунтування та експериментально перевірено методику формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства.

Актуальність дослідження зумовлена потребою сучасної української вищої освіти у формуванні в студентської молоді стійких національно-патріотичних цінностей як основи громадянської відповідальності, національної самосвідомості та готовності до активної участі в суспільному житті. В умовах повномасштабної війни, посилення загроз національній ідентичності та необхідності збереження історичної пам'яті особливої ваги набуває виховання молоді на засадах любові до України, поваги до її історії, культури, мови, традицій і державності. Студентський вік є важливим періодом становлення світоглядних орієнтирів, громадянської позиції та усвідомлення особистої причетності до долі держави й місцевої громади. Історичне краєзнавство має значний виховний потенціал, оскільки забезпечує безпосередній зв'язок здобувачів освіти з історією рідного краю, долями його мешканців, культурною спадщиною та прикладами громадянської стійкості. Залучення студентів до краєзнавчої діяльності сприяє поглибленню знань про минуле України крізь призму локальної історії, формуванню емоційно-ціннісного ставлення до Батьківщини та усвідомленню спадкоємності поколінь. Водночас у практиці закладів вищої освіти потенціал історичного краєзнавства як засобу формування національно-патріотичних цінностей студентів використовується недостатньо системно. Це актуалізує потребу в науковому обґрунтуванні педагогічних умов, змісту, форм і методів формування національно-патріотичних

цінностей студентів засобами історичного краєзнавства. Отже, дослідження цієї проблеми є своєчасним і значущим для оновлення виховної роботи у закладах вищої освіти та посилення її національно-патріотичної спрямованості.

На основі аналізу джерел та літератури зроблено історико-генетичний, теоретичний аналіз ідей формування національно-патріотичних цінностей студентів, встановлено, що досліджувана проблема була актуальною в різні історичні періоди, але особливого розмаху набула після проголошення незалежності України, з розвитком національно-патріотичного виховання.

У роботі визначено сутність і структуру «національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства», під якими ми розуміємо цілий комплекс ідеологічних та духовних орієнтирів молоді, які спираються на базові поняття, такі як: патріотизм, національна ідентичність, совість, свобода, гідність; визначено важливість історичного минулого, роль історико-культурних цінностей; вплив сім'ї, освітнього та соціального середовища на формування національно-патріотичних цінностей у студентської молоді, усвідомлення важливості громадянської активності молоді та її наслідки.

У дисертації визначено основні методологічні підходи до формування національно-патріотичних цінностей в студентів: системний, аксіологічний, культурологічний, особистісно-орієнтований, діяльнісний. У дисертаційному дослідженні узагальнено зарубіжний та вітчизняний досвід формування національно-патріотичних цінностей. Встановлено, що процес формування національно-патріотичних цінностей студентів у європейських країнах базується на трансформації концепції патріотизму у площину конституційного патріотизму. У межах цього підходу ключовим об'єктом лояльності постає не етнічна приналежність, а демократичний устрій, верховенство права та захист прав людини.

На підставі аналізу педагогічної літератури в роботі виокремлено й обґрунтовано педагогічні умови формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства, до яких віднесено:

- 1) наповнення навчальних дисциплін змістовими модулями регіонально-

орієнтованого спрямування;

2) забезпечення активної суб'єктної позиції студента у краєзнавчо-пошуковій діяльності;

3) створення інтерактивного виховного простору на основі цифрових технологій.

Для визначення рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства виділено відповідні критерії та показники, серед них: мотиваційно-цільовий; інтелектуально-когнітивний; емоційно-чуттєвий; діяльнісний. На основі визначених критеріїв і показників розкрито рівні (високий, середній, низький) сформованості національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства.

Для забезпечення системного та цілісного розгляду процесу формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства було застосовано метод моделювання. У роботі теоретично обґрунтовано та експериментально підтверджено відповідну методику, структуру якої складають взаємопов'язані компоненти: цільовий, теоретико-методологічний, змістовий та процесуальний. Останній реалізується поетапно через мотиваційно-орієнтований, знаннєвий, операційний та рефлексивно-результативний етапи.

Порівняльний аналіз узагальнених даних підтвердив ефективність впровадженої методики: якщо в контрольних групах рівень сформованості національно-патріотичних цінностей студентів залишився статичним, то в експериментальних групах зафіксовано позитивну динаміку. Зокрема, спостерігається суттєве зростання частки студентів із високим рівнем сформованості національно-патріотичних цінностей, що свідчить про ефективність впроваджуваної методики формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства.

Ключові слова: формування національно-патріотичних цінностей, студенти, патріотизм, національна ідентичність, історичне краєзнавство, методика формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства.

ANNOTATION

O.Y. Yatsenko. Formation of the National-Patriotic Values in Students Through the Local History. Qualifying research paper in the form of a manuscript. A thesis for the Scientific Degree a Doctor of Philosophy in the specialty 011 “Educational, Pedagogical Sciences.” National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2026.

“Formation of the National-Patriotic Values in Students Through the Local History” thesis exhibits the theoretical explanation and the experimental proof of the methodology of formation of national-patriotic values in students through the local history.

The relevance of the study is determined by the need of modern Ukrainian higher education to form stable national-patriotic values in students as a basis for civic responsibility, national self-awareness, and readiness for active participation in public life. In the context of the full-scale war, increasing threats to national identity, and the need to preserve historical memory, the education of young people based on love for Ukraine and respect for its history, culture, language, traditions, and statehood is of particular importance. Student age is an important period for the development of worldview orientations, civic position, and awareness of personal involvement in the fate of the state and the local community. Historical local lore has significant educational potential, as it provides a direct connection between students and the history of their native region, the lives of its inhabitants, cultural heritage, and examples of civic resilience. Involving students in local history activities contributes to deepening their knowledge of Ukraine’s past through the prism of local history, forming an emotional and value-based attitude toward the Motherland, and understanding the continuity of generations. At the same time, in the practice of higher education institutions, the potential of historical local lore as a means of forming students’ national-patriotic values is not used systematically enough. This actualizes the need for scientific substantiation of the pedagogical conditions, content, forms, and methods of forming students’ national-patriotic values by means of historical local lore. Therefore, the study of this problem is timely and significant for renewing educational work in higher education institutions and strengthening its national-patriotic orientation.

The author has executed historical, genetic and theoretical study of the ideas of formation of the national-patriotic values in students based on analysis of the sources and literature and concludes that the research topic has been relevant in different historical epochs, but it has gained more weight after declaration of independence of Ukraine in the context of the national patriotic education.

The scientific paper defines the nature and structure of the national-patriotic values in students developed through the local history represented as a set of ideological and spiritual values cherished by the young people based on the fundamental concepts like patriotism, national identity, conscience, freedom, dignity, reinforces the importance of the historical past, the role of the historical and cultural values, the impact of the family as well as the educational and social environment on formation of national-patriotic values in the young learners, and rests on the belief that young people have to engage in civic activism in order to achieve the positive changes.

The thesis identifies the key methodological approaches to formation of the national-patriotic values in students: systemic, axiological, cultural, personality-oriented and activity-based, summarizes the foreign and the domestic experience of the national-patriotic value formation. It is established that formation of the national-patriotic values in the European students is based on transformation of the concept of patriotism into the area of constitutional patriotism. This approach establishes that the key object of allegiance is not ethnicity. Rather, it is a democratic system, the rule of law, and the protection of human rights.

Based on the pedagogical literature analysis, the research paper sorts out and explains the pedagogical pre-requisites to formation of the national-patriotic values in students through the local history, including: 1) introduction of the in-depth regional study content to the academic disciplines; 2) encouragement of the student's active subjective position in the local history and research activities; 3) formation of interactive educational space with use of the digital technologies.

To determine the levels of formation of the national-patriotic values in students through the local history, the author singles out the corresponding criteria and indicators, including the motivational and goal-oriented, the intellectual-cognitive, the emotional-

sensory and the activity approaches. The high, medium and low levels of formation of the national-patriotic values in students through the local history have been determined based on the specified criteria and indicators.

The author has applied the modeling method in order to enable a systemic and holistic analysis of formation of the national-patriotic values in students through the local history. The thesis theoretically substantiates and experimentally proves the corresponding methodology the structure of which includes the interrelated target, theoretical and methodological, content and process components. The latter is implemented in stages through motivationally-oriented, knowledge-based, operational and reflective-resultative phases.

Comparative analysis of the generalized data has proven efficiency of the implemented methodology: the level of formation of the national-patriotic values of students remains static in the control groups, while the experimental groups exhibit positive developmental changes in this regard. In particular, the fraction of students with a high level of formation of national-patriotic values has significantly increased, which proves efficiency of the implemented methodology of formation of the national-patriotic values in students through the local history.

Key words: formation of the national-patriotic values, students, patriotism, national identity, historical country study, methodology of formation of the national-patriotic values in students through the local history.

**Список опублікованих праць за темою дисертації, у яких відображаються
основні наукові результати дисертації**

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Яценко, О. (2024). Сутність поняття «національно-патріотичні цінності». *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*, 12(1), 82–88. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(1\).2024.82-88](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(1).2024.82-88)
2. Яценко, О. (2024). Проблеми ідентичності під час національно-патріотичного виховання: історичний аспект та сучасні виклики. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*, 12(2), 197–202. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(2\).2024.197-202](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(2).2024.197-202)
3. Яценко, О. (2025). Модель формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства. В М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, & І. Зимомря (Ред.), *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* (Вип. 94, Т. 2, с. 426–430). Видавничий дім «Гельветика». <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-2-61>

Стаття у науковому виданні,

включеному до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science Core Collection

4. Chovriy, S., Yatsenko, O., Kozhevnikova, A., Anisimova, O., Horbatiuk, O., & Kolbina, L. (2024). The power of partnership in higher education. *Amazonia Investiga*, 13(83), 157–173. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.83.11.12> (*Chovriy S. розглянуто зміст та сутнісні ознаки партнерства; Anisimova O. виокремлено основні принципи партнерства; Yatsenko O. розкрито роль партнерства у внутрішній системі забезпечення якості освіти в закладі вищої освіти, узагальнено положення щодо впливу партнерських взаємин на розвиток ціннісних орієнтацій студентів; Kozhevnikova A. виокремлено підходи та бар'єри у процесі реалізації педагогіки партнерства; Horbatiuk O. висвітлено поширені методи співпраці підприємств й організацій та закладів вищої освіти, кластери форм партнерства та моделі*

партнерства підприємницьких структур та університетів; Kolbina L. обґрунтовано переваги та напрями партнерства в організації освітнього процесу закладів вищої освіти та при співпраці з бізнес-корпораціями).

Статті у наукових виданнях

5. Яценко, О., & Сопівник, І. (2023). Формування національно-патріотичних цінностей в освітньому процесі. *SCIENTIA: Збірник наукових праць за матеріалами конференції* (с. 193–194). Чикаго, США. (Яценко О. узагальнено підходи науковців до розуміння ролі історії, культури, літератури, краєзнавства та народних традицій у вихованні молодого покоління, сформульовано висновок про їх значення у розвитку національної самосвідомості студентської молоді. Сопівник І.В. обґрунтовано актуальність проблеми формування національно-патріотичних цінностей молоді в умовах освітнього процесу).
6. Яценко, О. (2023). Роль історичного краєзнавства у формуванні національно-патріотичних цінностей. В *Globalization of Scientific Knowledge: International Cooperation and Integration of Sciences: Materials of the V International Scientific and Practical Conference* (с. 375-377). Вінниця, Україна – Відень, Австрія.
7. Яценко, О. (2024). Роль краєзнавчої науки у формуванні національно-патріотичних цінностей в студентській молоді. В *Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations: Збірник наукових праць «SCIENTIA» за матеріалами V Міжнародної науково-теоретичної конференції* (с. 247-249). Амстердам, Нідерланди.
8. Яценко, О. (2024). Проблема збереження національно-патріотичних цінностей в умовах російської агресії. *Grail of Science*, (43), 470–474. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.06.09.2024.062>

Тези наукових доповідей

9. Яценко, О. Ю. (2023, 23 лютого). *Анексія Криму: національно-патріотичні цінності в умовах війни*. Міжнародна очно-дистанційна науково-практична конференція «Трансформація системи міжнародних відносин в умовах

- російсько-української війни», Київ, Україна (с. 333–335).
10. Яценко, О. Ю. (2023, 28 травня). *Використання традицій українського народу в педагогічній діяльності викладача*. Міжнародна науково-практична конференція «Продовольча та екологічна безпека в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики для України та світу», Київ, Україна.
11. Яценко, О. Ю. (2023, 21 липня). *Роль історичних персоналій у формуванні національної свідомості студентів (на прикладі Ліни Костенко)*. V International Scientific and Practical Conference «Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique», Вінниця, Україна.
12. Яценко, О. Ю. (2024, 11 квітня). *Жінка та патріотизм: культурно-історичний аспект*. Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток лідерського потенціалу жінок в академічному середовищі: міжнародний досвід для потреб розбудови України», Київ, Україна.
13. Яценко, О. Ю. (2024, 16 травня). *Цифровізація як інструмент національно-патріотичного виховання в умовах війни*. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Роль молоді у розвитку АПК України», Київ, Україна.
14. Яценко, О. Ю. (2024, 16–17 травня). *Особливості формування національно-патріотичних цінностей молоді в умовах повномасштабної війни*. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Роль молоді у розвитку АПК України», Київ, Україна.
15. Яценко, О. Ю. (2024, 6 вересня). *Проблема збереження національно-патріотичних цінностей в умовах російської агресії*. VIII CISP Conference «An integrated approach to science modernization: methods, models and multidisciplinary», Вінниця, Україна – Відень, Австрія.
16. Яценко, О. Ю. (2024, 10 жовтня). *Вітчизняний досвід формування національно-патріотичних цінностей в студентів*. XVIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Неперервна освіта: актуальні дискурси», Ужгород, Україна.
17. Яценко, О. Ю. (2024, 23–24 жовтня). *Формування національно-патріотичних цінностей в інклюзивному середовищі*. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Інклюзивний розвиток національної економіки: глобальні

- тенденції, можливості України та роль агропродовольчого сектора», Київ, Україна.
18. Яценко, О. Ю. (2024, 12 листопада). *Вплив ЗМІ на формування національної свідомості студентської молоді*. VI Всеукраїнський відкритий науково-практичний онлайн-форум «Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії», Київ, Україна.
19. Яценко, О. Ю. (2024, 21–22 листопада). *Національна самобутність як національно-патріотична цінність в умовах глобалізації*. International conference «Education and science in the face of challenges and threats. The contribution of young scientists to sustainable development», Київ, Україна.
20. Яценко, О. Ю. (2025, 20–21 лютого). *Формування української національної ідентичності в історико-культурному контексті*. V Міжнародна науково-практична конференція «Ресурсно-орієнтоване навчання в 3D: доступність, діалог, динаміка», Полтава, Україна.
21. Яценко, О. Ю. (2025, 15–16 квітня). *Ціннісний підхід у вихованні громадянина-патріота*. IX Міжнародна науково-практична конференція «Роль молоді у розвитку АПК України», Київ, Україна.
22. Яценко, О. Ю. (2025, 1 травня). *Вплив медіа-активності студентської молоді на формування національно-патріотичних цінностей*. Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна і міжкультурна комунікація у формуванні іміджу України: стратегії розвитку», Київ, Україна.
23. Яценко, О. Ю. (2026, 20–21 березня). *Виховний потенціал регіональної історії у контексті патріотичного виховання сучасного студента*. Науково-практична конференція «Освіта в умовах трансформацій сучасного суспільства», Дніпро, Україна (с. 63–65). Одеса: Видавництво «Молодий вчений».

ЗМІСТ

ВСТУП.....	133
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ	20
1.1. Стан дослідженості проблеми у науковій літературі	20
1.2. Сутність і структура національно-патріотичних цінностей	39
1.3. Роль історичного краєзнавства у формуванні національно-патріотичних цінностей у студентів.....	53
Висновки до розділу 1	57
Розділ II. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА	58
2.1. Вітчизняний досвід формування національно-патріотичних цінностей у закладах вищої освіти	58
2.2. Особливості формування національно-патріотичних цінностей молоді в умовах цифровізації та трансформації глобального медіа-простору.....	65
2.3. Зарубіжний досвід формування національно-патріотичних цінностей у студентів	74
Висновки до розділу 2	89
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	91
3.1. Діагностика сформованості національно-патріотичних цінностей у студентів	91
3.2. Впровадження методик формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства.....	123
3.3. Аналіз результатів експерименту	133
Висновки до розділу 3	145
ВИСНОВКИ	148
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	152
ДОДАТКИ	185

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема пошуку способів формування національно-патріотичних цінностей була актуальною завжди, а в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну стала чи не найголовнішим питанням у виховному процесі молодого покоління. Ще з початку проголошення незалежності нашої держави, головним пріоритетом в освіті стало – національно-патріотичне виховання. Починаючи з 1991 року українська педагогіка зіткнулась із нелегким завданням – позбутись комуністичних, тоталітарних, командно-адміністративних наративів у навчально-виховному процесі. Це стало важливим кроком у суспільно-політичному житті України, яка обрала інтеграційний проєвропейський шлях розвитку, як демократичної, економічно стабільної держави.

Формування національно-патріотичних цінностей в молоді є важливою складовою у формуванні нового покоління, яке буде ставити в пріоритет національну ідентичність, власну культуру, мову, законодавство, громадянина з високим почуттям обов'язку перед власним народом; зрештою, патріота, котрий безсумнівно буде готовий до захисту суверенітету Батьківщини.

Попри значну кількість досліджень у сфері патріотичного виховання, темі формування національно-патріотичних цінностей саме в студентів за допомогою історичного краєзнавства зосереджено невелике коло досліджень, тому ця тема потребує глибшого пізнання та є актуальним педагогічним дослідженням.

Нормативно-правові основи вирішення даних проблем закладені в Конституції України, Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» (2015), «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (2015), Концепції національно-патріотичного виховання та Стратегії національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015).

Для вивчення національно-патріотичних цінностей, варто насамперед, розглянути проблему національно-патріотичного виховання. Різні аспекти

патріотичного виховання розглядали у своїх працях зарубіжні педагоги та вчені: М. Вебер, У. Бек, М. Гібернау, С. Хантінгтон та ін. Проблему патріотичного виховання особистості досліджували українські педагоги: М. Грушевський, О. Духнович, Г. Ващенко, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга та ін. Особлива увага проблемі патріотизму приділяється В. Сухомлинським у праці «Батьківщина в серці», де представлено визначення поняття «патріотизм», а також про примноження його загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей. Зазначена проблема висвітлена у працях сучасних педагогів-дослідників: В. Іванчук, П. Ігнатенко, Ю. Завалевський, Н. Авер'янова, В. Баранівський, М. Бака, А. Сігова, І. Бех, В. Борисов, Т. Гребенник, С. Драч, В. Андрущенко, В. Гуменко, М. Дробноход, П. Кононенко, А. Погрібний, О. Степанець, В. Мірошніченко, Р. Сопівник, А. Петрів Л. Канішевська, Л. Чередник, І. Шумілова та ін.

Аналіз наукової літератури, нормативно-правової бази та вивчення сучасного досвіду підготовки фахівців у закладах вищої освіти дозволили виявити низку *суперечностей*, що потребують розв'язання, а саме між:

- потребою суспільства у вихованні свідомих громадян із чітко сформованими національно-патріотичними цінностями та недостатнім рівнем сформованості цієї особистісної якості у сучасного студентства;
- значним виховним потенціалом історичного краєзнавства як інструменту патріотичного виховання та фрагментарним його використанням у практичній діяльності закладів вищої освіти;
- об'єктивною необхідністю впровадження комплексної методики формування національно-патріотичних цінностей студентів та відсутністю системного науково-методичного забезпечення цього процесу в освітньому просторі ЗВО.

Виявлені суперечності, їхня актуальність для сучасної педагогічної науки та необхідність пошуку дієвих шляхів їх розв'язання зумовили вибір теми дослідження: **«Формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дослідження є складовою науково-дослідної теми кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України «Теоретико-методичні основи навчально-виховної роботи у природоохоронних та аграрних вищих навчальних закладах» (державний реєстраційний номер 0115U003561). Тему дисертації затверджено вченою радою Гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол № 2 від 17.10.2022 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці методики формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства буде ефективним у випадку впровадження обґрунтованої методики формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства, яка буде передбачати реалізацію таких педагогічних умов:

- 1) наповнення навчальних дисциплін змістовими модулями регіонально-орієнтованого спрямування;
- 2) забезпечення активної суб'єктної позиції студента у краєзнавчо-пошуковій діяльності;
- 3) створення інтерактивного виховного простору на основі цифрових технологій.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз проблеми формування національно-патріотичних цінностей у контексті сучасних європейських тенденцій та вітчизняних традицій регіональної історії та розкрити сутність поняття «національно-патріотичні цінності»;
2. Узагальнити вітчизняний та зарубіжний досвід формування національно-патріотичних цінностей в студентів;
3. Виокремити педагогічні умови формування національно-патріотичних

цінностей студентів;

4. Обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність методики формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства.

Об'єкт дослідження – формування національно-патріотичних цінностей у молоді.

Предмет дослідження – методика формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства.

Методологічний апарат дослідження базується на застосуванні системи взаємодоповнюючих наукових методів, що дозволило забезпечити достовірність результатів та реалізувати визначену мету й завдання:

- *теоретичні*: аналіз наукових джерел (філософських, психолого-педагогічних, історичних) та нормативно-правової бази для дефініції понять «патріотизм», «конституційний патріотизм» та «національно-патріотичні цінності»; систематизація та узагальнення європейського й вітчизняного досвіду виховання студентської молоді з метою визначення потенціалу історичного краєзнавства;
- *моделювання* з метою розробки моделювання методики формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства;
- *емпіричні*: діагностичні методи (анкетування, тестування, інтерв'ювання, бесіда) для визначення вихідного рівня сформованості національно-патріотичних цінностей студентів; обсерваційні методи (пряме та опосередковане спостереження за діяльністю здобувачів під час краєзнавчих екскурсій, роботи в архівах та музейних установах); педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи) з метою перевірки ефективності методики формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства;
- *статистичні* – кількісний та якісний аналіз результатів дослідження, метод статистичної перевірки гіпотез (критерій Пірсона) отримані результати розподілу студентів контрольних та експериментальних груп за рівнями сформованості національно-патріотичних цінностей до і після проведення

формування етапу є статистично значущими, що дає підстави вважати запропоновану методику оптимальною для застосування в освітньому процесі; графічне моделювання (таблиці, діаграми, схеми) для систематизації та наочного представлення динаміки формування національно-патріотичних цінностей.

Наукова новизна полягає в тому що: *вперше* розроблено та науково обґрунтовано методику формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства, яка інтегрує *мотиваційно-цільовий, інтелектуально-когнітивний, емоційно-чуттєвий та діяльнісний компоненти*;

- визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства, ефективного використання краєзнавчого ресурсу (наповнення навчальних дисциплін змістовими модулями регіонально-орієнтованого спрямування; забезпечення активної суб'єктної позиції студента у краєзнавчо-пошуковій діяльності; створення інтерактивного виховного простору на основі цифрових технологій; цифровізація локальної історії; суб'єкт-суб'єктна взаємодія у дослідницьких експедиціях; стимулювання творчої самореалізації в суспільно-корисних проєктах);

- *удосконалено*: зміст та форми національно-патріотичного виховання у закладах вищої освіти шляхом впровадження регіонального компонента та інтерактивних технологій (QR-навігація пам'ятками, волонтерство на об'єктах спадщини, створення цифрових путівників); діагностичний інструментарій оцінювання рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей, доповнений показниками здатності до практичного вчинку та ініціативності в краєзнавчому полі;

- *уточнено* сутність поняття «національно-патріотичні цінності» ;

- *подальшого розвитку* набули положення щодо ролі локальної історії у зміцненні національної ідентичності та формуванні громадянської відповідальності особистості.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці та впровадженні в освітній простір закладів вищої освіти:

- авторської методики формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства, що базується на системній взаємодії цільового, змістового та процесуального компонентів. Обґрунтовано та *впроваджено* методику «генеалогічної рефлексії» у процесі формування національно-патріотичних цінностей. Через авторський проєкт «Родинне дерево – частина національної пам'яті» доведено, що дослідження власного родоводу в контексті доленосних подій історії України (Визвольні змагання, Друга світова війна, Революція Гідності, сучасна російсько-українська війна) трансформує абстрактний патріотизм у глибоко особистісну ціннісну орієнтацію; Визначено механізм формування триєдиного зв'язку «Я – Родина – Народ» засобами історичного краєзнавства. Встановлено, що ідентифікація ролі предків у державотворчих процесах виступає найпотужнішим стимулом для подолання «діяльнісного дефіциту» та переходу від декларативного до активного патріотизму; розроблено структурно-функціональну модель виховання патріотичних цінностей, де краєзнавчий пошук інтегрований із біографічним методом, що дозволяє студенту усвідомити себе безпосереднім спадкоємцем та продовжувачем національної історії.

- на основі «генеалогічної рефлексії» *удосконалено* зміст національно-патріотичного виховання шляхом зміщення акцентів із пасивного вивчення фактів на активне дослідження сімейних архівів, спогадів та локальних артефактів, що забезпечує високу емоційну залученість респондентів. В свою чергу це дало поштовх до *розвитку* та вдосконалення у використанні методу «усної історії» у краєзнавчій роботі зі студентами як засобу зміцнення міжпоколінного зв'язку та збереження колективної пам'яті народу; розширити теоретичний підхід до розуміння патріотизму як персоналізованої цінності, що формується через усвідомлення власної причетності до великої історії держави через історію своєї родини.

- програми виховної роботи «Жива історія мого краю», спрямованої на актуалізацію патріотичного потенціалу регіонального краєзнавства;
- діагностичного інструментарію (комплексу анкет, критеріїв та показників), що дозволяє об'єктивно оцінювати динаміку рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей здобувачів вищої освіти.

Результати та висновки дослідження можуть бути використані для модернізації змісту навчальних дисциплін «Педагогіка», «Теорія і методика виховання», «Історичне краєзнавство», а також при розробці спецкурсів, програм позааудиторної діяльності та методичних посібників для системи вищої освіти та підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Наукові положення та результати дослідження впроваджено в освітньо-виховний процес: Національний університет біоресурсів і природокористування України (довідка № 82 від 01.06.2026 р.); Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (довідка № 124/04 від 28.04.2026 р.); Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка (довідка № 49-н від 30.04.2026 р.).

Експериментальна база дослідження. У педагогічному експерименті взяло участь 418 осіб. Це студенти експериментальної групи ЗВО: Національний університет біоресурсів і природокористування України – 215 осіб та 203 особи із контрольних груп двох ЗВО: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка.

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено в 23 наукових працях, із них 3 – статті у фахових наукових виданнях України; 5 – статей в іншому виданні, 15 – тези та матеріали конференцій

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (284 найменування, з них 18 іноземними мовами). Загальний обсяг роботи становить 222 сторінки. Робота містить 18 таблиць, 16 рисунків та 8 додатків

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

1.1. Стан дослідженості проблеми у науково-педагогічній літературі

У першому розділі презентовано теоретичний аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників питань національно-патріотичного виховання, національної ідентичності та історико-культурних надбань.

З'ясовано стан розвитку науки спрямованого на питання національно-патріотичних цінностей в умовах російсько-української війни та проведено паралель між зарубіжним досвідом.

Після здобуття Україною незалежності питання національно-патріотичного виховання постало чи не на першому місці. Адже для того аби стати самобутньою державою, постало серйозне завдання – позбутись радянського вишколу, особливо молодого покоління на долю якого випаде розбудова нової країни. Ще до проголошення незалежності когорта науковців займалися питання національного, національно-патріотичного виховання молоді. Проте, досить багато проблемних питань вимагають детального дослідження.

До малодосліджених проблем можна віднести національно-патріотичне виховання молоді в умовах воєнного стану засобами історичного краєзнавства, коли психологічний стан людини в досить напруженому стані, а також формування національно-патріотичних цінностей засобами історичного краєзнавства особливо у воєнний стан. Варто зазначити, що лівова частка цьому аспекту проблеми може бути зосереджена в дослідженнях психологів.

Основою для впровадження національно-патріотичного виховання можуть слугувати праці видатних педагогів та філософів таких як Г. Ващенко [43], М. Грушевський [78], О. Духнович [91], А. Макаренко [146], І. Огієнко [163],

С. Русова [208], В. Сухомлинський [225], К. Ушинський [239], Я. Чепіга [248] та інших вчених та педагогів.

У своїх працях когорта вищевказаних вчених розкривала особливості виховання почуття патріотизму, національної приналежності, почуття гордості за свою країну відповідно до історичних територій. Важливою складовою національно-патріотичного виховання також є історичне краєзнавство, що включає в себе традиції та культуру, місцеву історію. Дослідженням щодо впровадження національно-патріотичного виховання на основі традицій українського народу займалися вчені: О. Вишневський [50], О. Гевко [64], М. Стельмах [217], М. Щербань [258].

До сучасників педагогічної науки, які займаються питанням патріотизму належать: Н. Авер'янова [2], В. Баранівський [12], М. Бака [8], І. Бех [23], Н. Борисова [34], В. Борисов [33], О. Козлова, Т. Гребеник [112], І. Іванчук [101], П. Ігнатенко [103], В. Андрущенко [5], В. Гуменко, М. Дробноход [238], П. Кононенко [119], А. Погрібний [185], І. Степанець [218] та ін.

Серед дослідників питань національно-патріотичного виховання основоположником можна вважати В. Сухомлинського, який заклав базис для подальших досліджень. Звісно, що з плином часу та зміною свідомості суспільства певні поняття, терміни та уявлення про будь які явища можуть піддаватись корекції, але не можна не погодитись, що патріотизм є невід'ємною часткою у формуванні національно-патріотичних цінностей. В. Сухомлинський дає визначення цьому поняттю: «Патріотизм – це любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народу, гордість за свій народ, прагнення захистити його надбання, продовжити примноження його загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей» [224, с. 68]

Згідно з дослідженням даної теми І. Степанець наголошує: «Практика переконує, що проведення в системі повсякденних соціально і культурно спрямованих заходів сприяє вихованню у кожного студента розуміння громадянського обов'язку, почуття відповідальності за вирішення соціально-політичних та громадських проблем. Таким чином, виховання громадянськості і

патріотизму має бути цілісним процесом оволодіння знаннями, розвитку громадянської свідомості, громадянського мислення, організації найрізноманітнішої соціально та патріотично спрямованої діяльності.» [218, с.178]

Не можна не погодитись з вказаною тезою, адже національно патріотичне виховання, почуття патріотизму вимагає формування цілої системи підходів та методик виховання та педагогічної діяльності. До того ж. на даний час події, які розгорнулись після 24 лютого 2022 року, яскраво засвідчили різке підняття почуття патріотизму у молодого покоління. Якщо повернутись на декілька років назад, то можна з упевненістю говорити про те, що рушійною силою Революції Гідності 2013-2014 рр. була саме студентська молодь.

Схожої думки також дослідник теми національно-патріотичного виховання В. Кульчицький, який наголошує: «Патріотичне та духовне виховання підростаючого покоління забезпечить цілісність народу України, його національне відродження, об'єднання різних етносів і регіонів країни, соціально-економічний і демократичний розвиток України, розбудову та вдосконалення суверенної правової держави, соціально-політичну стабільність у державі та гідне представлення нашої країни у світі. Необхідно відзначити, що важливою складовою наукової системи є педагогіка, предметом якої є виховання й розвиток особистості. Тому завжди актуальним завданням є дослідження такого складного явища, яким є педагогічна наука» [133 с.4] В дослідженнях В. Кульчицького простежується близькість до важливості історичного краєзнавства. Серед сучасних дослідників історичного краєзнавства у працях О. Гевко розгортається можливість застосування та впливу на виховання молоді засобами декоративно-ужитково мистецтва різноманітної місцевості. О. Гевко підкреслює: «Щоб виховати патріота, свідомого громадянина своєї держави, потрібно формувати у студента комплекс якостей характеру, що є основою набуття соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, розвитку духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.» [63 с. 11] До того ж в праці «Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних

закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва» розкрито комплекс рис характеру, які мають бути сформовані у студента ЗВО. Окрім цього, в результаті виховного процесу, як стверджує О. Гевко, має сформуватись справжній осередок міцної нації.

Досить актуальним є публікація Л. Вікторової, де розкривається необхідність звертати увагу на невід'ємну частину освітньо-виховного процесу в ЗВО на сучасному етапі розвитку людства – інноваційного та віртуального освітнього середовища. Спираючись на дослідження своїх попередників, Л. Вікторова розкриває у своїй публікації оновлення підходів до національно-патріотичного виховання нової генерації суспільства.[51]

Зважаючи на розвиток тенденції студентоцентризму в освіті, В. Баранівський зосереджує увагу на ціннісних орієнтаціях студента, як громадянина, здійснює аналіз груп студентської молоді та їх ціннісну орієнтацію, вплив подій в державі на їх місце в суспільстві. [12] І. Бушман в своїх дослідженнях зосередила увагу на національній самосвідомості студентства, а також ціннісних орієнтирах студентства з метою формування соціокультурних цінностей в молоді [41].

На нашу думку, окрім того, що основою для формування національно-патріотичних цінностей є патріотичне виховання, тому в силу того в якому становищі зараз Україна – ще однією важливою ланкою стає військово-патріотичне виховання молоді. Так, Т. Бова розвиває думку про те, що ЗВО мають готувати студентів, які в майбутньому стануть гідним захистом для Батьківщини.[27] В. Будаєк [38], О. Вербовський [47], Б. Галайко [58], М. Зубалій [100], В. Івашковський [102], В. Корицький [120], О. Остапенко [168], О. Пашкова [174], Р. Проць [198], О. Самохін [207] та ін. також займаються питанням військово-патріотичного виховання молоді. На основі дослідження зарубіжного досвіду військово-патріотичного виховання, як Заходу так і Сходу, О. Пашкова зазначає: «Системне військово-патріотичне виховання, як елемент державної політики, потребує цілеспрямованої та скоординованої діяльності усіх соціальних інститутів і громадських об'єднань. Крім того, формування позитивного образу військовослужбовця і армії у засобах масової інформації, підвищення престижності

військової служби, створення сприятливих умов її проходження, а також соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей сприятиме військово-патріотичному вихованню молоді.»[175. с.1]

О. Вербовський у своїй праці підіймає проблему виховання духовно-патріотичних почуттів, які мають попередити вплив військово насилля, вирізняючи поняття місцевого патріотизму, націоналізму, пацифізму. М. Окса висвітлює національно-патріотичне виховання, його розвиток в умовах інформаційного суспільства, впливу потоку інформації на молоде покоління [164].

Р. Сопівник та А. Петрів розкривають суть самовиховання, поняття національно-патріотичних цінностей, застосовуючи пантеон історичних персоналій, як метод у патріотичному вихованні студентської молоді. [214] О. Діденко в своїх працях висвітлює проблему державного врегулювання патріотичного виховання студентської молоді [86].

В праці В. Букача «Батьківщинознавство як елемент освіти» розглядається питання підготовки педагогів для виховання патріотів, особливо серед молоді, з метою їх самовизначення. Праця поєднує в собі не лише методичні аспекти виховання, але й поєднання краєзнавчої науки [39].

Н. Череповська досліджувала питання патріотичного виховання з використанням медіаресурсів, зважаючи, що для студентства важливо розвивати критичне мислення, зважати на медіапростір [249]. О. Павлушенко, Л. Мазай, Л. Прокопчук, Н. Павликівська у колективному дослідженні використали інтернет-ресурси як засіб формування національно-патріотичного світогляду в студентів [169].

Не можемо заперечити, що формування цінностей, а особливо національно-патріотичних, нерозривно пов'язані з психологією. Яскравим дослідником цього питання є І. Бех, який розділив патріотизм на 7 позицій згідно психології. Професор стверджує, що: «Патріотизм – найсильніше почуття людської єдності. Його апогей кваліфікується як стан повної гармонії («Одне серце й одна душа»). Однак це не замкнута в почуттях єдність як така, а справжня спільність із життям, що реалізує великі цілі у вимірі народу, Батьківщини, держави.» [21. с.7] Н. Бондаренко у своїх

останніх напрацювання порушує питання формування європейськості майбутньої еліти, яка в себе включає найголовніше – українська ідентичність, яка спирається на сьогоднішній день. Автор зосереджується на подіях Революції Гідності 2013-2014 рр., проявах патріотизму серед студентської молоді. Спираючись на працю Р. Гривинського, Н. Бондаренко все більшого значення надає ролі Т.Г. Шевченка у становленні українського суспільства сьогодні [74].

Актуальних є дослідження Р. Гули про різницю між поняттями націоналізму, патріотизму та інтернаціоналізму, адже в сучасних реаліях, під впливом ЗМІ, які часто можуть викривити реальність, можемо отримати негативний наслідок – неусвідомлення термінології, а звідси і викривлення поведінки [160]. Також розкрито важелі формування новітньої моделі українського патріотизму, спираючись на «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр.»[219]

Книга О. Проценка та В. Лісового, яка стосується питання націоналізму широко розгортає ставлення суспільства до націоналізму. Автори зібрали твори різних історичних, громадських діячів, відстежуючи націоналізм у моделі розвитку суспільства та під впливом пануючої ідеології [159]. Монографія Г. Касьянова також яскраво розкриває процес формування націй, а також прояву націоналізму як ідейної течії, ідеологічного та культурного феномену [110].

Важливим елементом у формуванні та збереженні ціннісного компоненту громадянина України є ряд нормативно-правових актів, серед яких є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1237-VII від 06.05.2014) [96], який регламентує права і свободи громадянина на тимчасовано окупованих територіях, а також збереження культурно-історичних надбань та цінностей українського народу. Також важливим документом, який виступає основою Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України є Наказ МОН України «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України» №527 від 06.06.2022р. [157],

які включають різноманітні заходи, включаючи виховні години, проєктну діяльність, ігор, квестів, конкурсів і т.д.

Для сучасної педагогічної діяльності, а саме роботи з молоддю в закладах освіти, педагог має керуватись законодавчими актами, які в свою чергу містять роз'яснення та тлумачення понять, такими як:

1. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Наказ №527 від 06.06.2022р.). Згідно даних документу, «мета національно-патріотичного виховання має бути реалізованим через систему виховних завдань. Серед них: утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України» [189]

2. Про застосування державної мови у сфері освіти Лист МОН № 1/16742-23 від 27.10.23 року. В умовах збройної агресії рф проти України, вказаний документ наголошує на тому, що мова має виступати «елементом національної безпеки», в тому числі і в освітніх закладах.[188]

3. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року. *Розпорядження КМУ № 141-р від 16.02.2024 року*. Головною метою Програми є: «створення сприятливих умов та налагодження міжгалузевої взаємодії на загальнодержавному та регіональному рівні для реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності шляхом національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти населення України, популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України (самобутність, соборність, воля, гідність) та формування на їх основі української національної та громадянської ідентичності.»[192]

4. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 3788-ІХ від 06.06.2024, ВВР, 2024, № 42, ст.258). В документі, в загальних положеннях розгорнуто тлумачення понять, які стосуються національно-патріотичного виховання, в тому числі і національно-патріотичних

цінностей, серед яких ми виділили – національну ідентичність: «українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [191]

Л. Міненко у своїх напрацюваннях розкриває практичну сторону національно-патріотичного виховання громадянина України, а саме шляхом збереження культурно-історичного спадку та ролі музеїв у збереженні пам'яті та уроків героїзму нашого народу у сьогоденній боротьбі за нашу незалежність [152].

О. Гринів розкриває тематику патріотичного і громадянського виховання, взявши за основу історію на українську націологію, яка намагається позбутися чужих міфів, які протягом декількох десятиріч років нав'язувались існуючою владою та ідеологією.[75] У праці Н. Волошиної висвітлюється еволюція українського патріотизму, його сприйняття суспільством, а також його генеза зі змінами у культурно-історичному розвитку українського народу [53].

Важливим питанням в умовах війни залишається мовне питання, яке у своїй публікації розкриває К. Двірна: «Говорити українською сьогодні – це захищати свою державність, це зміцнювати українську національну ідентичність та гідність, а значить Словом чинити спротив агресору.» [80 с. 48] Актуальну думку з приводу ролі мови у становленні держави, як частини національної ідентичності та частини національно-патріотичних цінностей в умовах активної війни висвітлює і С. Шевчук: «Українська мова – це зброя, і вона здатна воювати.» [255. с. 126]

Дослідники мовно-культурних питань сьогодення сходяться до єдиної думки, що прояв здобутків своєї мови, культури та традицій насправді не є ознакою відсталості, яку нам століттями нав'язувала країна-агресор, а є тенденцією до становлення власної ідентичності, окремішності народу серед інших.

Окрім мовної спадщини, важливою складовою є релігія. Велика аудиторія може сприйняти релігію як складову національно-патріотичного виховання дещо скептично. Проте, когорта дослідників вважають, що саме релігія поставала

питанням національної приналежності. Свідченням цього виступає навіть те, як сьогодні українці завзято боролись за право сповідувати православ'я в Києво-Печерській Лаврі рідною мовою. Діяльність І. Огієнка яскраво підкреслює поєднання цінностей, які неухильно формують патріотизм, а саме мову та релігію. До того ж він запозичив таку тенденцію з митрополита А. Шептицького, який говорив в посланні до вірних Станіславської єпархії, 1899 р.: «Християнин має любити всіх людей. Однак це зовсім не перешкоджує йому найпершою любов'ю любити свою родину і свою Батьківщину.» [256. с.209] Ці слова також стимулюють звернутись до головної книги християн – Біблії, в якій також не оминається питання любові до рідної землі, тобто одного з проявів патріотизму: «Якщо хтось про своїх, і особливо про домашніх, не дбає, той від віри відцурався: він гірший, ніж невірний» (1 Тим. 5:8) [26], тобто це є підтвердженням виховання патріотичних цінностей ще на початковому етапі зародження державності.

В публікації В. Кротюка висвітлені питання поєднання громадянина та віруючого. Науковець підкреслює те, що релігія в Україні виконувала регулятивну функцію, встановлювала порядок в житті. Але в сучасному часі спостерігається негативний вплив глобалізації на цей взаємозв'язок [129]. Питанням духовних цінностей також займалися А. Богуш [29] та М. Боришевський [35].

Серед національно-патріотичних цінностей, які вивчаються особливе місце займає національна свідомість, розкрита в дослідженні М. Антоненко [6]. Місце національної свідомості в контексті державотворчих процесів розкриває М. Башмет [14]. Українська національна свідомість в контексті сучасних політичних процесів, важливість свободи і волі як невід'ємної цінності творення народу розкривається у монографії І. Кресіної [236].

Напрацювання М. Боришевського стосуються національної свідомості при становленні громадянина. В дещо іншій інтерпретації, але схожій тенденції національна свідомість розглядається у праці А. Гафіатуліної [62], а саме через парадигму психології.

В дослідженнях педагогів та психологів поруч із національною свідомістю досліджується поняття самосвідомості, серед них: В. Борисов [33], В. Соколова

[213], А. Березін [20], В. Карлова [109], П. Ситник, А. Дербак [210] та ін. Зокрема, в роботі В. Карлової національна самосвідомість розглядається як основа державотворчих процесів в Україні. А. Дербак зазначає, що: «Становлення національної самосвідомості відбувається на основі усвідомленого досвіду історичного розвитку народу, який акумулюється і відображається насамперед у таких феноменах духовного життя, як система націознавчих знань, світогляд, мораль. Від рівня розвиненості цих духовних чинників залежить змістовна наповненість та функціональна спроможність національної самосвідомості, її ефективність як духовного рушія національного прогресу.» [83с.145]

Г. Балл розглядає особистісну свободу, як складову гуманістичного виховання [9]. Мовним питанням, а саме особливостями його етикету від минулого до сьогодення в своєму дослідженні розкриває С. Богдан [28].

Окрім терміну патріотизму варто звернути увагу на дослідження інших національно-патріотичних цінностей у більш вузькому розумінні, таких як свобода і воля, почуття відповідальності, громадянськість, національна ідентичність та національна свідомість, почуття відповідальності, поваги до історії, культури та традицій, любові до Малої Батьківщини, а отже, до свого рідного краю.

К. Чорна досить влучно підкреслює важливість національно-патріотичних цінностей в ході навчального процесу: «У глобальному світовому суспільстві молодь не повинна втрачати свою людську гідність, індивідуальність, глибоке відчуття єдності з українським народом, повагу до його духовних, моральних і культурних надбань.» [251. с.345].

В поєднанні з філософським напрямом вивчення питання гідності дослідження в психології займається В. Рибалка. Дослідник висвітлює питання розвитку та становлення особистості, вплив оточуючого світу формування гідності та її види [201].

Питанням становлення справедливої особистості, її роль у становлення демократичного суспільства займалися такі дослідники: О. Крутенко [130], С. Палієва [171], К. Федорова [240]. На їхню думку, основою формування справедливого громадянина має будуватись на гуманістичній моралі, задля

виховання суспільства, де пануватиме мирне співіснування громадян різних народів та держав.

До національно-патріотичних цінностей можемо віднести також «національну ідею», дослідженням якої займались: П. Кононенко [119], В. Лісовий [142], О. Забужко [241], Ф. Медвідь [149], М. Кубаєвський [131]. Дослідниця О. Забужко стверджує, що національна ідея формується у випадку єдності суспільства, коли будується власний історичний характер, традиції та звичаї [241]. Дослідники Ю. Римаренко, С. Римаренко, Л. Шкляр розглядають формування національної ідеї з трьох складових: державницький, етнічний та політичний [202]. Серед зарубіжних практичних філософів, які займались питанням національної ідеї можна виділити Ю. Габермаса [273] та К.-О. Апель [267].

П. Гай-Нижник та Л. Чупрій також займаються дослідженням питання загальнонаціональної ідентичності, виділяючи при цьому національну ідею як основу: «На нашу думку національною ідеєю є: прагнення до загальної єдності громадянства навколо традиційних національних українських цінностей та духовно-історичної пам'яті; консолідація українського народу з метою побудови могутньої сучасної Української держави на засадах націократії та консерватизму, а також соціальної справедливості й демократії; формування новітньої української політичної нації через модернізацію державно–суспільних механізмів та посилення загальноукраїнської ідентичності.» [57. с.475]

К. Журба в одному з останніх досліджень розглядає формування національної ідентичності молоді в умовах воєнного стану, а також питання духовної безпеки української нації, що в свою чергу включає в себе культуру, релігію і т.д. [94]

Серед досліджень окремих цінностей, а саме національної ідентичності у вищій освіті в контексті глобалізації висвітлено в праці М. Кудрі. [176] Також історією становлення національної ідентичності та дослідженням походження українського народу займається вчений Я. Грицак [76]. В монографії М. Степико досліджується історико-культурні засади, а також теоретико-методичні аспекти феномену національної ідентичності: «Як історичний феномен нація є

соціокультурною, економічною, політичною та комунікативною єдністю людей, що забезпечує їм цивілізоване життя в межах світової спільноти. Нація створює життєздатне суспільство й державу, які гарантують його безпеку та життєві інтереси. У сучасному світі саме нація виконує функцію носія мети (національна ідея) розвитку суспільства в цілому.» [235 с.28] Феномен національно-культурної ідентичності як проблему сучасного педагогічного дискурсу на основі аналізу наукових джерел висвітлює Л. Канішевська: «як усвідомлення людиною себе представником певної нації, носієм її культури, важливості національних цінностей.» [108 с.204]

Т. Бердій у фундаментальному дослідженні розглядає національну ідентичність в поєднанні з політичним життям держави [19]. І. Вільчинська в своєму дослідженні висвітлює етнічну та національну ідентичність у молоді на основі соціологічних опитувань [93]. М. Козловець також у своїй монографії розглядає національну ідентичність у контексті глобалізації та її вплив на державне життя [115]. Н. Пелагеша у своїй монографії розглядає національну ідентичність в умовах глобалізації, а також трансформації, які супроводжують нашу державу з плином часу [178].

Невід'ємною частиною формування національно-патріотичних цінностей є також історичне краєзнавство. Серед вітчизняних дослідників історичного краєзнавства: Г. Бондаренко [30], В. Савчук [205], Л. Баженов [215], М. Костриця [121], П. Тронько [231], В. Бездрабко [15], О. Музиченко [156], В. Голубко, С. Качараба, А. Середяк [72], Я. Калакура [105], О. Рєєнт [199], О. Уривалкін [106], І. Коляда, Я. Камбалова, О. Кирієнко [118], С. Заремба [97], О. Коваленко [111], В. Ткаченко [229], Д. Малков [148].

В. Савчук у своїх працях досліджує краєзнавчий вимір Поділля ХХ ст., окрім цього автор здійснює важливий поділ краєзнавства на «українське» та «російське», також особлива увага зосереджується на наукових установах, які сформувались в регіоні. Титанічна праця в галузі історичного краєзнавства належить Л. Баженову, який опублікував понад 84 монографій, які стосуються вивчення краєзнавства Правобережжя України в період ХІХ – початку ХХІ ст., що дало поштовх на

створення історико-краєзнавчої школи науковців. М. Костриця, який досліджує краєзнавство як в географічному, так і духовному аспекті Житомирщини та Волині в період ХХ ст. П. Тронько, який у своїх напрацюваннях висвітлює особливості національного краєзнавства незалежної України, а також питання українського краєзнавства в 50-х роках ХХ ст. В. Голубко, С. Качараба, А. Середяк розкривають тему розвитку історико-краєзнавчого руху в Україні в період з II пол. ХІХ ст. – ХХІ ст., створивши навчальний посібник для студентів, аналізуючи нормативно-правові документи державного рівня, які стосуються даної галузі науки.

В. Бездрабко є науковцем історіографічної проблеми краєзнавства України, зосереджує свою увагу на архівних документах, окремих діячів та сусідніх країнах, розвитку історичного краєзнавства на зламі ХІХ–ХХ ст. Науковцем, який розглядав історичне краєзнавство 20-хрр ХХ ст. є О. Музиченко: «Серед активних діячів краєзнавчої роботи і був О. Музиченко, який розглядав краєзнавство як активний метод пізнання навколишньої дійсності.»[222 с.164], тобто він поєднував звичайне повсякденне життя, як невід’ємну частину наукового розвитку. О. Уривалкін на основі архівних матеріалів, опублікованих джерел випустив навчальний посібник «Історичне краєзнавство», особливо цінним є те, що в посібнику чітко розкрито класифікацію джерел, їх види.

Монографія та посібник автором яких є О. Реєнт, детально висвітлюють розвиток історичного краєзнавства на основі діяльності Національної спілки краєзнавців України. Своїми напрацюваннями І. Коляда, Я. Камбалова, О. Кирієнко сформували програми для роботи з предмету «Історичне краєзнавство» окреслюють період від початку появи людини до сьогодення. Цікавим є те, що у напрацюваннях створено симбіоз не лише історії та географії, але й залучені спеціальні історичні дисципліни, які допомагають на практиці «доторкнутися історії». Вкотре, можемо підкреслити поєднання історичної науки та природничої науки з педагогікою. На нашу думку, сама можливість дослідити історичне минуле та традиції, які збереглися, або використовуються до цього часу, неабияк пробуджують почуття патріотизму та гордості за свій край, особливо в молодого покоління, яке формується як особистість.

Становлення історичного краєзнавства окремих регіонів, наприклад, Чернігівщини займались С. Заремба, О. Коваленко, В. Ткаченко. Особливості розвитку Львівщини досліджував Д. Малков. Галузь краєзнавчих досліджень досить розгалужене і включає в себе культурно-історичний розвиток різних регіонів України від початку їх заснування і до сьогодення.

О. Неживий у 2017 р. здійснив важливий внесок у розвиток краєзнавчої науки України, а саме шляхом публікації літературно-краєзнавчих нарисів: «Луганщина – земля українська. Духовні обереги рідного краю» [162] неабияк підкреслив, що схід нашої держави має свою особливість і наповнений він українськими традиціями і культурою. Окрім цього, в даній роботі зустрічаються також й вже історичні постаті письменників, громадських діячів та активістів, які боролись за незалежні і самотність України, що на сьогоднішній день є чи не найбільш актуальним питанням після вторгнення рф в Україну.

Етнографічні дослідження також можна вважати причетними до історичного краєзнавства. Дослідник звичаїв та традицій українського народу у вигляді етнографічного нарису сформував О. Воропай [54].

Окрім вітчизняних дослідників національно-патріотичного виховання також є ряд іноземних дослідників, філософів, громадських діячів, які працювали над питанням патріотизму в контексті розвитку своєї країни та всього світу. Ряд науковців, філософів, політологів, громадських діячів займались дослідженням питання патріотизму М. Вебер [44], У. Бек [18], М. Гібернау [66], С. Гантінгтон [61] та ін.

Твердження М. Вебера в питанні патріотизму досить тісно пов'язані з соціально-економічними потребами суспільства та господарством, ставленні громадянина до свого обов'язку, також М. Вебер охоплює проблему війни та свідомості людини, її позицію до держави у випадку воєнних дій.

Й. Песталоцці – педагог та гуманіст XVIII – XIX ст., у своїх працях та спостереження приділяє особливу увагу вихованню молодого покоління, яке має з повагою та великою відповідальністю ставитись до навколишнього та «рідного» середовища [179].

Серед дослідників останнього десятиліття, які розглядали питання складової частини національно-патріотичних цінностей варто відзначити політолога та культуролога М. Гібернау, яка зосереджує увагу на національній ідентичності сьогодення, яку розкриває у праці «Ідентичність націй»: «Я стверджую, що творення національної ідентичності – це реакція на складний процес, завдяки якому індивіди ідентифікують себе з сукупністю символів і традицій, культурою і мовою, що мають силу об'єднувати і наголошують на чутті спільноти. Цей процес ідентифікації зумовлює постійну взаємодію між індивідами і символами в тому розумінні, що індивіди не просто повинні визнати вже наявні символи, а мають усякчас відтворювати їх і приписувати їм нове значення відповідно до зміни обставин, серед яких відбувається життя спільноти.

На початку нового тисячоліття ідентичність націй зберігає свою силу й править за могутній чинник політичної мобілізації. Але національна ідентичність тепер відрізняється від національної ідентичності в інші періоди часу, і то просто тому, що за глобальної доби національна ідентичність водночас і міцніша завдяки ефективним стратегіям побудови нації, і набагато відкритіша чужим впливам, які неможливо контролювати та не пускати в національний простір» [66. с.33]

Р. Каррен та Ч. Дорн у своїй праці «Patriotic Education in a Global Age/Патріотичне виховання в епоху глобалізації» підіймають питання про національну єдність, а також дискусію з приводу добродесного патріотизму та впливу на формування цінностей в умовах процесу глобалізації та розвитку інформаційного суспільства [271].

Дослідник виховання патріотизму та національно-патріотичних цінностей Великої Британії А. Петерсон/A.Peterson, який розглядає питання патріотизму на прикладі Британії та всього світу. Підкреслюється доцільність освіти та виховання молодого покоління [280].

Тематикою національно-патріотичних цінностей займається також французький громадський діяч, кореспондент Ф. Бенхасейн/Faycal Benhassain [269]. Дослідженням необхідності та особливостей виховання патріотизму в польської молоді займається Я. Лушиц/ Jaroslaw Lusica [278].

Праця М. Сардока «Handbook of Patriotism»/ «Довідник патріотизму» та інші публікації даної тематики висвітлюють цінність патріотизму не лише як позитивне надбання в суспільстві, але і негативне: переростання у фанатизм і відповідні наслідки цього [282]. Г. Аріелі в праці «Evaluations of patriotism across countries, groups, and policy domains»/ «Оцінка патріотизму в країнах, групах і сферах політики» здійснює порівняльний аналіз впливу патріотизму на різні групи населення, на які впливають і релігія, і розташування, і менталітет тієї чи іншої громади [272].

Н. Гопкінс – британський вчений у своїй праці «Національна ідентичність: гордість та упередження/National identity: Pride and prejudice?» розкриває питання націоналізму та патріотизму, а саме користь та його можливі негативні наслідки для суспільства. Можемо сказати, що дані об'єкти дослідження можуть розглядатись як стереотип [275].

М. Холмс та К. Сімпсон у своїй праці «Уявні держави: націоналізм та інтернаціоналізм/Imagined States: Nationalism and Internationalism» досліджують ще одну цінність як «націоналізм» та порівнюють його з інтернаціоналізмом на регіональному рівні, а саме, що стосується ірландського націоналізму та роль держави в інтегруючих процесах з ЄС [274].

Філософ Г. Чепман у своїх напрацюваннях близький до О. Сухомлинського, адже стверджує, що формування свідомого громадянина і патріота можливе за умови відсутності насилля над дитиною, а більше того – підлітка. Вчений стверджує, що кожна дитина заслуговує і потребує справедливого, доброзичливого ставлення та виховання з боку батьків [270].

Ототожнення понять «свободи» та «відповідальності», дослідженням розвитку особистості на протигагу авторитарним режимам розкриває філософ Е. Фромм у своїй праці «Душа людини» [246].

Поруч з цінністю «патріотизму» є також і «громадянськість», яка є досить близькою до державотворчих процесів. Дослідник Е. Дюркгейм пов'язує моральність разом із законодавчими основами [92]. Т. Гоббс [68], Дж. Локк [143]

та Г. Гегель [65] описують поведінкову модель в громадянському суспільстві, вихованні в громадянині моральних основ.

Окреме місце в дослідженнях краєзнавчого виміру займає висвітлення закордонного досвіду як окремо, так і в порівнянні з вітчизняними дослідниками про інші країни, а також дослідження іноземних науковців. В. Демецька досліджувала питання краєзнавчих текстів та мовних особливостей на прикладі США та України, використовуючи концепт «свій/чужий» простір в краєзнавчих текстах [82].

Книга «Народ і нація» Нортон, Мері Бет, Кацман, Девід М., Блайт, Девід В., Чудакофф, Говард П., Патерсон, Томас Г., Таттл, Вільям М. мол., Ескотт, Пол Д. будується на оповіданнях жителів різних регіонів США, що є головним джерелом історичного краєзнавства окремих національностей в період становлення штатів [265].

Отже, здійснивши аналіз цілого ряду досліджень, ми дійшли до таких висновків: більшість досліджень спрямована на національно-патріотичне виховання, аніж на саме поняття «цінностей». Вітчизняні вчені у своїх напрацюваннях у більшості випадків, розкривають цінність патріотизму прив'язуючи її до певного географічного місця.

Патріотичне виховання має широку розгалужену систему, включає в себе як національно-патріотичне, військово-патріотичне та ін. Розглядаючи кожне окремо, можемо зазначити, що подібний «вид» виховання включає в себе ряд інших факторів, які впливають на методику впровадження патріотичного виховання. Окрім цього, аналізуючи монографії, збірники, довідники, статті та спостерігаючи за змінами у геополітичному житті як України, так і світу – виникає необхідність внесення нових досліджень, спираючись на потреби нового покоління.

Паралельно, аналізуючи вітчизняних краєзнавців, можемо стверджувати, що вони також мають тенденцію від географічних особливостей, а особливо історико-культурних надбань, розкривати свою тему, прив'язуючи її до питань виховання, патріотизму та ціннісного підходу.

У контексті нашого дослідження цікавими є тези доповідей та матеріали наукових конференцій, симпозіумів та конгресів, статті наукових збірників (див. Табл.1.1.1)

Таблиця 1.1.1.

Тези доповідей та матеріали наукових конференцій, симпозіумів та конгресів, статті наукових збірників

№п/п	Автор	Основні ідеї
1.	Степанець І.	Громадянсько-патріотичне виховання студентів засобами освітнього процесу у ВНЗ.
2.	Вікторова Л.	Національно-патріотичне виховання студентської молоді засобами освітнього процесу у вимірах сучасності.
3.	Баранівський В.	Ціннісні орієнтації студентської молоді та їх роль в консолідації українського суспільства
4.	Бушман І.	Ціннісні орієнтири сучасного суспільства
5.	Вербовський О.	Виховання духовно-патріотичних почуттів у студентської молоді як своєрідного імунітету проти військового насилля
6.	Окса М.	Національно-патріотичне виховання студентів в умовах сучасного інформаційного суспільства
7.	Діденко О.	Реалізація державної політики національно-патріотичного виховання молоді на регіональному рівні
8.	Букач В.	Батьківщинознавство як елемент освіти
9.	Павлушенко О.	Інтернет-ресурси як засоби формування національно - патріотичного світогляду студентів
10.	Міненко Л.	Практичні аспекти національно-патріотичного виховання громадян України в сучасних умовах

11.	Двірна К.	Мовний фронт боротьби в умовах російсько-української війни (2014–2022 рр.)
-----	-----------	--

На сьогодні в Україні підготовлено ряд науково-методичних посібників з досліджуваної теми (див. Табл. 1.1.2.).

Таблиця 1.1.2.

Науково-методичні посібники з досліджуваної теми

№п/п	Назва	Рік видання
1.	Виховання і самовиховання на засадах національно-патріотичних цінностей: методичний посібник для студентів і науково-педагогічних працівників аграрних і природоохоронних ВНЗ / укл. Р.В. Сопівник, Г. В. Петрів.	2014
2.	Патріотизм молоді інформаційної доби: інноваційні засоби розвитку : навчально-методичний посібник / Н. І. Череповська	2023
3.	Патріотизм як цінність. 7 наукових позицій у національно патріотичному вихованні./ І. Бех	2018
4.	Націоналізм, патріотизм та інтернаціоналізм: методологічні й праксеологічні аспекти / Р.В. Гула	2016

За останні роки захищено ряд дисертацій на здобуття наукового ступеня із проблем національно-патріотичного виховання (див. Табл. 1.1.3.):

Таблиця 1.1.3.

Дисертації на здобуття наукового ступеня із проблем національно-патріотичного виховання

№п/п	Автор	Назва	Рік
------	-------	-------	-----

1.	Кульчицький В. Й.	Теорія і практика патріотичного виховання в школах України (1945–2019 рр.)	2020
2.	Гевко О. І	Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва	2003
3.	Пашкова О. О.	Військово-патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1991–2019)	2021
4.	Волошина Н. М.	Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства	2010
5.	Петрів А.Б.	Формування патріотичних ідеалів студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти	2024

Проблема формування національно-патріотичних цінностей перебуває в центрі уваги багатьох дослідників, що дозволило накопичити ґрунтовний теоретичний базис. Проте складність і багатогранність самого об'єкта дослідження призвела до відсутності уніфікованого підходу у визначенні сутності цих цінностей. Саме ця термінологічна неузгодженість підкреслює потребу в уточненні понятійно-категоріального апарату в межах нашого дослідження.

1.2. Сутність і структура національно-патріотичних цінностей

Національно-патріотичні цінності в контексті ХХІ століття, на фоні повномасштабного вторгнення рф в Україну, викликало неабиякий резонанс серед суспільства. Задля того, аби мати змогу розуміти процеси, або ж розрізнити

нав'язування того чи іншого поняття; навчитись аналізувати процеси, які відбуваються на геополітичному просторі, необхідно оперувати певними категоріями понять.

Для більш детального вивчення понять «національно-патріотичне виховання», «національно-патріотичні цінності», «національна ідентичність», «національна ідея» та ін., авторкою використовувались різноманітні методологічні підходи: історичний, термінологічний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний), моделювання. Окрім цього, задля досягнення мети дослідження, нами використовувались різноманітні методологічні принципи дослідження: *принцип єдності теорії та практики*, який полягає в взаємній залежності попередніх досліджень і результату їх впливу на практичне застосування, особливо, якщо ці процеси впливають на свідомість суспільства. За *принципом системності* ми можемо досліджувати певне явище, процес чи поняття як окрему одиницю, так і складову частину великої системи.

Згідно *принципу розвитку* завдяки суперечності або ж абсурдності поєднання протилежних процесів і понять, в тому числі і в педагогічному полі ми здатні побудувати нове наукове знання. В поєднанні *принципів об'єктивності та декомпозиції* нами опрацьовано як позитивні, так існуючі негативні впливи національно-патріотичного виховання та існуючих цінностей, відповідно до теми та мети дослідження.

Завдяки вказаним методологічним принципам в нашому дослідженні ми можемо підкреслити важливість національно-патріотичних цінностей у виховному процесі студентства, особливо в ході зміни суспільства. Адже, сьогодні відбуваються складні процеси, окрім того, що йде війна, в Україні відбувається зміна покоління і водночас конфлікт поколінь. Ми спостерігаємо становлення абсолютно незалежного суспільства, яке прагне позбутись радянських постулатів і побудувати нове демократичне суспільство. Задля збереження цієї тенденції ми маємо вміння її зберегти і спрямувати студентську молодь до змін як особистісних, так і загальнодержавних без фанатичних настроїв, а зі здоровим глуздом.

У повсякденному житті дуже часто виникає проблема у розумінні термінології. З початком повномасштабної війни все частіше ми стикаємось з поняттям «націоналісти», «націоналізм», «нацисти» та «неонацисти», останній термін, до речі, все часті застосовують на адресу всього українського народу. Тому шляхом методів порівняння, аналізу та синтезу ми з'ясували значення вищевказаних термінів.

Як стверджує Ентоні Д. Сміт: «Націоналізм – це ідеологія, яка ставить у центрі своїх інтересів націю і прагне сприяти її розквіту. Але це доволі невиразно. Слід рухатися далі й виокремити ті головні завдання, ставлячи які, націоналізм прагне сприяти національному розквіту. Усього таких завдань три: національна автономія, національне об'єднання й національна ідентичність; на думку націоналістів, нація не спроможна вижити без достатнього прояву всіх трьох завдань. А це, своєю чергою, наводить на таке робоче означення націоналізму: «ідеологічний рух за здобуття й збереження автономії, єдності та ідентичності населення, представники якого вважають, що вони становлять реальну або потенційну «націю.»» [211] Також Н. Чорна подає узагальнене визначення націоналізму: «...націоналізм – це багатофакторне явище, яке трактується в науковій літературі по різному: національна самосвідомість; штучний комплекс, сформований на базі міфологем; страх перед інородною культурою; ідеологія окремішності та виключності; конфліктна деструктивна система тощо. Націоналізм представлений різними видами (ідеологічний, політичний, культурний, релігійний, економічний тощо) й між ними немає чітких меж і ієрархії. Він загострюється в період духовного падіння та загальної кризи нації, формує негативні стереотипи про інші народи. Етнонаціоналізм не тільки веде до розколу у суспільстві, а й є каталізатором конфліктів. Толерантність і діалог культур, стабільність економічного розвитку держави сприяють розвитку міжкультурних контактів і дають можливість для формування національної свідомості на основі патріотизму та повазі до інших націй і народностей.»[252 с. 4] У більш точному, академічному тлумаченні даного поняття, маємо звернутись до Великого тлумачного словника сучасної української мови, де вказано, що: «націоналізм – це ідеологія й політика,

яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу. 2. Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів. 3. Рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва і т. ін.; патріотизм.» [45] Тобто, словник розкриває поняття в позитивному та негативному ключі. Зауважимо, що на практиці результат цього визначення може бути досягнутий шляхом виховного процесу. Для того, аби позбутись певного непорозуміння в термінах, маємо охарактеризувати поняття «нацизм», який як школярі, так і студентська молодь часто мають хибне уявлення і плутають, або порівнюють з націоналізмом. Як зазначає М. Грінберг у довіднику «Символи ненависті»: «Нацизм – націонал-соціалізм (частіше вживається термін «нацизм») це політичний тоталітарний рух, який оформився у Німеччині та Австрії після Першої світової війни і ґрунтувався на ідеях германського експансіонізму та реваншизму, вождизму (фюрерства), екстремістського націоналізму, ксенофобії, антисемітизму та вищості «арійської раси». Витоки нацизму можна прослідкувати до ультранаціоналістичних рухів Німеччини з кінця XIX ст. Цей рух набув практичного втілення в діяльності Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП), очоленої А. Гітлером.»[208 с.5] Спираючись на Енциклопедію історії України, яка дає визначення нацизму як те, що – це ідеологія і практика нім. націонал-соціалізму. Націонал-соціалізм (від нім. Nationalsozialismus; синоніми – «нацизм», «германський фашизм»): 1) політ. тоталітарний рух, який оформився у Німеччині та Австрії після Першої світової війни і ґрунтувався на ідеях герм. експансіонізму та реваншизму, вождизму (фюрерства), екстремістського націоналізму, ксенофобії, антисемітизму та вищості «арійської раси». Набув практичного втілення в діяльності Націонал-соціаліст. робітн. партії Німеччини (НСДАП, 1919–45), очоленої А. Гітлером. Після приходу націонал-соціалістів до влади в Німеччині 1933 р. ними була побудована тоталітарна держава, яка розв'язала Другу світову війну. Після поразки Німеччини (1945) націонал-соціалізм був засуджений Нюрнберзьким трибуналом (1946) як «злочин проти миру і проти людяності.»[59]

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників, а також педагогів увага прикута до поняття «національно-патріотичного виховання».

В праці Н. Бондаренко та С. Касянчука надано визначення: «Національно-патріотичне виховання передбачає самоусвідомлення й самоідентифікацію українців; становлення пропозитивного світосприймання; світогляду, що ґрунтується на високих ідеалах служіння українському народові, формування патріота з глибоким розумінням громадянського обов'язку, готовності стати на захист материзни, здійснити героїчний подвиг задля збереження людського життя й процвітання Української держави; розвиток потреби у знанні правдивої історії України, бойових традицій, героїчних сторінок українського народу, його Збройних Сил в історичному минулому і в реальному часі; прагнення опанувати спеціальні військові та військово-технічні знання й готовність служити у Збройних Силах України; мотивацію щодо фізичного самовдосконалення.»[31 с. 10].

Окрім поняття «виховання» побутує поняття «цінності». З. Дмитрук у своїй статті зазначає, що: «Цінності є основою діяльності суспільства та Позиціонування закладу освіти засобами новітніх технологій менеджменту особистості, своєрідним енергетичним джерелом та водночас будівельним матеріалом щодо розвитку та досягнення цілей...Цінності мають вплив не лише на долі окремих індивідів, але й визначають траєкторії руху суспільств, виконують найважливіші регулятивні функції в їх піднесенні або деградації.»[87 с.46]

Для більш глибокого розуміння поняття «цінностей» маємо розуміти, що останні мають певну градацію, яка стосується різних сфер життя людини. Л. Долинська та Н. Максимчук розкривають цінності, як взаємозв'язок або співпрацю між об'єктом та суб'єктом з ціннісним відтворенням якостей. В свою чергу дослідники виділяють окремі підходи для їх класифікації, а саме:

«— цінності як сукупність матеріальних та духовних об'єктів, здатних задовольнити потребу, бажання, інтереси, цілі суб'єкта;

— цінності, що відображають характер ставлень об'єкта до об'єкта або їх взаємовідносин;

– цінності як ідеали суспільної та особистої діяльності, що є специфічними утвореннями свідомості і виступають узагальненими уявленнями про блага, яким надають перевагу;

– цінність як специфічне явище свідомості, образ поведінки, діяльності, спілкування в різних сферах життя.» [90 с .15-16] Отже, можемо сказати, що конкретно національно-патріотичні цінності включають в себе комплекс загальноприйнятих цінностей. В ході дослідження ми зможемо відстежити взаємозв'язок всіх ціннісних підходів з нашою темою. Також Л. Долинська та Н. Максимчук у своєму напрацюванні спираються на теорію Т. Парсонса, який в свою чергу виділив окремі функції цінностей, виходячи з аналізу праці, може підсумувати, що кожна з цінностей – це власне, вибір особистості та методи досягнення поставленої мети, за які людина повинна нести відповідальність, також дана теорія не відкидає того, що на формування, або вибір цінностей людиною впливають зовнішні чинники такі як: культура, оточення і т. д. Також цікаво, що автори підсумовують, що в результаті цінність може виступати як загальноприйнятий стандарт [172].

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає визначення цінності як: «важливість, значущість чого-небудь.» [45]. Всесвітня організація охорони здоров'я опублікувала збірник вправ «Самодопомога Плюс: Груповий курс управління стресом для дорослих», де окрім вправ для подолання стресу, розміщено трактування поняття «цінності», а також вправи для їх виявлення, адже кожній людині притаманні власні цінності. «Цінності – це ваші найглибші бажання того, як саме ви хочете поводитися; якою людиною ви хочете бути; і як хочете діяти і ставитися до себе та до інших. Цінність – це своєрідний напрямок для вашого життя (як от бути добрим або дбайливим, чи надійним). Цінності – це не про те, що ви хочете отримати або досягти (наприклад, роботу); вони про те, як ви хочете поводитися або діяти у вашому житті.» Для того, аби визначити цінність, ми маємо відділити їх від цілі та почуттів. Для цього розробники вправи поставили декілька запитань. Наприклад, це може бути питання: «яким ти бачиш своє життя? Що ти можеш зробити для цього?» і т. д. [56 с.119]

На нашу думку, серед усіх цінностей, які стосуються саме національно-патріотичного виховання, чільне місце звісно посідає «патріотизм». Ми поділяємо думку І. Ящук та Н. Казакової про те, що: «Справжній патріотизм ґрунтується не на ідеології держави, а на світоглядних, духовноморальних засадах. Такий патріотизм глибокий і укорінений. Може змінитися державний устрій, економічна система, ідеологія країни, зрештою, можуть відбутися політичні метаморфози у самій країні і з самою країною. Але світоглядні, релігійні, духовно-моральні засади життя народу, що складають сутність його історичного буття – залишаються незмінними.» [264 с.22-28.] Тобто, автори наголошують на тому, що у чистому вигляді патріотизм не може бути пов'язаним з тією чи іншою політичною силою. На нашу думку, патріотизм – може виступати, як почуттям, так і певною метою діяльності людини, яка безпосередньо пов'язана із суспільством.

Зарубіжні дослідники в питанні національно-патріотичних цінностей також у своїх напрацюваннях звертають увагу на поняття «патріотизму» як центральної і головної цінності та виховання громадянина вцілому. Так, М. Сардок у своїх працях «Анатомія патріотизму»/ «The anatomy of patriotism» та «Довідник з патріотизму»/ «Handbook of patriotism» аналізує своїх попередників, які розвивали питання громадянства, національної ідеї, права, свободи і рівності. Проте, М. Сардок наголошує про те, що патріотизм як цінність, опинився на узбіччі уваги попередніх дослідників. в праці «Довідник патріотизму» М. Сардок говорить про патріотизм не лише як про позитивну цінність, але й про негативні сторони.

Г. Аріелі у своїй публікації «Оцінки патріотизму в країнах, групах і сферах політики»/ «Evaluations of patriotism across countries, groups, and policy domains» здійснив описує дослідження на основі опитування в різних країнах і соціальних групах. Автор дійшов до висновку, що на сприйняття патріотизму впливає політичний устрій та ідеологія тієї чи іншої країни.

Серед багатого переліку патріотичних цінностей, філософи та педагоги виділяють також поняття «гідність» та «національна ідея». Так, в статті В. Аксьонової трактується згадане поняття: «Гідність носія цивілізованої державної ідеї навіть альтернативне суспільство зумовлює поважати українську

ідею як сучасну патріотичну цінність щодо універсального осмислення націократичного міфологізму. Патріотичною елітою використовується розуміння станів буття як аксіологічного сенсу духу козакофільства з історичним виокремленням підходів М. Гоголя, Т. Шевченка та І. Франка».[3 с.7-9.] До того ж можемо зауважити, що в даному випадку філософ персоніфікує та надає хронологічного, або ж історичного значення національній ідеї.

Гідність як на поняття в філософсько-правовому вимірі досліджує О. Грищук: «Людська гідність є абсолютною цінністю суспільства, що притаманна людині як істоті суспільній протягом усієї історії її існування та розвитку. Та й сам розвиток людини неможливий без її визнання вищою соціальною цінністю, що визначає необхідність поваги до неї, а отже, поваги її гідності та прав» [77 с.11]. О. Орловський та І. Боднарук розглядають гідність як першооснову соціальних прав людини, яка є фундаментом для побудови демократичного суспільства, вчені доходять висновку, що: «...людська гідність є важливою антропосоціокультурною цінністю кожної людини, джерелом її природного права на соціальний захист. Соціальні права та свободи людини є вищою правовою цінністю, їх реалізація, охорона та захист є першочерговим завданням соціальної держави. Тому людську гідність варто розглядати як визначальну основу всіх прав і свобод людини, у тому числі соціальних. Вважаємо, що поняття гідність людини у праві соціального захисту доцільно розглядати у кількох взаємопов'язаних аспектах: як фундаментальну цінність, яка навколо якої формуються всі інші цінності (рівність, справедливість, свобода тощо); як абсолютне природне право; як принцип права; як обов'язок не порушувати гідність інших людей; як джерело формування всього комплексу соціальних прав та свобод людини. Людська гідність як правова цінність є фактором, який об'єднує соціальні права людини в єдине ціле, надаючи їм єдності, змістовності та спрямованості.» [167 с.162-166] П. Кравченко в своїх напрацюваннях дає визначення гідності у філософському спрямуванні, здатності індивіда до пошуку свого місця і ролі в суспільстві, його висока відповідальність перед іншими та самим собою: «Гідність – один із найбільш складних й особистісних елементів свідомості і разом з тим емоційної сфери людини. Це

водночас і своєрідний саморегулятор її поведінки, і емоційне переживання своїх учинків, дій, і почуття морального задоволення чи незадоволення. А почуття, як відомо, можуть домінувати над раціональною оцінкою дій, застерігати людину від аморальних учинків. Почуття гідності виникає в процесі усвідомлення свого «Я» і зароджується уже в родовому суспільстві. Проте усвідомлена гідність може у свою чергу посилювати чи тамувати деякі почуття, змінювати їх напрям, вираз та інтенсивність.»[124 с.35] І. Бальжик у своєму дослідженні розглядає людську гідність і свободу в поєднанні з честю, яка є складовою основою загального права людини не лише в юридичному просторі, а також і релігійному. І. Бальжик говорить про гідність так: «Гідність, дана людині Богом, доповнюється і тими перевагами, яких вона набуває праведним життям. Щоб заслужити цю гідність, людина повинна мати совість, закладену в неї Богом. Права людини, пов'язані з моральною відповідальністю, і їх використання повинно бути направлено на реалізацію гідності людини.»[10 с.34–45]

В. Малахов розглядає гідність як одне з найбільших морально-етичних, філософських досягнень людства, а саме становлення її протягом довгого часу: «...безперечною рисою морального прогресу є те, що належність до людей честі визначається вже не зовнішніми становими ознаками, а покликом серця, вихованням, внутрішнім волевиявом самої особистості. Наявність і в нинішні, важкі для будь-якої шляхетності часи людей, для котрих поняття про честь зберігає свою життєву вагу, – одна з істотних ознак наступництва морально-історичного розвитку людства. Втім, найбільш показовим для історії людської моральності останніх століть є те, що ідея честі загалом дедалі більшою мірою поступається своїм місцем у системі моральних пріоритетів ідеї людської гідності.»[147 с.291] До того ж, вчений підіймає неабияку важливу тему взаємопоєднання різноманітних гуманітарних дисциплін з мораллю. Виходячи з цього, можемо зауважити, що дивлячись на рівень життя чи різноманітні обставини в яких опиняється людина, то вона показує свою внутрішню суть. Тому беззаперечним є те, що гідність є базисом для виховання патріотизму, є основною цінністю; до того, кожна національна група людей проявляючи свою гідність і з проявом своєї поваги до

гідності своєї національності, цілком повністю показує рівень свого цивілізаційного поступу. Окрім згаданої гідності, при формуванні цінностей, а особливо національно-патріотичних, в контексті української освіти та виховного процесу чільне місце займає «свобода». Повертаючись до праці В. Малахова, який вирізняє певні види свободи з якими ми з вами зустрічаємось ледь не щодня. Наприклад, «свобода слова», «свобода творчості», «свобода дії», «свобода вибору» і т. д. В педагогіці та філософії особливу увагу маємо звернути на останнє – «свободу вибору», неоднозначне поняття, адже вибір ми можемо зробити свідомо, або несвідомо. Проте, звузивши сферу використання – дотично до національно-патріотичного виховання і цінностей можемо дійти висновку, що свобода у випадку несвідомого вибору – ми народжуємось/опиняємось у середовищі, яке нам надає соціум і досить певний час до своєї зрілості, до свідомого вибору, оточення все є на нас впливає, накладає свій відбиток. У випадку свідомої свободи вибору – ми самі стаємо важелем впливу та самі обираємо своє місце в соціумі [147].

Окрім свободи, складовою національно-патріотичних цінностей можна вважати «національну ідентичність». Для початку маємо зрозуміти саме поняття «ідентичність». Даним питанням займалися чимало дослідників, як зарубіжних так і вітчизняних, адже проблема «пошуку себе» є постійною незалежно від історичної епохи. Представники різних епох зазвичай розкривають тему ідентичності, як момент психологічного конфлікту, де людина має знайти себе та знайти «своє місце», таким чином ідентифікувати себе в певному суспільному середовищі і набути ознак, які належать тій чи іншій групі населення. Серед вагомих досліджень є напрацювання А. Клоковська [276], М. Козловець [113], П. Гнатенка [67], В. Паленко [170], В. Зливков [99], Т. Яблонська [260], Т. Воропай [55], А. Колодій [116], І. Кресіна [127], Н. Пелагеша [178] та ін. А. Клоковська підкреслює, що ідентичність поділяється на колективну, яка складається із певної групи суспільства, а інша – індивідуальна, яка більше стосується психологічних аспектів конкретної людини. Н. Пелагеша в свою чергу в своєму дослідженні спирається на працю І. Гоффмана, де виділяє три типи ідентичності:

- *«Соціальна ідентичність – це типізація особи іншими людьми на основі атрибутів соціальної групи, до якої вона належить.*
- *Особова ідентичність – це індивідуальні риси людини. особова ідентичність є поєднанням біологічного й історичного в індивіді (так, біологічною унікальністю людини є його відбитки пальців, а історичною – поєднання фактів і дат його життя)*
- *Я-ідентичність. Це «суб’єктивне відчуття індивідом своєї життєвої ситуації, своєї безперервності й своєрідності. Особиста ідентичність також є соціальним феноменом. Сприйняття особистої ідентичності індивідуума відбувається за умови, що інформація про факти його життя відомі партнерам по взаємодії» [234 с.74].*

В монографії, Н. Пелагеша підсумовуючи види ідентичностей, наголошується, що кожна з ідентичностей може бути ситуативною і синтезується в залежності від ситуації та впливу середовища та все ж виділяє ще один тип ідентичності – національну: «Ідентичність (національна в тому числі) є фактором універсалізації існуючого порядку та засобом контролю соціуму над індивідом. Національна ідентичність є дискурсивною формацією, утворюваною державою в результаті застосування певних механізмів її формування.» [234 с.76].

Грунтовним дослідженням є праця Ентоні Сміта, де автор, аналізуючи певні історичні факти, досвід попередників акцентує увагу на самому понятті «нація». Звідти Е. Сміт виходить на поняття «національної ідентичності», підсумовуючи, що насамперед, на формування національної ідентичності впливає саме належність до певної території та етнічна групи. Водночас, спираючись на попередній досвід Е. Сміт наголошує на можливості сформулювати риси національної ідентичності, а саме:

- « 1) історична територія, або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам’ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів;

5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території.»[212 с.24]

Ці риси дають можливість автору виділити поняття самої «нації»:

«Отже, націю можна визначити як сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів.» [212 с.24]

Окрім того, що ідентичність є «національною», в окремих випадках її асимілюють з етнічною ідентичністю. Поняття схожі, але не тотожні, саме це підкреслює М. Козловець: «Важливо також чітко розрізнити етнічну і національну ідентичності. Основою такого розрізнення, на наш погляд, може бути відмінність між етноцентричним і локоцентричним типами світосприймання. Ідентифікація з етносом у своїй основі є культурною, а в ідентифікації з нацією значно виразнішим є територіально-політичний, правовий компонент. Підґрунтя етносу – біологічне, лінгвістичне, культурно релігійне. На відміну від етнічної, національна ідентичність знаходить свій головний прояв у горизонтальній ідентифікації членів певної спільноти як співгромадян. При цьому акцент робиться на загальнонаціональних цінностях – національному інтересі, національній безпеці, правах та обов'язках людини тощо.»[114 с. 3-11]

Ще однією ланкою формування національної ідентичності та й самої нації є не лише етнічна належність, але є культура як складова еволюційного поступу людства. Відповідно на поняття «національної ідентичності» впливає і «культурна ідентичність». Звертаючись до книги Я. Грицака та О. Комарова «Шлях становлення української ідентичності», можемо послуговуватись думками авторів про українську ідентичність, шлях її формування, а також порівняння та взаємозалежність з іншими державами в різні історичні епохи. «...Громадянське суспільство, громадянська нація, регламентовані державні інститути, права і свободи особи, національна ідентичність – все це надбання кількох останніх століть. Ще за пізнього Середньовіччя більшість населення європейських країн не мали того, що згодом було названо громадянськими правами, а ідентичність

визначалася за релігійними ознаками та за станом...ідентичність – це співвіднесеність окремого «я» з більш широким колективним смислом. Або ж, іншими словами, ідентичність – це воля до самостійності і спільний смисл, який визначає, заради чого реалізується воля. Ідентичність, як і креативність, виникає на пограниччі, тобто посередині між стійкими і визначеними особистісними інтересами і колективним цілим. Воля є умовою непохитності, а смисл є умовою єдності. Ані ідентичності, ані державності не виникає без обох чинників у їх взаємодії. В ході нашого шляху ми спробуємо простежити, чим жила українська воля, і звідки вона брала свої смисли, які століттями формували і укріплювали українську політичну націю.»[76 с.10]

На сьогодні можемо стверджувати, що національна ідентичність – це феномен людства ХХІ століття, адже часто через асиміляцію різноманітних груп населення, деякі національності можуть «розчинитись» в іншій національності і врешті-решт втратити свою самобутність.

М. Козловець з цього приводу в своїй монографії розглядає питання кризових явищ національної ідентичності під час глобалізаційних процесів. [115] Згідно досліджень національної ідентичності та світових процесів, звернувши увагу на війну в Україні можемо виділити два наслідки для української ідентичності:

1) внаслідок агресивних дій з боку РФ та спроби знищити українську ідентичність, або ж асимілювати її, виникає своєрідний Рух Опору українського суспільства. В результаті чого українці повертаються та заглиблюються в питання автентичності, ми повертаємо власні культурні надбання, з більшою повагою та трепетом ставимось до культурного надбання, аби зберегти своє національне «Я»

2) населення, яке перебуває під тимчасовою окупацією під впливом дезінформації та нав'язування чужої культури та менталітету може стерти або спотворити національну ідентичність тих громадян, які там проживають.

Тому можемо зазначити, що ідентичність може дійсно виступати феноменом людства, адже постійно підлягає видозміні. Проте, чимало сучасних дослідників зосереджують увагу саме на окупованих територіях нашої держави, але маємо віддати належне одвічній проблемі – дихотомія Схід-Захід. Якщо говорити

конкретно про територію нашої держави, то маємо пам'ятати і про те, що досить певний час західноукраїнські землі перебували під впливом інших держав, таких як: Польща, Чехословаччина, Угорщина та Румунія. Кожна з них впроваджувала власні режими та культурно-освітню політику, яка знищувала національну ідентичність українців. І. Монолатій в своїй монографії в розділі «Ідентичність» говорить про наступне: «з'ясуванням специфіки умовного трикутника ідентичностей «інших своїх» – найбільших етнічних спільнот регіону: поляків, євреїв і німців. Виклад першого розділу зосереджений, по-перше, на місці поляків у структурі населення Галичини, їх партійно-політичній структуризації, ролі етноконфесійного чинника у конструюванні ідентичности поляків. По-друге, йдеться про особливості етнодемографічного розвитку євреїв, їх місце і ролі в умовах дискримінаційних практик держави щодо «чужих», а також про етнополітичну ідентифікацію єврейства.»[154 с. 14]

К. Журба в своєму напрацюванні порушує питання національно-патріотичного виховання, а саме з погляду на національну ідентичність та проблемами з якими може зіштовхнутись педагог у виховному процесі. Авторка зазначає, що: «формування національної ідентичності має здійснюватися в площині рівноправного діалогу з усіма етносами й народами, які проживають на теренах України і спрямовуватися на згуртування української нації довкола спільних інтересів». А також вказані важливі фактори для формування національної ідентичності під час виховного процесу:

- ідеологічний фактор;
- ціннісна забезпеченість;
- фактор історичної упередженості;
- релігійний фактор;
- фактор маніпулювання свідомістю;
- фактор естетико-ціннісної спрямованості [228 с.15-20]

В. Середа в свою чергу виділяє ще одну категорію ідентичності. а саме – історичну, яка формується за рахунок історичної пам'яті, через вшанування певних історичних подій, або ж їх засудження. Авторка стверджує, що історична

ідентичність: «відіграє важливу роль у соціальному самоусвідомленні, відіграє важливу роль у соціальній самоідентифікації та у створенні сучасних уявних спільнот.» [281 с.162]

Отже, узагальнюючи результати аналізу наукового доробку, слід констатувати значну варіативність понятійно-категоріального апарату, що використовується для дефініції національно-патріотичних цінностей. Наявне розмаїття термінологічних інтерпретацій зумовлене багатогранністю самого феномена та різновекторністю дослідницьких підходів (філософських, психологічних, педагогічних), що, з одного боку, збагачує науковий дискурс, а з іншого – актуалізує потребу в уточненні сутності цього поняття в контексті нашого дослідження.

1.3. Роль історичного краєзнавства у формуванні національно-патріотичних цінностей у студентів

На нашу думку, каталізатором у формуванні національно-патріотичних цінностей може виступати – краєзнавство. А особливо один із видів краєзнавства – історичне. Першопричиною цього може виступати те, що кожен населений пункт, край, громада і т.д. має свої регіональні особливості: діалект, традиції, менталітет, місцевих відомих постатей, і саме це викликає в громадянина та й особистості в цілому гордість та любов, бажання це зберегти.

Вищезгадані особливості аж ніяк не можуть бути ідентичними одна одній не тільки в різних країнах, але й регіонах: областях, районах, селах. Для дослідження особливостей регіонального характеру допоміжним засобом наукового дослідження може бути краєзнавча наука. Окрім вищезгаданих нами вченими, можемо виокремити також краєзнавців таких як: С. Кот [123], О. Любіцева [145], С. Заремба [98], Г. Самойленко [206], С. Гальчак [60], В. Бездрабко [16], В. Петранівський, М. Рутинський [233], В. Прокопчук [196], М. Кузьма-Качур, М. Горват [132] та ін.

В. Бездрабко в своїх працях активно ставить запитання в чому полягає саме суть поняття «краєзнавства», водночас, стверджуючи, що конкретної відповіді остаточно знайти неможливо. Адже, в результаті ми прийдемо до висновку, що краєзнавча наука займається вивчення усіх сфер нашого життя. Автор дає декілька визначень поняттю «краєзнавство»: 1) наука, що об'єднує природничі, гуманітарні цикли і спрямована на вивчення певного географічного, історичного регіонів країни, або ж частина фундаментальних наук; 2) особлива методична дисципліна; 3) науково- педагогічний наочний метод, що дає змогу вивчати батьківщину; 4) виховний засіб у формуванні нової людини та громадянського суспільства; 5) наукове всебічне пізнання краю; 6) форма масової діяльності у вивченні рідного краю. [107 с. 16-21]

В. Прокопчук у своїй монографії прослідковує розвиток краєзнавчої науки Поділля, але окрім цього звертає увагу на появу організацій, вишів, активних осередків серед суспільства, які розвивають краєзнавчу науку та налагоджують співпрацю із зарубіжними колегами. Автор також підкреслює велику проблему в нестачі фінансування даної сфери наукової діяльності. В. Прокопчук стверджує, що саме збирання компонентів вивчення «малої Батьківщини», тобто, всі сфери життя і діяльності окремого краю: області, району і т.д. неабияк відзначиться на духовному житті суспільства.[197]

Краєзнавство у більш вузькому розумінні має свою класифікацію та поділяється на декілька видів. «Залежно від напрямів краєзнавчих досліджень М. Кузьма-Качур та М. Горват розрізняють краєзнавство історичне, педагогічне, географічне, літературне, господарче, біологічне, фольклорно-мистецьке, екологічне тощо.» [132 с.25]

Серед розмаїття визначення терміну краєзнавство користується популярністю визначення: «Краєзнавство у сучасному інформаційному суспільстві виконує науково-методичну, освітньо-просвітницьку та інформаційно-довідкову функції. Відповідно до суспільних функцій та історії формування поширені два погляди на його сутність:

1) Краєзнавство – міждисциплінарний науковий напрям;

2) Краєзнавство – суспільний рух.

За першим поглядом, краєзнавство – синтетична наукова дисципліна з комплексного дослідження незначної території (села, міста, р-ну або їхньої частини). Сутністю цього комплексного підходу є визначення особливостей розвитку людини, людської спільноти в конкретних природних умовах даної локальної території протягом певного часу.» [125]

Особливу роль відіграє історичне краєзнавство, адже історія – виступає наукою, яка пов’язує всі інші, внаслідок збирання «досвіду» з минулого. «Краєзнавство історичне – галузь знання та навчальна дисципліна, що вивчає історію, теоретичні засади, зміст і методикку комплексного дослідження минулого певної території. Завдання історичного краєзнавства – з’ясувати шляхи, закономірності, форми й методи комплексного пізнання історичного розвитку краю, використання результатів історикокраєзнавчого дослідження в різних сферах життя суспільства.»[132 с.72]

Зважаючи на тему нашого дисертаційного дослідження, маємо звернути увагу на історичне краєзнавство як науку та його компоненти. Історичне краєзнавство є інтегральний науковий напрям, який займається дослідженням історії, природи, населення, господарства, культури, пам’яток в межах певної окресленої частини країни, міста, села, має свою систему зв’язків із громадськістю і на неї спирається [73].

Компонентами історичного краєзнавства можуть виступати:

- Науково-дослідний (державний): Вивчення архівів, археологічні розвідки, публікація монографій.
- Освітній (шкільний): Пізнання рідного краю учнями, екскурсії, створення шкільних музеїв.
- Громадський (суспільний): Діяльність краєзнавчих товариств, бібліотек, краєзнавців-аматорів.
- Пам'яткоохоронний: Виявлення, облік та збереження історико-культурних пам'яток.

Критерії історичного краєзнавства:

- Територіальність (локальність): Дослідження обмежене конкретним регіоном, населеним пунктом або мікрорайоном.
- Комплексність: Поєднання історичних знань з географічними, етнографічними, економічними та культурними особливостями краю.
- Об'єктивність: Опора на достовірні джерела (архіви, музейні експонати, усна історія).
- Принцип самодіяльності: Активна участь місцевої громади у вивченні свого краю.

Історичне краєзнавство може виступати сегментом національно-патріотичного виховання через дослідження молоддю історичних постатей певного регіону. У процесі виховання на прикладах у молодій людині природньо виникає потреба до аналізу як людської сутності взагалі, так і власної. По-перше, формується бажання перевірити метафізичну теорію особистості на конкретних історичних прикладах; по-друге, порівняти свої спонукання та здібностями із спонуканнями та здібностями історичних діячів; по-третє, зіставити спонукання історичних діячів із спонуканнями сучасних політичних і державних діячів. Подібні роздуми й питання сприятимуть як самопізнанню, так і пізнанню сутності історичних подій, допомагатимуть свідомому пошуку відповіді на запитання: «Хто я в цьому світі?», «Якою має бути справжня особистість?», «Яким має бути справжнє суспільство?» [204 с. 206–218]

На нашу думку, історичне краєзнавство тісно пов'язане з етнопедагогікою. Етнопедагогіка – це наука про народний досвід виховання і навчання, виховну мудрість певної етнічної спільності людей. Предметом вивчення етнопедагогіки виступає народна педагогіка – сукупність педагогічних знань і виховного досвіду, що збереглися в традиціях сімейного виховання, усній народній творчості, народних обрядах і звичаях. Вона перебуває в тісному зв'язку з науковою педагогікою, яка виникла і базується на здобутках народної педагогіки, продовжує осмислювати і розвивати її досвід [138].

Отже, опрацювавши дослідження, літературні джерела та документи, можемо надати визначення поняттю «національно-патріотичних цінностей

студентів» – це комплекс моральних, духовних та ідеологічних орієнтирів, які визначають ставлення молоді до власної національної ідентичності, держави, її історії, культури та мови. Які в свою чергу, можуть базуватись на виникненні почуття гордості за свою країну, готовність її захищати, повагу до державних символів, усвідомлення важливості громадянської відповідальності та активної участі у суспільному житті. Для студентів ці цінності формуються під впливом сім'ї, освітнього середовища, соціальних груп та інформаційного простору.

Висновки до I розділу

У першому розділі здійснено теоретичне обґрунтування проблеми формування національно-патріотичних цінностей студентської молоді, що дозволило дійти висновку, що аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчує постійний інтерес дослідників до питань патріотичного виховання. Встановлено, що теоретичний фундамент дослідження закладений у працях класиків педагогіки (Г. Ващенко, М. Грушевського, В. Сухомлинського та ін.), а сучасний етап розвитку характеризується пошуком нових підходів в умовах глобалізації та воєнного стану (І. Бех, П. Ігнатенко, Ю. Завалевський та ін.). Попри значну кількість праць, потребують подальшого вивчення механізми формування цінностей саме у студентів ЗВО в умовах сучасних інформаційних викликів.

Аналіз джерел дозволив виявити значне розмаїття підходів до дефініції ключових категорій. У межах дослідження «національно-патріотичні цінності» визначено як складну аксіологічну систему особистості, що інтегрує в собі усвідомлену ідентичність, любов до рідного краю та готовність до активної соціально значущої діяльності на благо держави. Обґрунтовано, що в умовах ХХІ століття ці цінності набувають дієвого характеру, трансформуючись із суто когнітивних знань у стійкі внутрішні переконання та поведінкові установки.

Визначено особливу роль історичного краєзнавства як дієвого засобу формування національно-патріотичної свідомості студентів. Доведено, що локальна історія виступає «живим» джерелом пізнання, яке дозволяє перейти від

абстрактних історичних категорій до конкретних прикладів героїзму та культурної самобутності рідного регіону.

Ефективність формування досліджуваних цінностей залежить від системного поєднання традиційних педагогічних методів із сучасними цифровими інструментами та залученням студентів до активної пошуково-дослідницької роботи. Це створює необхідне підґрунтя для розробки та апробації педагогічних умов формування національно-патріотичних цінностей у наступних етапах дослідження.

Розділ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

2.1. Вітчизняний досвід формування національно-патріотичних цінностей у студентів

Серед різноманіття історіографії досліджень тематики національно-патріотичних цінностей, патріотизму, маємо розглянути досвід формування національно-патріотичних цінностей у студентів вітчизняних дослідників. Для більш детального розуміння стану впровадження і формування національно-патріотичних цінностей у студентів, маємо проаналізувати діяльність ЗВО в даному напрямку, а особливо історико-краєзнавчому аспекті.

Виходячи з аналізу історіографічної складової та діяльності навчальних закладів, можемо стверджувати, що формування національно-патріотичних цінностей у студентів відбувається в ході освітнього процесу, під час вивчення дисциплін як загального, так і професійного циклу підготовки, з використанням міжпредметних та міждисциплінарних зв'язків. Окрім вищевказаного, маємо зауважити, що для формування національно-патріотичних цінностей має бути якісно підготовлений фахівець. Наприклад, опрацювавши напрацювання Г. Коломоець та А. Ребрини, котрі у спільній статті наводять приклад того, яким

має бути фахівець з питання національно-патріотичного виховання, виділивши основні риси та якості фахівця. Насамперед, це мають бути: «глибокі знання історії та культури, любов до рідної мови, систематичність та методичні навички, емпатія та комунікативність, стимулювання критичного мислення, особистий приклад, толерантність та відкритість, інноваційність тощо.» [117 с. 184-195]

Як стверджують дослідники, для успішного процесу формування національно-патріотичних цінностей необхідно володіти глибокими знаннями історії та культури, що в свою чергу може спиратися на історичне краєзнавство. Г. Коломоець та А. Ребрина включають в знання історії та культури – етнічну історію як процес взаємодії різних культур, які в свою чергу стали причиною появи традицій, свят, обрядів і т.д. Невід’ємним аспектом для фахівця також є географічні знання для орієнтації в просторовій складовій. Авторами піднято мовне питання, а саме любов до рідної мови, як прояв патріотизму, водночас необхідно виховувати в собі почуття толерантності та критичного мислення задля успішного виховного і формувального процесу.

До прикладу, діяльність кафедри міжнародного туризму Київського національного університету культури і мистецтв, яка в одному з проектів поставила за мету: «популяризувати самобутні етнографічні традиції, звичаї, обряди, народні ремесла, національну моду, кухню, духовну та історико-культурну спадщину українців на основі вивчення, узагальнення та систематизації інформації про вітчизняні етнотуристичні події», створили «Календар подієвого етнотуризму в Україні». Він реалізовувався як складова науководослідних робіт кафедри за напрямом «Дослідження потенціалу туристичних ресурсів в Україні» й гармонійно вписувався у загальноуніверситетську концепцію КНУКІМ під назвою «Тримай українську хвилю!» В результаті проведеної роботи, університету вдалося не лише підготувати спеціалістів, які працюватимуть в галузі туризму, але й всіляко популяризували українську культуру, що в свою чергу стало лейтмотивом у формуванні патріотичних почуттів та цінностей студентської молоді університету [95].

В продовження теми формування національної самобутності і світогляду, вкотре можемо підняти питання важливості мови як національно-патріотичної цінності під час навчання у ЗВО. Наприклад, Уманський національний педагогічний університет під час підготовки учителя-мовника формують, насамперед, національно-мовну особистість. Окрім мовних та літературознавчих курсів, студенти вивчають дисципліни народознавчого циклу (фольклор України, українська міфологія, етнографія України, методика викладання народознавства). Викладачі під час лекцій розглядають зі студентами питання знищення української мови, а відповідно і національної цінності народу, задля асимілювання його з іншими. Навчально-виховна діяльність студентів у педуніверситеті проходить у формі лекцій, семінарів, тренінгів, практичних занять, екскурсій, експедиційних досліджень, фольклорних та етнографічних практик, зустрічей з відомими етнографами, фольклористами, народними майстрами, респондентами, відвідування виставок, театралізованих народознавчих заходів. На них студенти знайомляться з самобутніми формами втілення етнічного світогляду, своєрідним комплексом і оригінальним типом національного світобачення. [7]

Також «Уманському державному університеті імені Павла Тичини було звернено увагу на посилення актуалізації та залучення студентів до сучасних форм виховної роботи, з метою формування національно-патріотичної свідомості студентської молоді...Кураторами академічних груп впродовж року проводилися просвітницькі години спілкування, а саме: «Хай у серці кожної людини живе любов до України», «Моя Батьківщина – єдина Україна», «З Україною в серці», «Я живу в Україні», «Мій рідний край», «Патріотизм – нагальна потреба України» тощо. Виховання патріотизму та національної самосвідомості відбувалося також під час проведення зі студентами дискусій та диспутів на теми: «Чим може пишатися українець?», «Українська мова: за і проти», «Конституція України – основний Закон нашої держави», «Яким є ідеал сучасної молодої людини – громадянина України?», «Де найкраще місце на землі?»»[88]

В умовах початку російського вторгнення на територію України, починаючи з 2014 року, деякі навчальні заклади були вимушено здійснили евакуацію. Таким

ЗВО є «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Одним із завдань навчального закладу залишається національно-патріотичне виховання, яке в себе включає комплекс національно-патріотичних цінностей. Особлива увага зосереджується на формуванні національної ідентичності, як цінності, адже Луганщина – прикордонний регіон до РФ й з 2014р. там активно працює російська пропаганда, інформаційна війна, спроба зросійщення місцевого населення задля своїх політичних амбіцій. «Викладачі та студенти університету ведуть величезну культурно-пошукову роботу зі збереження національно-культурних традицій Луганщини. Так, наприклад, у межах Всеукраїнського дня вишиванки було проведено низку загальноуніверситетських конкурсів серед викладачів, студентів і співробітників «Вишиванка своїми руками», «Моя родина у вишиванці», «Веселкою сплелися кольори», метою яких є збереження і використання вишиванки як унікального феномену культурного надбання українського народу. Власноруч створені вишиванки учасники конкурсів продемонстрували під час загальноуніверситетської акції-флешмобу «Я люблю Україну!». Започатковано також низку конкурсів, зокрема творчі конкурси «Образне слово Луганщини», «Боріться – поборете!», історико-літературний конкурс «В дитинстві відкриваєш материк, який назветься потім – Батьківщина», «Скарби твої безцінні, Україно!»». [135]

Попередньо, розглянувши поняття «національної ідентичності», не можемо оминати необхідність її формування, адже ми можемо включити дане поняття як складову національно-патріотичних цінностей. На формування національно-культурної ідентичності впливає ряд факторів, серед них – фактори духовної безпеки української нації. Духовна безпека нації насамперед – це «гармонійне за формою й високо ціннісне за змістом світосприйняття, під впливом якого кожен її член в залежності від власної специфіки вибудовує індивідуальну траєкторію життя і розвитку, що змінює навколишній світ за законами добра, любові та справедливості. При цьому має бути відсутнє маніпулювання свідомістю особистості, нав'язування утилітарних орієнтирів, пріоритетів». Дослідники виділяють внутрішні і зовнішні фактори. Внутрішній фактор – національна

самоідентифікація, походження власного «Я». Зовнішні фактори: ідеологічний, ціннісна убезпеченість, історична упередженість, маніпулювання свідомістю, естетико-ціннісна спрямованість. [228]

Велику роль у формуванні патріотично-налаштованого покоління відіграють нематеріальна культура народу. «Нематеріальна культурна спадщина народів України є ваговою складовою національної культури, основою національної самосвідомості, консолідуючим чинником, створює неповторну різноманітну палітру культури держави. Питання збереження культурної спадщини – це основа розвитку культурної політики багатьох країн світу, а нематеріальна культурна спадщина – вагома складова цього процесу.» [4 с.5-15] Ми можемо говорити не лише про фольклорні традиції, але й сформовані традиції, які пов'язані з пантеоном національних героїв загальнодержавного та регіонального рівнів. Серед найбільш відомих є Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, представники «шістдесятництва» та багато інших, хто виступає провідником у формуванні громадянина-патріота. Так, наприклад, щорічно в Україні вшановують пам'ять великого поета, художника, борця за свободу – Тараса Шевченка. Національний університет біоресурсів і природокористування України, щорічно проводить заходи присвячені творчості Т.Г. Шевченка: до 211-ї річниці відбувся символічний флешмоб читань творів поета. Не дивно, що кожного разу кількість студентів не зменшується, а навпаки - зростає [42]. В умовах повномасштабного вторгнення всі слова Шевченка стають пророчими, кожен намагається більше познайомитись з баченням поета з приводу російсько-українських стосунків в минулому. Тарас Шевченко може бути рушійним важелем у освітньому процесі. ННІ «Інститут державного управління» Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна з метою розширення національно-патріотичного виховання також провели флешмоб до роковин Шевченка. «Долучилися до проведення Шевченківських днів у Каразінському університеті й студенти ННІ «Інститут державного управління». У рамках заходів ушанування пам'яті славетного генія члени нашого колективу взяли участь у до загальноуніверситетському флешмобі і сфотографувалися з книгами Т. Г. Шевченка в ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна. З

метою виховання в молоді почуття патріотизму й активної громадянської позиції кафедрою права, національної безпеки та європейської інтеграції серед здобувачів освіти проведено конкурс на кращий твір-роздум «Кобзарю! Знов до тебе я приходжу, бо ти для мене совість і закон» (Л. Костенко). Учасники конкурсу, студенти-першокурсники, виявили свою повагу до українського велета думки, продемонстрували знання й уміння аналізувати його твори, поділилися думками про місце Т. Г. Шевченка в боротьбі за незалежність України й нашу національну ідентичність.»[237] Творчість Т.Г. Шевченка в своїй основі мала на меті зберегти національну ідею як цінність. «Шевченко жив і творив в умовах безперервного цькування царськими реакціонерами української національної культури. В той час, як один з таких мракобісів – редактор «Московских ведомостей» Катков – твердив, що «...Україна ніколи не була окремою державою... Малоросійської мови ніколи не було...», великий поет і художник закликає розвивати українську культуру, більше випускати літератури українською мовою для народу, таврує ганьбою українське панство, шляхетних виродків давніх козацьких родів, які пішли слугувати царату. У передмові до підготовленого (але не здійсненого видання) «Кобзаря» 1847 р. Шевченко закликає розумно працювати «во ім'я матері нашої, України безталанної». Він сам дуже багато зробив для розвитку культури рідного народу. Крім своєї блискучої поетичної творчості, він видав альбом «Живописная Украина», для якого відібрав сюжети з минулого українського народу.» [209]

Цінним досвідом у національно-патріотичному вихованні та цінностей, які може розкрити постать Т.Шевченка розкрито в діяльності і підготовки «мистецького проекту «Велетень у царстві духу...» в Житомирському національному агроєкологічному університеті. Виховна концепція проекту полягала, насамперед, у тому, аби уникнути «штампів» і повторів у розкритті образу Тараса Шевченка, ґрунтовно уявити його як людину світової культури та митця світового значення. На думку організаторів, слід було якомога більше залучити студентів до самостійної роботи над проектом, який мав стати неформальним приводом для заглиблення у творчість митця, а також послужити поштовхом для розкриття таких граней генія, які, вивчаючи творчість Тараса

Шевченка у школі, як правило, залишаються нерозкритими. ...Таким чином, завдання проекту як мистецькі, так і виховні було втілено як низку конкретних індивідуальних завдань, що було об'єднано спільною патріотичною ідеєю. Найголовніше ж – геній Тараса Шевченка постав у всій багатогранності та значущості не тільки для України, а й усього світу.»[166]

Краєзнавчий засіб у формуванні національно-патріотичних цінностей виступає також матеріальна культура та культурно-історичні цінності. Великий пласт по збереженню речових цінностей відіграє музейна справа. Тематичні виставки, які поєднують в собі історичні знахідки та проведення паралелі із сучасністю із застосуванням новітніх технологій, здатні все більше привертати увагу молоді. Національний музей історії України проводить виставку «Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди», яка тривала з 24.08.2023 по 02.01.2026. «На виставці продемонстровано унікальні речі, що безпосередньо належали Героям. Зокрема, куртка Василя Стуса, яка ніколи раніше не виставлялася. Також на виставці можна побачити сорочку, в якій був В'ячеслав Чорновіл у мить загибелі; рюкзак Левка Лук'яненка, який був у нього протягом 27 років в ув'язненні та на засланні; скуфію – повсякденний головний убір та нагороди Святого Патріарха Київського та всієї Русі-України Володимира (Романюка), твори художників Галини Севрук та Опанаса Заливахи й низку інших реліквій української історії.

Проголошення Акта незалежності України в серпні 1991 року стало результатом зусиль багатьох поколінь. На тлі тисячолітніх традицій державотворення боротьба за національну ідентичність та власну незалежну державу тривала й упродовж ХХ ст. В різні історичні періоди ця боротьба мала своїх лідерів та подвижників, але кінцева мета завжди була незмінною. У другій половині ХХ ст. рушіями боротьби за незалежність стали шістдесятники й дисиденти – покоління молодих інтелігентів, що виступили на захист української ідеї та вважаються творцями самостійної України на початку 1990-х років. Окремим героям і подіям, що ілюструють їхній життєвий шлях та політичну боротьбу, присвячена виставка.»[36]

Кропивницька міська рада прозвітувала про проведення заходів у місцевому музеї із залученням молоді, їх активній участі у підготовці до виставки плакатів. «У День Конституції України, 28 червня, в художньо-меморіальному музеї Олександра Осмьоркіна відбулася презентація виставки плакатів «Моя Україна – це диво єдине!»

Експозицію представленої ретроспективної виставки складають тридцять творчих робіт учасників цього конкурсу. Так, твори студентів будівельного коледжу виконані разом з викладачем, членом Національної Спілки архітекторів України Тетяною Пенязь, вирізняються широкою різноплановістю підходів від поетичності до карикатури в стилі колись популярного в Україні журналу «Перець». Але особливу увагу привертають твори студентів художньо-графічного відділення мистецького факультету Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, створені під керівництвом викладача члена Національної Спілки майстрів народного мистецтва України, кандидата педагогічних наук Лариси Гарбузенко. «Моя Україна – це диво єдине» – ці та інші рядки вірша «Моя Україна» вчительки української мови і літератури з Чернігівщини Валентини Кунденко, стали не лише назвами, а власне, й сюжетами плакатів в техніці витинанки. Символічним є і той факт, що першими відвідувачами виставки стали курсанти Донецького державного університету внутрішніх справ, що перемістився з Маріуполя до Кропивницького. Разом зі своїми викладачами майбутні фахівці юриспруденції оглянули виставку плакатів та сфотографувалися біля експонованого в музеї «бородянського півника», який став символом стійкості українського народу.»[155]

2.2. Особливості формування національно-патріотичних цінностей молоді в умовах цифровізації та трансформації глобального медіа-простору

Вітчизняний досвід та й іноземний досвід формування національно-патріотичних цінностей у XXI столітті – періоді діджиталізації та глобалізації

найбільше включає в себе два останні фактори: маніпулювання свідомістю та естетико-ціннісна спрямованість, адже вони найбільше керуються впливом ЗМІ та масової культури, особливо на молодь. Адже саме ЗМІ та масова культура може нести як позитивний так і негативний вплив на певну групу населення, народ, колектив в аспекті національної ідентичності та цінностей загалом. Саме до цього способі вдається РФ в агресивних діях проти України, та й загалом через ЗМІ можна сіяти страх та дезінформацію серед населення, спосіб, яким зазвичай користуються терористичні організації. Але окрім цього, ЗМІ може нести корисну інформацію, яка здатна допомогти в пошуках та аналізі власної історії, цінностей, ідентичності, знайомство з власною культурою.

Згідно із Законом України «Про рекламу» № 271/96-ВР від 03.07.96, «реклама – це інформація про особу, ідею та/або товар, розповсюджена за грошову чи іншу винагороду або з метою самореклами в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена, щоб сформувати або підтримати у прямий (пряма реклама, телепродаж) або непрямий (спонсорство, розміщення товару (продакт-плейсмент) спосіб обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо таких особи, ідеї та/або товару» [187].

«Реклама є комерційним продуктом – вона орієнтована на прибуток (крім соціальної), такою є її природня сутність. Проте важко не помітити, що останніми роками український медіа-простір заповнюють рекламні продукти, які пропагують цінності, притаманні іншим культурам. В жодному разі не надаючи негативну оцінку таким цінностям, поважаючи культуру інших країн, хочемо звернути увагу, що це призводить до певного дисонансу в українському соціокультурному середовищі, а якщо згадати те, що найуразливішою до медіа-впливу залишається наймолодша частина населення, то й до певних міжпоколінних конфліктів, проблем у соціалізації, національній ідентичності. Така ситуація потребує втручання держави щодо забезпечення «врівноваження» рекламного простору за рахунок стимулювання створення та розповсюдження рекламного продукту патріотичного спрямування» [139 с. 134–139]

Реклама має свою класифікацію, дослідники маркетингової справи виділяють декілька видів: бізнесову, соціальну, політичну та релігійну. [200] Відповідно до теми нашого дослідження, національно-патріотичні цінності мають можливість бути дотичними до будь якого з видів. XXI століття – час розвинутої комерційної діяльності, де реклама стає основним інструментом розвитку бізнесу. Для підтримки патріотичних настроїв низка компаній формує рекламу, спрямовану на підняття духу, гордості, оптимізму серед населення України в період війни. Так, наприклад, компанія Київстар застосувала фразу «Доброго вечора, ми з України!», як засіб висвітлення незламності українців. Ці слова набули величезної популярності після 2022 року, передавались з уст в уста, хоча ці слова з'явилися на рік раніше в одному з музичних треків Probass та Hardi, які належать вокалісту гурту ДахаБраха Марку Галаневичу [89]. В даному випадку ми можемо спостерігати поєднання впливу реклами та пропаганди української музики, а пісню як засіб формування патріотизму серед населення, особливо молоді.

«Доставляємо Перемогу» – один із слоганів Нової Пошти, найпопулярнішої приватної компанії з доставки. На сьогодні компанія має найрізноманітніші проекти, які займаються гуманітарною допомогою для бійців ЗСУ, а також постраждалим в зоні бойових дій. Нова Пошта пропагує в своїй діяльності відчуття незламності, єдності, добра, взаємодопомоги, загальноморальні та національно-патріотичні цінності [79].

«Працюємо. Бо українці не здаються» – Rozetka. Вислів, який пролунав не лише задля підняття бойового духу, але для заохочення і підтримки бізнесу та економіки України. Окрім цього, поміж значення незламності й стійкості, можемо розпізнати заклик адаптувати економічне життя та трудові відносини під нові реалії життя пересічних українців[190].

Велику роль на формування цінностей серед яких є патріотизм, звитяга та почуття відповідальності перед собою та народом, відіграє соціальна реклама, яка пропагує допомогу та активну участь громадян в житті держави. Серед яскравих прикладів є Благодійний фонд – «Повернись живим». Дана організація формує різноманітні проекти, які спрямовують свою діяльність на спротив ворогу, а також

допомозі ЗСУ. Серед таких проєктів можемо виділити: «Дронопад», «Машини, які...», «Нам тут жити: школа операторів наземних дронів» та багато інших. Вцілому дані проєкти є різного характеру: навчальні, військові, соціальні, ветеранські, адміністративні [195]. Одним із засобів соціальної реклами є діяльність Суспільного мовлення, а саме документальний проєкт «Я залишаюсь», який розповідає життєві історії пересічних українців, які постраждали від війни, але не здались. Проєкт про те, що навіть після гибелі рідних людей, втрати житла, залишається почуття громадянського обов'язку – зробити вклад у розвиток своєї держави, аби можна було уникнути таких втрат іншим [223].

З розвитком маркетингу в Україні, метою якого можуть виступати створення бренду будь яких речей – український уряд вирішив створити український бренд в усьому світі. «Ukraine now – це наймасштабніша міжнародна маркетингова кампанія українського уряду, яка стартує в 2018 році. Її ціль – сформувати бренд України у світі, залучити в країну інвестиції та покращити туристичний потенціал... За підтримки британського уряду було проведене дослідження, як сприймають Україну за кордоном. За його результатами виявилось, що три найпопулярніші асоціації з Україною – це «корупція», «революція» та «бойові дії». Люди, які не бували в Україні жодного разу, бачать українців закритими, агресивними та нетолерантними. Цей образ сформовано здебільше з того, що вони бачать і чують у новинах. З такою репутацією важко привабити в країну інвестиції та туристів. Але ті, хто був у нас хоч раз, змінюють свою думку і відзначають гостинність українців, чудові краєвиди, культуру та архітектуру. Щоб глобально змінити уявлення про українців і переконати ще більше людей завітати до нас, Україні потрібен бренд. Такий бренд, що продемонструє нас як відкриту сучасну країну, де відбувається все найцікавіше саме зараз.» [284]

В свою чергу, подібні проєкти можуть стати не лише так званим «запрошенням» іноземних інвестицій та туристів в Україну, але й надати впевненості молоді нашої держави у тому, що держава в якій вони живуть – це міцна фортеця, відома і славна. Відповідно, коли все більше молоді буде долучатись до подібних проєктів – то більше будуть цікавитись історичним

краєзнавством, історією, культурною спадщиною, берегти і примножувати національні здобутки.

Для більшого розуміння, порівняння, вивчення та поширення однієї з основ патріотизму і національно-патріотичних цінностей може виступати – туризм, а конкретніше – подієвий туризм. «Подієвий туризм – це економічна діяльність юридичних та фізичних осіб, яка передбачає формування туристичного продукту на основі відвідування певної події, з подальшою його реалізацією туристам для їхніх потреб, не пов'язаним з підприємництвом і здобуттям освіти» [259 с.12] «Подієвий туризм – це унікальні туристичні пропозиції, які включають не лише традиційний відпочинок, а й участь у найяскравіших світових подіях. Бразильський карнавал, Олімпіада в Пекіні, безліч виставок, мюзиклів, концертів, ярмарок – всі ці події привертають все більше прихильників, які активно та насичено проводять свої вихідні чи канікули.» [17 с.125-131] «Все більшого значення набуває цей вид туризму і в різних регіонах України: практично скрізь проводяться спеціальні фестивалі, конкурси, свята, приурочені як до ювілеїв, історичних дат і світ (1500-річчя Києва, військово-історичні реконструкції часів Київської Русі, святкування Масляної тощо), так і спеціально організовані (фестиваль молодого вина Божоле в Ужгороді, фестиваль Сала в Полтаві, пісенний фестиваль «Червона рута», Свято шоколаду у Львові, День гумору в Одесі тощо.) ...Івентивний туризм можна розглядати як фактор розвитку патріотизму у підростаючого покоління. Яскраві події в історії країни викликають почуття гордості за свою вітчизну, тому їх необхідно активно пропагувати» [48 с. 197-203]

З метою поширення національно-патріотичних цінностей, дієвим засобом можуть слугувати концерти гуртів, ансамблів, сольні виступи відомих артистів. Поширення національно-патріотичних цінностей в такий спосіб досяг свого піку в 1989-1991 роках, в період, коли Україна виявила своє бажання бути незалежною і самобутньою державою, окремою від російського імперського тиску. Саме так, з 17 по 24 вересня 1989 року в м.Чернівці відбувся Фестиваль «Червона Рута», де публічно на сцені пролунав Гімн України «Ще не вмерла України...», майоріли синьо-жовті прапори. Також на фестивалі свою творчість презентували українські

гурти такі як: «Воплі Відоплясова», «Брати Гадюкіни», «Квартира № 50», Marichka Burmaka та інші. «...Це було перше офіційне музичне свято в західних областях УРСР, яке не лише самопозбавилося партійного підпорядкування, але й стало поштовхом до значної активізації національно-визвольного руху, що мав на меті відновити державну самостійність України. Після відбіркових конкурсів, що проводилися в усіх областях УРСР, до Чернівців з'їхалися понад 600 виконавців: 80 вокально-інструментальних ансамблів, 30 рок-груп та 50 виконавців авторської пісні... У митецькому річищі відбувся ренесанс вітчизняної естрадної культури, що увільнялася від московського впливу. Відтепер молодь почала захоплюватися пісенною творчістю українських самодіяльних виконавців, які не входили до прокомуністичних мистецьких спілок, а відтак не продукували російської світоглядної ментальності. Це активізувало її патріотизм і реанімувало притуплене комуністами відчуття причетності до української національної культури.» [254 с.271-282]. Знаковим фестивалем у поширенні історії, української музики та культури в цілому є «БандерштаТ». Головний лозунг якого є: «Фестиваль українського духу». Під час фестивалю відвідувачі в переважній кількості одягнені у вишиванки, спілкуються українською мовою, можуть спостерігати реконструкції повстанських боїв, а також мати можливість поспілкуватись з видатними вітчизняними письменниками, поетами, істориками [11]. Зразком поширення української культури та поширення національно-патріотичних надбань та цінностей є «Фестиваль нескореної нації «Холодний Яр»», який проходив в с. Суботів на Черкащині. Символічно, адже це місце народження видатного гетьмана козацької доби – Богдана Хмельницького. До повномасштабного вторгнення РФ в Україну, фестиваль займався активною культурно-просвітницькою діяльністю: презентації книг українських авторів, гуртки та дискусії, українська музика, знайомство з краєвидами Суботова. Після початку повномасштабної війни оргкомітет фестивалю долучився до лав ЗСУ, а також займається активною волонтерською діяльністю [193]. Щорічно з 2013 року до повномасштабного вторгнення в м. Тростянець Сумської області проходив музичний фестиваль «СХІД-РОК», в якому брали участь українські гурти, а також

запрошувались зарубіжні виконавці для культурної співпраці. Сьогодні, Тростянецька громада все ще оговтується від окупації 2022 року [226].

Одним з найбільших музичних фестивалів, який об'єднує різних діячів культури, особливо музичного аспекту є День Української музики на Atlas Weekend. Знаковим для української молоді був останній захід, який проходив 18-20 липня 2025 року в м. Київ. Головна мета проєкту – не лише об'єднати суспільство, але й пропагувати серед населення почуття єдності та патріотизму у боротьбі проти окупантів. Кожен з музичних гуртів надихав своїми колишніми та новими композиціями, здійснювали збори на допомогу ЗСУ та відновлення закладів, які постраждали від руйнувань війни, зокрема, «Охматдит». Наприкінці фестивалю співак Артем Пивоваров підняв гостру соціальну проблему – допомогу полоненим. «Головною відмінністю Atlas Festival 2025 від попередніх років стала потужна благодійна складова. У співпраці з фондом «Повернись живим» організатори зібрали 100 мільйонів гривень на проєкт «Дронопад» для Збройних сил України.»[268]

Серед важливих заходів національно-патріотичного виховання можемо згадати фестиваль «Голосіївська криївка». «Його мета – національно-патріотичне та екологічне виховання, пропаганда здорового та екологічного способу життя, популяризація української музики, історії, створення простору для налагодження діалогу та співпраці діячів сучасного та традиційного мистецтва, створення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу молоді. Крім того, фестиваль має на меті привертати увагу громадськості, що від культури відпочинку залежить наше майбутнє і довкілля, в якому ми живемо. Відпочинок на природі є корисним, але не слід забувати й про збереження довкілля.»[71]

Студенти як рушійна сила суспільства і до сьогодні займається активною волонтерською та просвітницькою діяльністю. «Український студент – це націоналістична студентська організація, головною метою якої є утвердження української національної ідеї, формування національної свідомості серед студентства. Наразі учасники займаються організацією культурно-просвітницьких, волонтерських, військово-патріотичних заходів. Український студент об'єднує

свідомих студентів у своїх лавах та творить дух націоналізму в стінах НаУКМА.»[70]

«Пласт» – молодіжна скаутська, волонтерська організація, яка займається сприянням всебічного патріотичного виховання молоді, що базується на християнській етиці та піклуванням про здоров'я. Членами організації можуть бути як діти, так і дорослі. [184]

«Студентське братство Львівщини» – недержавна громадська організація молоді, яка займається «задоволенням та захистом законних конституційних, політичних, соціальних, економічних, творчих та інших спільних прав та інтересів членів організації, а також студентства та молоді в цілому.» [216]. Організація займається проведенням різноманітних заходів, які впливають на формування національної ідеї та свідомості, патріотизму та громадянських компетентностей. «Організація щороку проводить ряд заходів, які вже стали іміджевими і популярними в молодіжному середовищі м. Львова:

- вертепи, гаївки, свято купала;
- Археологічні розкопки;
- фестиваль «Козацькі забави» вишкільні таборування;
- «День студента», «День першокурсника», «День закоханих», «Студентська королева м. Львова»;
- акції на «День святого Миколая», «Андріївські вечорниці»;
- щомісяця випускається безкоштовний студентський журнал «Хід» накладом 2000-2500 екземплярів;
- «Що? Де? Коли?» між студентами міста Львова;
- щорічний проект «Студент року»;
- організація волонтерських таборів, міжнародних обмінів, всеукраїнських та міжнародних конференцій ;
- організація тренінгів, фестивалів, ярмарків, таборів, мандрівок, балів.» [221].

Національний музей Революції Гідності - «Terra Dignitas AR»: «музеєфікація пам'яток Майдану»

«Цей проєкт не просто розповідає про Євромайдан, він дає можливість побачити 10 найвідоміших об'єктів-локацій революції (барикади, елементи наметового містечка, конструкцію ялинки, яка стала символом тогочасного Майдану...) у просторі сучасного міста. З документальною точністю, на основі матеріалів, зібраних Національним музеєм Революції Гідності, відтворено форму, пропорції, вигляд кожного об'єкта. Тож, опинившись у центрі Києва, ви зможете оживити історію і побачити тривимірні реалістичні об'єкти посеред вулиці чи площі, де вони колись були розміщені. Також є можливість оглянути тривимірні моделі елементів побуту та захисту майданівців. «Terra Dignitas AR» є першою спробою «оживити» київський Майдан 2013–2014 років та відтворити образ і дух історичних подій Революції Гідності засобами доповненої реальності. Втілений у партнерстві з компанією ADVIN за підтримки Українського культурного фонду.»

Серед численних виставок, привертають увагу дві, які мають велику часову відстань: Виставка «За суверенну соборну Українську державу. Героїка УПА і підпілля ОУН» та «Дні пам'яті героїв Іловайської битви 2014 року». Перша з них: «Виставка, присвячена розвінчанню міфу про «випадковість створення Української держави», розповідає про героїзм українських бійців, які до останнього подиху боролися за здобуття Україною незалежності. Основна частина виставки – це речі з побуту бійців: карти, бофони (фінансові документи чи квитанції з національною символікою і символікою ОУН та УПА), брошури, агітаційні матеріали, збірники пісень та поезій, зброя тощо. Усе це надали співробітники антикварного дому «Y2 Antique House». В експозиції також представлено шість сучасних експонатів періоду Майдану від Національного музею Революції Гідності – унікальний червоно-чорний прапор, підписаний легендарним сотником УПА, командувачем одного з найуспішніших боїв УПА, політв'язнем Мирославом Симчичем, дві майданівські каски з написом «Слава Україні / Героям Слава!», вишиті майданівські картини «Бандерики. Зворушлива хунта» відомого українського митця Івана Семесюка та колаж «Правда» художниці, дизайнерки, психотерапевта, популяризаторки української культури Ольги Рондяк зі США».[25] Наступна фото-виставка стосується насамперед сучасності нашої держави, яка також описує

патріотизм і звитягу українського війська. серед яких станом на 2014 перебувала надзвичайна кількість молоді. «Авторами представлених світлин є фотокореспонденти, які на волонтерських засадах поїхали до бойового розташування БСП НГУ «Донбас». Вони фіксували будні батальйону в Іловайській битві з 10 по 29 серпня, зокрема й події в «зеленому коридорі» 29 серпня 2014 року, через який фотографам пощастило прорватися. Завдяки світлярам маємо фотофакти про російсько-українську війну. На виставці представлено тільки частину історичних світлин – 39 фотографій. Світлини для фотовиставки надали: Максим Левін, Максим Дондюк, Олександр Гляделов, Маркіян Лисейко. Виставку організували: Громадська організація «Військово-патріотичне об'єднання учасників бойових дій «Сармат», Київська міська державна адміністрація, Національний музей Революції Гідності, Міністерство у справах ветеранів.»»[25]

Отже, маємо зауважити, що сучасний медіа-простір, включаючи ЗМІ та рекламну індустрію, виступає потужним інструментом впливу на національну самосвідомість молоді, що може мати амбівалентний характер: від маніпулювання свідомістю та поширення дезінформації до сприяння пошуку власної ідентичності й популяризації культурних надбань.

Аналіз показав, що в умовах гібридної агресії особливого значення набуває естетико-ціннісна спрямованість медіа-контенту. Виявлено, що активне впровадження патріотично орієнтованого рекламного продукту та використання брендами національних символів (як-от кейс компанії «Київстар») сприяє консолідації суспільства та підтримці стабільного психоемоційного стану нації. Водночас актуальною залишається потреба у державному регулюванні рекламного та інформаційного простору задля мінімізації дисонансу між глобальними трендами та національними традиціями, що є необхідною умовою успішної соціалізації та виховання свідомого громадянина-патріота.

2.3. Зарубіжний досвід формування національно-патріотичних цінностей у студентів

Сучасна світова спільнота з часів завершення Другої світової війни, задля попередження майбутніх катастроф, неухильно створювала механізми для взаємоповаги між різними народами, водночас створювала умови задля формування громадянина, особистість, яка не лише здатна, але й вмотивована захищати власну державу, надбання своєї культури та ідентичність. Серед найбільш відомих організацій, які займаються формуванням громадянського суспільства, яке спирається на рівність та захисту прав людини та громадянина – це Організація Об'єднаних Націй (ООН). Для забезпечення розвитку національно-патріотичних цінностей, в основі патріотизму, ООН насамперед, розробляє систему боротьби з проявами геноциду одного народу чи національності проти іншого. Одним із спеціалізованих органів, які впливають на культурний розвиток націй, а як ми вже з'ясували, культура – один зі стовпів національно-патріотичних цінностей.

Виховний процес західного та східного світу значно відрізняються. Адже на це можуть впливати як внутрішні, так і зовнішні фактори:

- менталітет;
- звичаї та традиції;
- історичне минуле;
- психологічний стан суспільства;
- внутрішньо- та зовнішньополітичне становище держави;
- повсякдення.

Для більш детального розуміння та аналізу моделей і заходів, які прослідковуються в зарубіжжі, розглянемо на прикладі декількох європейських країн, країн Америки та країн Далекого та Близького Сходу.

Республіка Польща.

Національно-патріотичні цінності у Польщі тісно пов'язані з громадянським вихованням молоді. «домінуючим у громадянському вихованні є формування патріотизму, розроблено та наразі реалізується програма «Патріотизм завтрашнього дня». Відповідно до неї святкують дні національного прапора, агітаційні ролики на радіо та телебаченні базуються на патріотичних піснях про

Польську державу, яка керується принципами верховенства права, солідарності та справедливості. Програму спрямовано здебільшого на молодих людей, яких закликають залишатися на Батьківщині й будувати тут своє майбутнє. Патріотичне виховання в Польщі розпочинається з дошкільного віку. Дітей ще з садочка вчать, який державний герб і прапор, вчать національного польського гімну, виховують у них локальний патріотизм. Дошкільнят водять до музеїв рідного міста, показують пам'ятники, знайомлять з місцевими героями, з місцевими традиціями. Дитину вчать розуміти, ким вона є, пізніше її почуття патріотизму розширюється до містечка, згодом до воєводства, і врешті – до держави загалом. Як зазначено в Законі Республіки Польща «Про систему освіти» від 7-го вересня 1991 року, патріотичне навчання та виховання сприяє розвитку в молодих людей почуття відповідальності, любові до Батьківщини, й поваги до культурної спадщини Польщі, за одночасної відкритості та шанобливого ставлення до культурних цінностей Європи та світу.» [84 с. 16-21] Окрім програми «Патріотизму завтрашнього дня», яка спрямована на дітей шкільного віку в Польщі працює Центр ім. Владислава Грабського «Академія патріотизму». Головний акцент діяльності якого зосереджений на молодь, формуванні фінансової грамотності, соціалізації, а відповідно становлення молоді людини як громадянина [266].

Питання польської національної ідентичності як однієї з розглянутих нами цінностей є досить дискусійним, адже Польща протягом свого історичного минулого під впливом ряду політичних подій, неодноразово змінювала власні кордони, присутня також протягом довгого періоду часу асиміляція сусідніх народів, в тому числі і українського. [283]

Дуже важливою в роботі як державних закладів, так і громадських об'єднань та установ є державна підтримка, одним із прикладів якої можна назвати багаторічну урядову програму «Незалежний 2018», покликану сприяти зміцненню єдності поляків та приурочену до сторіччя відновлення незалежності Польщі (Program Wieloletni Niepodległa na lata 2017–2021, 2017). Програма розрахована на 2017-2022 роки, її основною метою є пам'ять про складний шлях здобуття незалежності та розбудови держави після її отримання, а також поступове введення

реформ, пропозицій та нових ідей на місцях, щоб зміни в країні відбувалися не за допомогою законодавчого примусового насадження «згори вниз», а поступово йшли «знизу вгору», сприяючи одночасно зміцненню місцевих та регіональних громад, міцній основі держави. Польща досить продумано підійшла до створення програми з виховання патріотизму. У 2016 році було проведено розгорнуте багатовимірне дослідження суспільної думки щодо ставлення населення до країни. Результати дослідження показали глибоку недовіру до держави та уряду, низький рівень патріотичних почуттів до країни та народу, але в той же час високий рівень гордості за свою націю, культуру, мову та інтерес до знакових для Польщі історичних подій. Програма передбачає відповіді на такі суспільні виклики: низький рівень соціального та політичного досвіду незалежної країни, що ускладнює побудову спільноти громадян та ослаблює її зв'язки з державними інститутами; різні очікування від святкування сторіччя незалежності в поляків, що є наслідком відсутності традиції спільного святкування в суспільній культурі. У першу чергу, програма пропонує для заохочення громадян до спільного святкування зробити їх співорганізаторами свята та активними учасниками підготовки, використати столітній ювілей для популяризації польської мови та культури за кордоном і скористатися суспільним інтересом до історії для зацікавлення поляків у діяльності для підвищення рівня патріотичної свідомості. Отже, програма «Незалежний 2018» фактично закладає напрями та цільові орієнтири національно-патріотичного виховання на роки вперед. Водночас документ не є відірваним від інтересів суспільства. Він спрямований на залучення різних соціальних та вікових груп до національно-патріотичної сфери. На цьому тлі визначаються подальші кроки з налагодження процесу формування патріотизму, який засновується на традиціях громади, регіону та національній ідентичності. Цікавим є полоністичний блок програми, пов'язаний із поширенням знань про Польщу. Зокрема, такий досвід актуальний для України, де україністика не вичерпала ще свій потенціал і могла би розвиватися на рівні з військово-патріотичними іграми, що значно би збільшило інтерес до патріотичного виховання серед ширших верств суспільства [52].

Німеччина.

На сьогодні Німеччина входить в число передових держав світу, в тому числі, вона є державою, яка пропагує демократичні цінності. Німеччина – держава, яка є чудовим прикладом того, як суспільство вчиться на помилках історичного минулого. Адже, саме Німеччина ХХ ст. виступала осередком тоталітарного та людиноненависницького режиму, який зневажав інші національності задля «чистої» арійської раси.

«Перехід Німеччини від національної до постнаціональної ідентичності став ключовим етапом у формуванні сучасної культури пам'яті. Завдяки генераційним змінам, європейській інтеграції, глобалізації та міграції, нові покоління німців відійшли від націоналістичних концепцій та колективної провини за нацистські злочини. Сучасні дебати, такі як «Historikerstreit 2.0», підкреслюють складність і багатовимірність історичної пам'яті в Німеччині, включаючи вплив мігрантських спільнот та транснаціональних аспектів. Важливу роль у цих процесах відіграють різноспрямовані та реляційні підходи до пам'яті, які визнають специфіку Голокосту, але також включають ширші історичні контексти, зокрема колоніалізм і расизм. Ці зміни формують нову німецьку ідентичність, яка спирається на демократичні цінності та плюралізм.»[180 с.112-118]

Сьогодні ЗВО Німеччини та й загалом суспільство, велику увагу приділяє формуванню, вихованню саме офіцерського складу армії Німеччини. В армії Німеччини провідними напрямками виховання є заняття з громадянського виховання, політична освіта, політична підготовка, національно-патріотичне виховання, духовне (релігійне) виховання, внутрішнє керівництво. Первинна увага приділяється політичній освіті офіцерів та всіх військовослужбовців, їх релігійному вихованню і пропагуванню традиції німецької армії.

Значна увага в бундесвері приділяється національно-патріотичному вихованню. Воно спрямоване на формування у офіцерів та всіх військовослужбовців почуття любові до Батьківщини, поваги до її історії. До традиційних ритуалів належать: складання присяги, підйом державного прапора,

винесення прапора військової частини, святкування днів військової частини, вшанування військовослужбовців, значні результати у бойовій підготовці.

У військових частинах створено «кімнати традицій», в яких зібрані і виставлені для показу прапори, ордени, знаки відмінності, фотографії, репродукції картин. Регулярно і урочисто відзначаються важливі дати з історії держави та армії. [243]

Франція.

Франція історично довгий час перебувала під впливом релігії. Саме перехід до статусу світської держави, загартував патріотичний дух і громадянський обов'язок французів. «Французький приклад добре ілюструє перехід від релігії до політики. Революціонери проголосили суверенітет нації, але лише після століття війн та конфліктів церква була відокремлена від держави. Ці конфлікти були такими жорстокими, що вони загрожували самому принципу політичної легітимності, а почуття святості дехто переніс із релігії в царину нації. Нація стала справжнім об'єктом культу: разом з республікою вона стала громадянською релігією, зі своїми ритуалами, традиціями, церквами, храмами, вівтарями та святими. Етапи звільнення від церковного впливу відбувалися в атмосфері релігійних війн. Але навіть у країні, яка палко стверджує, що «світський характер» є невід'ємною частиною її політичної традиції, та окремо говорить про це у нормативно-правових документах, не можна уявити собі, щоб церква отримувала, як у Швейцарії чи Німеччині, субсидії у вигляді частини валового продукту або щоб про релігію говорилося в офіційному документі. Керівники релігійних організацій підтримують з представниками держави постійні стосунки та разом з центральними й місцевими органами влади домовляються про умови релігійного навчання, проведення релігійних свят і церемоній.» [257] Побудувавши республіканську систему в державі, можемо стверджувати, що це неабияк об'єднало суспільство. Особливого розмаху набуває з ХХ ст. і триває до сьогодні. «Інституційні втілення патріотизму в сучасній Франції переживають революційні перетворення після каденцій Франсуа Міттерана й Жака Ширака. Об'єднання Європи створило умови для руху великих мас мігрантів і зміни демографічного

складу французької нації в останні десятиліття ХХ - початку ХХІ ст. Реакція корінних французів на політику мультикультуралізму й асиміляції нових груп населення проявилася в зміні політичної платформи основної республіканської партії Франції – «Союзу голлістів». Набуття правими республіканцями лідерських позицій у Франції в період президентства Н. Саркозі стало відчутною ознакою загального зростання популярності правих поглядів у французькому суспільстві. Положення патріотизму є більш гнучкими, ніж догми націоналізму, тому вони забезпечують більшу привабливість для більшої кількості пересічних французів» [257].

Не зважаючи на те, що Франція внаслідок великої кількості мігрантів є багатонаціональною державою, вона стоїть на захисті прав і свобод своєї нації. Дуже велику увагу владні структури приділяють війську, адже Франція – член блоку НАТО. «Франція має гнучку та динамічну систему загальнонаціональної військової повинності. Ця система включає різні форми військової та громадянської служби, що дозволяє враховувати історико-географічні особливості країни та наявні трудові ресурси. Одним із важливих аспектів цієї системи є вирішення проблем патріотичного виховання та громадянської освіти для особового складу французької армії.

У Франції основною формою просвітницької та виховної роботи з військовослужбовцями є проведення занять з курсу патріотичного виховання та громадянської освіти, яке триває одну годину на тиждень. Програма цього курсу охоплює різноманітні питання, включаючи внутрішню і зовнішню політику Франції, міжнародне становище, військове будівництво, історію Збройних сил, а також бойові традиції з'єднань і частин.» [253 с.31-35]

Система патріотичного виховання і цінностей підростаючого покоління є військові ліцеї. «У військових ліцеях Франції в якості основних цілей виховання вирізняються патріотизм; шанобливе ставлення до своєї історії; прищеплення почуття сумлінної служби, обов'язку, духу товариства і взаємодопомоги. Ключовою метою всіх військових керівників є формування з молодого особистості ефективного члена колективу. Лише таким шляхом створюється моральна сила,

яка, перебуваючи в розпорядженні головнокомандувача, може виявитися вирішальною умовою, необхідною для успішного завершення кампанії.

Система військово-патріотичного виховання молоді у Франції є одним із пріоритетних державних завдань, що має широкий спектр напрямів діяльності і спрямована на формування професійно компетентного громадянина та свідомого патріота своєї нації. Виховання такої особистості відбувається завдяки ефективній соціалізації юнаків і дівчат у військових ліцеях, які формують майбутню еліту збройних сил Франції. При цьому використовуються різні форми роботи: пропагується військова політика Франції, молодь вивчає внутрішню і зовнішню політику держави, історію її збройних сил, розробляються заходи щодо зміцнення зв'язків між армією і суспільством.» [32 с. 32-44]

США

Сполучені Штати Америки – вже традиційно асоціюються в більшості суспільства, як фортеця демократії, захисту громадянських прав та свобод. Стосовно національно-патріотичного виховання, то звісно, маємо зауважити, що більший акцент зосереджено саме на громадянських цінностях, водночас, ми не можемо заперечити й те, що громадянські цінності можуть виступати складовою національно-патріотичних цінностей.

Освітня система США постійно змінюється в залежності від розвитку суспільства, але зважаючи на історичне минуле: громадянська війна, боротьба проти рабства та расової дискримінації. Тому у вихованні громадянина-патріота відіграє велику роль шкільна програма, де учні ретельно вивчають базові предмети, які поглиблюють знання з історії, географії, економіки, політології і т.д. «Нині ключовим підходом, що дозволяє визначити особливості сучасної модернізації патріотичного виховання в США, є компетентнісний підхід. Цей підхід широко застосовується в теорії та практиці патріотичного виховання США. Компетентність розуміється як конкретні, добре закріплені знання, вміння, навички, необхідні для ефективної діяльності в обраній галузі.

Можна виділити три групи методів, які використовуються в США при організації патріотичного виховання:

- 1) на аудиторних заняттях;
- 2) при оцінці знань на аудиторних заняттях;
- 3) при організації освіти та оцінки на польовій практиці.

Патріотичне виховання здійснюється в США і в період польової практики (field practice). Всі методи навчання, які застосовуються в ході проведення польових практик в американських навчальних закладах, можна розділити на такі: польове інструктування, метод організації практичних дій студента, метод організації екскурсій і поїздок, ведення записів.

У США вже кілька років діє проект «Close Up» («Ретельний огляд»), в ході якого кожен учень з будь-якого американського штату та міста може відвідати Конгрес, Білий Дім у Вашингтоні.» [37].

Беззаперечним залишається той факт, що основним «ядром» патріотизму та громадянського обов'язку в США є армія. Для більшого залучення громадян на добровільній основі та прояву великого бажання боронити свою країну проводиться ряд виховних процесів. «Для цього у ЗС США створено три служби, які відповідають за організацію та здійснення морально-психологічного виховання. Це служба зв'язків з громадськістю, служба особового складу і тилу та служба військових священиків. Слід зазначити, що відповідний апарат створюється в усій управлінській вертикалі до штабу батальйону включно.

Морально-етичне виховання офіцерів з урахуванням специфіки військової професії ґрунтується на фундаментальних загальнолюдських морально-етичних цінностях, таких як: честь, чесність, мужність, самовідданість, вірність військовому обов'язку, які закріплені у військовій присязі, етичному кодексі Збройних Сил США, інших нормативних документах.

Набір цінностей для американських офіцерів нормативно закріплено в настанові до військового керівництва FM 22-100.

Важливий вплив на громадянське та патріотичне виховання справляє соціокультурне середовище держави. У структурі соціального середовища США

привертає увагу феномен громадянської релігії – віри в Бога, який є захисником обраного народу, яким історично вважають себе громадяни США, Бога, який стоїть над нацією, рятує демократію, є захисником Америки – ідеологічного ядра громадянської освіти в США.» [144 с. 45-52]

Американське суспільство в цілому наділене правом проявляти свою громадянську позицію, об'єднуючись в різноманітні організації, асоціації. Таким чином, будується насамперед, громадянське суспільство, яке проявляє любов до держави, що і формує патріотичні цінності [173].

Якщо ми розглянемо патріотизм на локальному (краєзнавчому) рівні має також і негативні наслідки. Зокрема: «...культивування лояльного патріотизму, ймовірно, сприятиме:

- Короткозорому розумінню як власної національної історії, так і її сучасної ролі в глобалізованому суспільстві;
- Нездоровому почуттю зверхності щодо інших культур і політичних систем;
- Примусовому (а не вільно сформованому) почуттю прив'язаності до своєї Батьківщини».

Рішення про те, чи варто виховувати патріотизм, є особливо складним, оскільки патріотичні заклики часом важко відрізнити від однієї з історичних основних цілей ліберальної освіти, а саме – розвитку громадянської компетентності щодо суспільства, у якому живе людина. Це включає, серед іншого, інформування громадян про функціонування їхнього уряду та заохочення до участі в політичному процесі (наприклад, у голосуванні). Дійсно, однією з цілей освіти є також забезпечення глибокого розуміння політичних інститутів, їхніх конкурентних соціальних та політичних інтересів, а також процедур, необхідних для просування певного порядку денного чи мобілізації задля змін.

У педагогів також є вагомі підстави для просування громадянських цілей, що передбачають соціально-дискусійну (деліберативну) залученість задля спільного блага. Це передбачає виховання різних типів чеснот, знань і навичок, необхідних для соціальної співпраці. Громадянські цілі освіти включають формування здатності оцінювати різні точки зору, які інші можуть вважати визначальними для

гідного життя. Це можна зробити, заохочуючи учнів зважувати порівняльні докази та робити обґрунтовані висновки на їхній основі. Такий підхід вимагає взаємної поваги. Якщо ж цієї взаємної поваги бракуватиме, громадяни не зможуть ефективно вирішувати питання, що стосуються їхнього спільного майбутнього, особливо якщо вони дотримуються кардинально різних бачень блага. Справді, освіта, яка головним чином прагне прищепити лояльність до сектантського вчення або певного культурного способу життя, вважається політично неактуальною та невідповідною завданням ліберальної освіти. Michael S. Merry в своєму дослідженні наголошує, що виховання патріотизму має бути без примусу, з глибоким дослідженням історії та історичних постатей задля розвитку критичного підходу до самого патріотизму. Автор наголошує на боротьбу проти фальсифікованої історії та понять, але не виключає долучення патріотизму в навчальному процесі» [279].

Китай

Китай (Китайська Народна Республіка) – одна з найбільших країн Азії, яка неабияк причетна до процесів у світовій політиці, в тому числі й яскраво виражену модель освітнього процесу, виховання та менталітету своїх громадян. Національно-патріотичне виховання молоді в Китайській Народній Республіці спрямоване на виховання молодого покоління відповідно до державних пріоритетів, формування соціалістичного духу з «китайською специфікою», свідомих громадян із високими моральними ідеалами суспільства, які виявляють любов до рідної країни, гордість за неї, відповідальність за виконання громадянських обов'язків, готовність розвивати та зміцнювати свою країну. Національно-патріотичне виховання молоді в Китаї розпочинається змалечку, у сім'ї, де закладаються основи любові до країни, і активно продовжується в різних закладах освіти (дитячих садках, школах, закладах вищої освіти) [104].

Неабияку увагу КНР приділяє саме історичним подіям, які підкреслюють важливість патріотизму і відданість громадян в минулому і можуть виступати зразком для молодого покоління. Такою подією для китайців є «Рух 4 Травня»: «Рух «Четвертого травня» – поворотний момент в історії Китаю, був включений у

кампанію патріотичного виховання в Китайській Народній Республіці як символ націоналістичного запалу, патріотичного духу і заклику до модернізації. Роль руху у формуванні почуття китайської ідентичності, опору іноземному імперіалізму та прагненні до національного відродження зробила його доречним компонентом цієї освітньої ініціативи» [69].

Патріотичне виховання студентів у закладах вищої освіти в КНР є складовою ідейно-політичного виховання і ґрунтується на ідеях керівної ролі ідеології, наполегливої підтримки єдності Батьківщини та національної єдності, систематичності й системності в процесі патріотичного виховання молоді, дотримання єдності любові до партії, патріотизму та соціалізму, спрямованості на реалізацію китайської мрії про велике відродження китайської нації, а також орієнтації на розвиток китайської нації, її єдності й патріотизму як зразка для інших країн світу [140].

«У Китаї залучення до ідей патріотизму здійснюється за допомогою відвідування безкоштовних музеїв, кількість яких, як повідомив заступник голови Державного управління по охороні культурної спадщини КНР Чжан Бай, в 2009 році складала 1400. Ця діяльність патрунується державою і проводиться за сприяння Відділу пропаганди ЦК КПК, Міністерства фінансів, Міністерства культури і Держуправління з охорони культурної спадщини КНР.» [85].

Японія. Японія – далекосхідна острівна держава, яка традиційно славиться своєю культурою, традицією та історичним минулим. Дуже часто саме з Японією ми одразу асоціюємо відданість самураїв, витонченість гейш, культура чайних церемоній, різнобарвність кімоно. Японці пишаються своєю культурою, зберігають та передають її майбутнім поколінням. «Десятиліття, що слідували після революції 1867–1868 років, увійшли в історію Японії як період «освіченого правління» й ознаменувалися, з одного боку, радикальними змінами у японському суспільстві: швидкими темпами йде запозичення досягнень західної цивілізації, а з іншого – традиційний спосіб життя японського суспільства продовжував домінувати над нововведеннями. У деяких сферах суспільного життя культурна модернізація Японії у цей період досягає свого апогею, впроваджуються інновації, активно

пропагуються у Японії західні ідеї, цінності та стиль життя, але традиційні підвалини японського суспільства залишаються непорушними.» [220 с. 99-103].

У 2010 р. Міністерство економіки, торгівлі і промисловості висунуло довгострокову концепцію «Cool Japan» і задля її реалізації створило Управління з просування творчих індустрій як стратегічного сектору культурної політики держави. Таким чином, брендинг унікальності японської культури вочевидь вийшов на порядок денний зовнішнього курсу Японії. У червні 2012 р. стратегію «Cool Japan» було затверджено на державному рівні. Одним з основних елементів стратегії брендування є поєднання традиційного японського контенту зі споживчими товарами, підключення дистриб'юторів і використання потенціалу регіонів. Пріоритетними напрямками визначено брендинг японських: моди, аніме, кухні, регіональних продуктів, туризму, контенту національного культурного продукту. Просування японського контенту за кордон активно стимулюється державою шляхом надання грантів, підтримки фестивалів японської культури у світі [194].

Науково-дослідницькі заклади, ЗВО які займаються питанням національними, культурними та гуманітарними питаннями розпочали активну діяльність з 2004 року, адже японський народ був до того часу закритим суспільством. «Національні інститути гуманітарних наук (The National Institutes for the Humanities, скорочено NIHU) є однією з цих корпорацій. Засновані 1 квітня 2004 року, NIHU спочатку склалися з п'яти міжвишівських науково-дослідних інститутів з гуманітарних наук: Національного музею японської історії, Національного інституту японської літератури, Міжнародного дослідного центру японології, Науково-дослідного інституту людства та природи і Національного музею етнології. 1 жовтня 2009 року Національний інститут японської мови та мовознавства став шостим інститутом, що приєднався до NIHU. Проводячи базові дослідження в рамках цілей, визначених під час їхнього заснування, ці інститути мають взаємодіяти між собою, виходячи за усталені рамки попередніх досліджень. Головним завданням NIHU визначається «просування фундаментальних досліджень культури та її похідних у часі та просторі, включаючи емпіричні

дослідження з використанням великих сховищ культурних матеріалів та теоретичних досліджень, що інтегрують перспективи гуманітарних наук.»» [158]

Отже, японська освітня система має на меті виховати патріота своєї країни, прищеплюючи любов до Батьківщини, її історії, культури, здобутків, починаючи з дошкільного віку.

Ізраїль. Ізраїль – держава, яка в ХХ ст. отримала «кривавий урок» історії. Друга світова війна, яка включала в себе гітлерівську ідеологію по знищенню єврейської нації. Після завершення війни єврейська нація поставила перед собою ціль – зберегти свою ідентичність, націю, єдність і побудувати міцну державу. «Ізраїль – країна, де головними принципами виховання є повага до історії, мови, культури та релігії. Виконання традицій і дотримання ізраїльських та загальнолюдських моральних та етичних норм є важливим компонентом поведінки громадянина країни.

Головним компонентом ізраїльських виховних положень є патріотичне виховання дітей та молоді як запоруки існування незалежної та сильної держави. В ізраїльському суспільстві дуже важливим є виховання в дітях поваги до країни, почуття єдності зі своїм народом, відповідальне ставлення до суспільства. Повага та любов до країни, її історії, культури, мови, релігійних традицій, визнання самоідентичності єврейської нації є обов'язковими для тих, хто бажає називати себе громадянином Ізраїлю, і виховуються з раннього дитинства і впродовж всього життя. Так держава захищає свої суверенні національні інтереси шляхом проведення відповідальної освітньо-виховної політики. Дітей та учнівську молодь виховують не лише як майбутню інтелектуальну або творчу еліту, а і як майбутніх лідерів країни, від дій та рішень яких буде залежати доля людей та країни. Тому в дітях цілеспрямовано виховують почуття відповідальності, толерантності, поваги, терпіння, вміння працювати з людьми, співчувати, приносити користь суспільству, країні, світу. Відповідальність за свободу та незалежність країни всі дівчата та юнаки відчують в тому числі під час обов'язкової служби в збройних силах Ізраїлю.» [230 с.140]

«Фізична підготовка в Ізраїлі грає ключову роль у формуванні патріотичних цінностей серед молоді. У цій країні, де військова служба є обов'язковою для більшості громадян, фізична активність і тренування тісно пов'язані з оборонною готовністю та національною безпекою. Участь у військово-спортивних програмах, таких як курси підготовки до служби в Армії оборони Ізраїлю, сприяє не лише розвитку фізичних навичок, але й формує відчуття національної обов'язковості та гордості за свою країну. Фізична підготовка є важливим елементом підготовки до військової служби, яка сприяє зміцненню національної ідентичності та переконань. Укладена в культурному контексті Ізраїлю, де історія, безпека та національна оборона мають велике значення, фізична підготовка вважається важливою складовою національної ідентичності. Через обов'язкову військову службу та активну участь у військово-спортивних програмах, молодь отримує можливість не лише розвивати свої фізичні здібності, але й відчувати себе часткою важливого національного процесу, що сприяє формуванню патріотичних цінностей. Понад 90% ізраїльтян проходять військову службу після закінчення школи (Центр дослідження збройних сил, 2021). Приблизно 70% дітей у віці 6-17 років у Ізраїлі беруть участь у спортивних заходах (Центр дослідження спорту та фізичної активності, 2019).» [247]

Узагальнюючи вищевикладене, слід констатувати, що процес формування патріотизму як фундаментальної національно-патріотичної цінності в міжнародній практиці характеризується суттєвою варіативністю, маючи при цьому спільні вектори та специфічні детермінанти. Компаративний аналіз дозволяє виокремити виразну дихотомію між західною та східною моделями виховання (див. Таб. 2.1.1)

Таблиця 2.1.1.

Спільні та відмінні риси у формуванні патріотизму та цінностей в різних країнах світу

Критерій	Україна	Європа	США	Азія
Основне спрямування/ ідея	Захист та ідентичність	Права людини	Свобода та лідерство	Борг та прогрес

Роль держави	Партнер у волонтерстві	Гарант правил	Символ можливостей	Авторитетний ментор
Головна цінність	Стійкість	Толерантність	Успіх	Дисципліна
Тип патріотизму	Оборонний/ Етнічний	Громадянський	Ідеологічний	Колективістський

Отже, порівняльний аналіз засвідчує, що формування патріотизму та цінностей у різних країнах світу має спільну орієнтацію на виховання громадянської відповідальності й належності до спільноти, однак відрізняється за провідними акцентами: для України визначальними є захист державності, національна ідентичність і стійкість, для Європи – права людини й толерантність, для США – свобода, лідерство й успіх, для країн Азії – обов’язок, дисципліна та колективізм.

Висновки до 2 розділу

В XXI столітті формування національно-патріотичних цінностей в студентській молоді позбулось попереднього стереотипу про «любов до прапора», на сьогодні молодь стає більш відповідальною, цікавиться минулим, займається пропагандою власних культурних надбань, перебуває «в пошуках» власної національної ідентичності.

В українському суспільстві ми можемо спостерігати все більшу тенденцію відходу від формальних заходів до пам’ятних днів чи національних свят. Особливо, починаючи з 2013 року, з початком Революції Гідності – українська молодь перенесла основний акцент з «традицій та пісень» на активний спротив, волонтерство та усвідомлення власної суб'єктності. З 2014р. та початком повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави, формування цінностей відбувається через пряму участь у допомозі ЗСУ, медіаграмотність (боротьба з пропагандою) та переосмислення історії поза російським наративом. Студенти самі стають ініціаторами зборів та соціальних проєктів, що робить їхні цінності дуже практичними.

В країнах Європи переважає більше поняття «громадянський патріотизм». Адже у країнах ЄС (особливо в Німеччині, Франції, Скандинавії) поняття «націоналізм» часто сприймається з пересторогою через історичний досвід. В європейській країнах домінує переважно конституційний патріотизм, як відданість не стільки етносу, скільки демократичним цінностям, правам людини та верховенству права. В основі цінностей переважають: критичне мислення, інклюзія, екологічна свідомість. Тобто, бути патріотом – це бути хорошим громадянином, який сплачує податки та сортує сміття й не порушує громадський порядок.

В США переважають і є найбільш цінними культ свободи та символіка. Будується уявлення серед суспільства, що США – це країна можливостей, де кожен здатен досягти вершин і успіхів. Також ми можемо спостерігати виховання лідерських якостей, а також індивідуалізм, тобто прояв любові до країни, адже саме тобі вона надає свободу і можливості.

Країни Азії є абсолютно іншим вектором у формування національно-патріотичних цінностей. Насамперед, важливим є те, що такі країни як Китай, Японія, Південна Корея опираються на релігійні та філософські вчення минулого. Також переважає постулат служби сім'ї та суспільству, тобто перед кожним громадянином насамперед стоїть суспільний громадський обов'язок. Для цього в системі освіти застосовують дисципліну, повагу до ієрархії та вивчення традицій. Окрім цього в країнах Азії ми можемо спостерігати домінуючий економічний патріотизм, який спрямований на віддану працю, а також на підтримку і розвиток національної економіки та великих корпорацій. (див. Таб. 2.1.1)

Отже, спільними рисами у формуванні патріотизму та цінностей в різних країнах світу є: освітній заклад, як фундамент виховання патріотизму; символіка та традиції – виступають головним інструментом; зміна підходів до виховання молоді у зв'язку з розвитком технологій, процесів глобалізації, військових конфліктів та економічних криз. Відмінною рисою є те, що США та Європейський світ – це комфортне та дієве співіснування між державою та громадянином. В Україні є певна відмінність, адже особливо з 2022р. держава перебуває в боротьбі за право

на виживання і збереження власної ідентичності. Країни Азії мають суттєву відмінність від інших, адже тут є присутнє директивне управління і вплив держави не лише на молодь, але й на власне суспільство в цілому.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ

3.1. Діагностика сформованості національно-патріотичних цінностей у студентів

З'ясовуючи питання щодо структури формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства, зазначимо, що в дослідженнях, пов'язаних із заявленою проблемою, науковці виділяють різні компоненти та чинники. Зокрема, центральною складовою, яку ми розкриваємо в нашому дослідженні є чинники національно-патріотичного виховання. До прикладу, Д. Петрунчак розкриває саме першочергово формуванні принципів патріотизму: «державної спрямованості, науковості, пріоритетах гуманістичних та демократичних цінностей, повазі до конституційних прав і свобод громадянина, вихованні на історичних, патріотичних та бойових традиціях народу України. Нагальна потреба у патріотичному вихованні є необхідність у національній свідомості громадян, здатних забезпечити розвиток України, які прагнуть до саморозвитку особистості, формуванні патріотичної самосвідомості. Складові

формування патріотизму: виховання почуттів, вивчення бойових традицій, історії українського народу та Збройних Сил України (далі – ЗСУ); готовність бути захисником вітчизни; сформованість ідеалу служіння народові.» [183 с. 91–96].

В монографії О. Абрамчук та М. Фіцули можемо ознайомитись із структурою патріотизму у соціально-гуманітарних та психолого-педагогічних науках складається із системи таких якостей та компонентів, кожний з яких поєднує пізнавальний, емоційний вольовий і поведінковий компоненти, а саме: а) патріотична свідомість (самосвідомість) як результат осмислення індивідом своєї громадянської ролі у суспільстві (захист історико-культурних, політичних, економічних надбань, незалежності, особистий внесок у розбудову державності України, збагачення професійних знань, зразкова громадянська поведінка та ін.); б) патріотичні почуття (любов до рідного краю, мови, культури, повага до історичного минулого, турбота, відповідальність за долю Вітчизни, відданість національній ідеї, толерантність тощо); в) патріотична поведінка та діяльність (виконання громадянських обов'язків, дотримання Конституції України, загальнолюдських та національних моральних ідеалів, вшановування національних традицій, повага до національної гідності інших народів, толерантність та ін.). [1 с.38]

На думку Д. Петрунчака: «функціональною складовою національно-патріотичного виховання є умотивована ідейно-виховна робота, мета якої систематичність, цілеспрямованість діяльності з формування високої громадянської оборонної свідомості, ідейно-політичних, морально-психологічних якостей, оволодіння військово-технічними знаннями, фізичним удосконаленням особистості.»[183 с. 91–96] Ми не зовсім поділяємо цю думку, адже досвід війни в Україні доводить, що першочерговим є не оволодіння технічними навичками, а глибинне усвідомлення власної ідентичності. Ми вважаємо, що військово-технічний аспект є лише інструментальним, тоді як справжньою основою патріотизму є аксіологічний (ціннісний) компонент. Без сформованої духовної прив'язаності до рідної культури, мови та історії, фізичне вдосконалення особистості втрачає свій змістовий орієнтир. Тому національно-патріотичне

виховання слід розглядати ширше – як процес формування стійкої ціннісної системи, що мотивує людину до активної громадянської дії в будь-якій сфері.

Маємо зауважити, що саме регіоналістика, або історичне краєзнавство відіграє одну з ключових ролей формування національно-патріотичних цінностей, адже чинником виховання громадянина може виступати «Мала Батьківщина». «Національно-патріотичне виховання базується на етнічному, територіальному та державницькому патріотизмі. Суспільною функцією національно-патріотичного виховання у вищій школі є формування у студентської молоді стійкої поведінки, моральних та патріотичних почуттів, вироблення звичок та навичок, які відповідають способу життя нашої країни, формування звички керуватися почуттям суспільного обов'язку. В свою чергу силою і глибиною патріотизму багато в чому визначається суспільна корисність особистості.» [165 с.88-91]

В контексті нашого дослідження цікавим є питання вивчення компонентів національно-патріотичного виховання, зокрема, в своїй статті Ю. Буклов розкриває основні змістові компоненти національно-патріотичного виховання:

- громадянсько-патріотичне виховання, яке передбачає й вироблення в особистості чіткого уявлення про закономірності розвитку патріотичних ідей, розуміння ролі історичних знань про свою країну, народ, його традиції та звичаї, формування стійких патріотичних переконань і вміння відстоювати в умовах реальної дійсності.
- військово-патріотична компонента, зміст якої визначається Конституцією та законами України, військовою Присягою та військовими статутами. Військово-патріотичне виховання орієнтоване на формування готовності до військової служби як особливого виду державної праці.
- героїко-патріотичне виховання, що передбачає прищеплення високих ідеалів служіння народові, готовності до трудових та героїчних звершень заради процвітання Української Держави. Орієнтоване на знаменні історичні дати, воно виховує гордість за славні подвиги наших героїчних предків. [40 с. 136-140].

В дисертаційному дослідженні Ю. Красильника: патріотичне виховання військовослужбовців Збройних Сил України засобами української етнопедагогіки, стверджується, що етнопедагогічні засоби мають потужний потенціал розвитку особистості воїна. Вони впливають на компоненти її психологічної структури: інтелектуально-ціннісний, емоційно-чуттєвий, морально-вольовий, формуючи патріотичну свідомість (знання, погляди, переконання, судження, оцінки, ідеї, ідеали), патріотичні почуття (любов до Батьківщини, повагу до історії України та її Збройних Сил, традицій народу, відповідальність за долю України та її народу), морально-вольові риси характеру (обов'язок, наміри, настанови, мотиви, рішення), патріотичну поведінку та діяльність (дії, вчинки, навика, уміння, звички, звичаї), морально-бойові та психологічні якості (мужність, стійкість, відвага, дисципліна тощо), що складає цілісну структуру патріотичної вихованості особистості воїна. [126]

Монографічне дослідження Р. Пентроговського «Теорія і практика формування патріотизму старшокласників» використовує: особистісно орієнтований, діяльнісний, системний і етнокультурний підходи. Також дослідником висвітлено структуру патріотизму старшокласників та його компоненти, серед них: емоційно-мотиваційний, когнітивний, етноідентифікаційний і практичний. Окрім цього, варто зауважити, що когнітивний компонент щільно пов'язаний з ідеалом людини. Саме ідеал, завдяки своєму світоглядно-інтегративному характеру, слугує як окремій людині (так і соціальним спільнотам) духовним вектором життя. Ідеал наповнює змістом мотиваційно-смыслову сферу діяльності, спонукає особистість до соціальної активності. Він є духовною опорою, регулятором цілеспрямованих дій. Можна визначити наступні функції ідеалу: світоглядну, спонукальну, програмуючу, проєктивну, імперативну, нормативну, оцінювальну [182].

Досліджуючи формування патріотичних ідеалів студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти, дослідник А. Петрів виокремлює такі її структурні компоненти: мотиваційно-цільовий, інтелектуально-когнітивний, емоційно-чуттєвий, діяльнісний [181].

Для більш ширшого розуміння компонентної складової/частини, ми можемо використати самі компоненти як критерій. Зауважимо, що ми опиралися на загальноприйняте трактування критерію – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось [128].

У науковій літературі дефініція «показник» інтерпретується як структурний елемент відповідного критерію, що виступає індикатором для об'єктивної оцінки динаміки, характеристик або специфіки перебігу досліджуваного процесу. При виокремленні критеріїв та показників сформованості національно-патріотичних цінностей в студентів засобами історичного краєзнавства, дотримання принципу об'єктивності забезпечило незалежність отриманих результатів від суб'єктивних чинників та особистісних якостей дослідника. Водночас теоретико-методологічний базис роботи ґрунтується на врахуванні фундаментальних закономірностей формування та розвитку особистості.

Отже, критерії формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства можемо виокремити такі: мотиваційно-цільовий, інтелектуально-когнітивний, емоційно-чуттєвий, діяльнісний (див. таблицю 3.1.1).

Таблиця 3.1.1.

Критерії та показники формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства

№ п/п	Критерії	Показники
1	Мотиваційно-цільовий	усвідомлення значущості та зацікавленість історичним минулим України і світу вцілому
		мотивація, що спонукає наслідувати історичного героя/дотримуватись його життєвої позиції
		мати бажання здійснити внесок в покращення майбутнього на основі отриманих знань

2.	Інтелектуально-когнітивний	набуття знань про історію та історичних постатей
		знання про суспільно-політичні та економічні процеси в досліджуваному регіоні; аргументація і виведення висновків
		знання про особливості розвитку господарсько-побутових особливостей регіону; здатність проявляти креативність, нестандартно мислити;
3.	Емоційно-чуттєвий	усвідомлення та розуміння приналежності до певного народу (національна ідентичність та патріотизм); збереження продуктивності діяльності зі збереженням емоційної рівноваги.
		відповідальність як громадянина перед собою та власним народом; співпереживання
		розвиток цінностей в суспільно-політичній та економічній сферах; віра в успіх та розвиток
4.	Діяльнісний	активність та ініціативність як громадянина; сформованість умінь та навичок, їх практичний прояв; громадська активність
		законослухняність; саморегуляція
		економіко та природозберігаюча діяльність; модернізація та прояв творчої ініціативи.

Мотиваційно-цільовий критерій формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства відображає внутрішню спрямованість особистості, систему її ціннісних орієнтацій та усвідомленість мети діяльності. Показник ціннісно-сміслового ставлення визначає рівень усвідомлення значущості досліджуваної діяльності для особистісного та професійного зростання.

З метою визначення ціннісних орієнтацій може бути використана методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації»: анкетування, інтерв'ювання. Показник домінуючої мотивації виступає спонукаючою дією. Для діагностики уникнення невдач інструментарієм може виступати методика Т. Елерса. Також можемо використати опитувальник Реана. Показник цілепокладання: прокладання траєкторії розвитку та наполегливість у досягненні результату. Діагностичним інструментарієм може виступати праксіометричний метод (аналіз діяльності) та метод експертної оцінки.

Інтелектуально-когнітивний критерій відображає рівень сформованості системи теоретичних знань, інтелектуальних умінь та пізнавальних стратегій, необхідних для ефективного здійснення діяльності. Показник теоретико-методологічної грамотності. Визначає обсяг, глибину та системність фундаментальних знань, які складають когнітивну основу діяльності. Діагностичний інструментарій даного показника: стандартизоване тестування (навченість), кваліфікаційні іспити, аналіз результатів навчальної або професійної діяльності. Показник аналітико-логічних умінь відображає здатність особистості оперувати знаннями, здійснювати мисленнєві операції та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Діагностичний інструментарій: тест структури інтелекту Р. Амтхауера, «Складні аналогії», методика «Виключення понять». Показник когнітивної гнучкості та креативності, прогностичної здатності: швидкість у вирішенні задач, передбачати результати діяльності та моделювати майбутні стани. Діагностичним інструментарієм даного показника може виступати: тест дивергентного мислення Дж. Гілфорда або Е. Торренса, методика Лачінса (дослідження ригідності мислення), метод експертних оцінок, розв'язання ситуаційних кейсів (Case-study), прогностичні задачі.

Емоційно-чуттєвий критерій відображає особливості емоційного реагування особистості на зміст та умови діяльності, здатність до саморегуляції, а також рівень емпатії та психологічної готовності до подолання труднощів. Включає в себе показник емоційної стійкості та саморегуляції: збереження продуктивності в різноманітних ситуаціях; причетність до певної спільноти людей, здатність власної

ідентифікації. Можемо застосувати як діагностичний інструментарій – тест на визначення самооцінки психічних станів (Г. Айзенка). Показник емпатійності та комунікативної чуйності. Відображає здатність до співпереживання, розуміння емоційного стану інших учасників діяльності та адекватне реагування на них. Виявлення відповідальності перед собою як частиною спільноти та громадянами, можемо використати опитувальник емоційного інтелекту (Н. Холла). Показник професійно-естетичного задоволення. Визначає рівень позитивного ставлення до процесу діяльності та отримання внутрішнього задоволення від результатів праці. Діагностичним інструментарієм може виступати: карта спостережень, авторські шкали самооцінки настрою.

Діяльнісний критерій відображає рівень сформованості практичних умінь, ефективність застосування знань у реальних ситуаціях та досвід творчої діяльності. Показник операційно-технологічної готовності. Визначає рівень володіння алгоритмами дій, фаховими техніками та методами виконання конкретних завдань. Прояв громадянської активності, прояв умінь та навичок. Діагностичний інструментарій даного показника може бути: метод експертних оцінок, аналіз продуктів діяльності, кваліфікаційні випробування (тести на навички). Показник регулятивно-процесуальної самостійності. Відображає здатність особистості самостійно планувати, організовувати, контролювати та коригувати власну діяльність без зовнішньої допомоги. Здатність та можливість контролювати процес, саморегуляція, дотримання правил та законів. Діагностику можемо проводити шляхом спостереження, аналіз часових витрат на виконання завдань. Показник креативно-перетворювальної активності. Визначає готовність до пошуку нестандартних рішень, внесення елементів новизни в діяльність та здатність до інновацій. Діагностику проводимо шляхом розв'язання кейсів творчого характеру, портфоліо досягнень.

Згідно з аналізу критеріїв можемо навести характеристику рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей в студентів засобами історичного краєзнавства.

Високий рівень. Студенти ЗВО з високим рівнем сформованості національно-патріотичних цінностей засобами історичного краєзнавства проявляють виражений інтерес до історії рідного краю, власної держави, здатні співставляти та аналізувати світові суспільно-політичні процеси; вмотивовані до поширення та наслідування принципів діяльності видатних історичних постатей, які вплинули на державний розвиток; зацікавлені в розширенні діяльності по вивченню історії рідного краю, в тому числі це може висвітлюватись у формі ґрунтовних наукових досліджень з участю в різноманітних студентських науково-практичних конференціях; організація молодіжних громадських, волонтерських організацій/гуртків історико-патріотичного напрямку. Окрім цього, студенти мають виявляти активну громадську позицію, чітко дотримуватись та поширювати знання норм законодавства, розвивати та виявляти сталий розвиток.

Середній рівень характеризується частковим інтересом студентів до історико-культурної спадщини держави та рідного краю зокрема; зацікавленість та наслідування шляху діяльності історичних постатей є непостійним та в міру зацікавленості студентом; студенти мають базові знання з історії та суспільно-політичного розвитку держави; відстежується усвідомлення важливості громадської діяльності студента в житті держави, але вимагає зовнішньої підтримки та контролю. Також студенти розуміють роль приналежності до держави та рідного краю, але не яскраво виражено; ознайомлені із законодавством, але не готові поглиблено дотримуватись норм закону.

Низький рівень. Студенти ЗВО з низьким рівнем сформованості національно-патріотичних цінностей не мають зацікавленості в історії України, рідного краю, навіть цікавих історичних відомостей власної родини. Потреби у наслідуванні діяльності пантеону історичних героїв також відсутня. Студенти з низьким рівнем сформованості національно-патріотичних цінностей не володіють понятійно-термінологічним апаратом і не вбачають в цьому потреби. На цьому рівні студенти не вбачають важливості у власній приналежності до народу, а також мають байдуже ставлення до громадського життя та обов'язків як громадянина. Також студенти низького рівня сформованості не мають бажання дотримуватись

норм законодавства, а також потребують зовнішнього контролю.

Для глибокого розуміння проведеного дослідження використовували різні методологічні підходи. Насамперед, маємо розуміти поняття «методологія». Методологія – це вчення про структуру, засоби і методи організацію наукової діяльності. Це сукупність реально функціонуючих принципів розуміння закономірностей, методів дослідження і їх взаємного зв'язку, яку розглядають, як систему ідей [150].

Для дослідження формування національно-патріотичних цінностей в студентів ми використовували методологічні підходи, такі як: системний, аксіологічний, культурологічний, особистісно-орієнтований, діяльнісний.

Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення. Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи [136].

Аксіологічний підхід органічно вплітається в гуманістичну педагогіку, оскільки людина розглядається в ній як самоціль суспільного розвитку і вища цінність суспільства. Тому аксіологія є основою нової філософії освіти і, відповідно, методологією сучасної педагогічної науки і педагогічних досліджень [151].

Культурологічний підхід як принципова гуманістична позиція, що передбачає визнання людини повноправним суб'єктом культури, стає визначальним для сучасного освітнього процесу. Відповідно до цього підходу саме культура розглядається як усезагальний чинник і духовно-практична основа розвитку особистості. Йдеться, передусім, про пояснення на рівні індивідуальної свідомості суб'єкта тих смислів, якими має наповнитися для нього навколишній світ. Культурологічний підхід у ракурсі розв'язання проблем сучасної освіти потребує

створення адекватного виховного простору, однією із форм якого, на нашу думку, має бути особистісно-розвивальне середовище – особливий науково організований соціум, який відрізняється від звичайного середовища вищими за змістом та інтенсивністю характеристиками спільної діяльності та спілкування, емоційно й інтелектуально насиченою атмосферою співпраці й творення [22].

Особистісно орієнтований підхід за І.Д. Бехом – це гуманістична модель виховання та навчання, що ставить вихованця, його унікальність та внутрішній світ у центр освітнього процесу. Він спрямований на саморозвиток, розкриття творчих здібностей та формування ціннісно-сислової сфери, де педагог виступає не контролером, а підтримкою [22].

Діяльнісний підхід – один з методологічних підходів, на якому базується більшість сучасних технологій і систем навчання. Його засади – психологічні положення (Д. Дьюї, Л. Рубінштейн) про те, що психіка людини, формування її свідомості нерозривно пов'язана з її діяльністю і нею обумовлена. Взаємодіючи з світом, людина будує сама себе, самовизначається в системі життєвих відносин, розвиває і актуалізує особистість. Через діяльність і в процесі діяльності вона стає сама собою [186].

Для емпіричного підтвердження теоретичних положень та перевірки робочої гіпотези дисертаційного дослідження було організовано та проведено педагогічний експеримент.

Педагогічний експеримент – спеціально організоване дослідження, що проводиться з метою визначення ефективності використання тих чи інших методів, засобів, форм, видів, прийомів, способів і нового змісту навчання та тренування.

За допомогою педагогічного експерименту вирішують такі завдання:

- виявляють або підтверджують та доповнюють факти наявності чи відсутності залежності між вибраним педагогічним впливом і очікуваним результатом;
- визначають кількісну міру залежності;
- відкривають механізм цих залежностей [122].

В педагогічній науці застосовуються декілька етапів експерименту. В нашому дисертаційному дослідженні ми розпочали роботу з *підготовчого* етапу, який передбачає:

1. Аналіз наукової літератури та формулювання мети.
2. Розробка плану-програми експерименту.
3. Вибір методів, інструментарію та процедури.

Наступний – *дослідницький етап*, передбачає проведення:

1. Констатувального експерименту – діагностика вихідного рівня сформованості національно-патріотичних цінностей студентів. Фіксація рівня психолого-педагогічного стану контингенту на момент початку дослідження.
2. Формувальний експеримент – вивчення психолого-педагогічного стану респондентів на час проведення експериментального дослідження, активне формування тих чи інших психолого-педагогічних особливостей дослідження.
3. Контрольний експеримент – проводиться на основі отриманих даних попередніх двох складових експерименту. Тобто ми порівнюємо результати констатувального та формувального експериментів [137].

Експериментальна робота щодо формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства включала в себе всі три етапи проведення педагогічного експерименту.

Таблиця 3.2.1

Студенти вищих навчальних закладів, які взяли участь в експерименті

№ п/п	Назва закладу освіти	Кількість

1	Національний університет біоресурсів і природокористування України	215
2	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького	115
3	Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка	88
Усього:		418

На етапі констатувального експерименту було зроблено наступні кроки:

- розроблено систему критеріїв і відповідних показників, що дозволяють оцінити рівень сформованості національно-патріотичних цінностей у студентства;
- підготовлено комплексний методичний інструментарій для проведення діагностики;
- визначено кількісний склад репрезентативної вибірки учасників дослідження;
- реалізовано етап констатувального пошуку для встановлення вихідних показників;
- проведено статистичну та змістову обробку зібраних даних;
- сформовано паритетні за основними ознаками експериментальну та контрольну групи.

Авторська методика діагностики сформованості національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства передбачала анкетування, у ході якого респонденти відповідали на запитання, які були спрямовані на визначення рівня теоретичних знань, які б стосувались термінів та понять. Також нами була розроблена анкета оцінки рівня розвитку національно-

патріотичних цінностей, де оцінка кожного питання проводилась за 3-бальною шкалою (3 – Повністю згоден/на; 2 – Частково згоден/на; 1 – Не згоден/на). Тобто, 10-16 балів може оцінюватись як низький рівень; 17-23 - середній; 24-30 - високий.

Таблиця 3.2.2.

**Результати сформованості національно-патріотичних цінностей у студентів
засобами історичного краєзнавства**

№ п/п	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		осіб	у %	осіб	у %	осіб	у %
1.	Усвідомлення значущості та зацікавленість історичним минулим України і світу вцілому	90	21,5	224	53,6	104	24,9
2.	Мотивація, що спонукає наслідувати історичного героя/дотримуватись його життєвої позиції	86	20,6	210	50,2	122	29,2
3.	Мати бажання здійснити внесок в покращення майбутнього на основі отриманих знань	94	22,5	204	48,8	120	28,7
4.	Набуття знань про історію та історичних постатей	82	19,6	242	57,9	94	22,5
5.	Знання про суспільно-політичні та економічні процеси в досліджуваному регіоні; аргументація і виведення висновків	64	15,3	236	56,5	118	28,2
6.	Знання про особливості розвитку господарсько-побутових особливостей регіону; здатність проявляти креативність, нестандартно мислити.	60	14,4	218	52,1	140	33,5

7.	Усвідомлення та розуміння приналежності до певного народу (національна ідентичність та патріотизм); збереження продуктивності діяльності зі збереженням емоційної рівноваги.	102	24,4	121	50,7	104	24,9
8.	Відповідальність як громадянина перед собою та власним народом; співпереживання	88	21,1	204	48,8	126	30,1
9.	Розвиток цінностей в суспільно-політичній та економічній сферах; віра в успіх та розвиток	78	18,7	218	52,1	122	29,2
10.	Активність та ініціативність як громадянина;	58	13,9	214	51,2	146	34,9
11.	Законослухняність; саморегуляція	72	17,2	234	56	112	26,8
12.	Економіко та природозберігаюча діяльність; модернізація та прояв творчої ініціативи.	53	12,7	227	54,3	138	33

Під час проведення анкетування для студентів ми послуговувались, насамперед, методом самооцінки, результати якого подано в таблиці 3.2.2. Проаналізувавши результати констатувального етапу експерименту можемо фіксувати, що у студентів найкращі результати за *емоційно-чуттєвим критерієм*: Усвідомлення та розуміння приналежності до певного народу (національна ідентичність та патріотизм); збереження продуктивності діяльності зі збереженням емоційної рівноваги (24,4%). Цей показник свідчить про високий рівень серед студентства національної самоідентифікації, на яку, цілком ймовірно, впливають суспільно-політичні процеси, які відбуваються сьогодні в нашій державі. Проте, найнижчі показники за *діяльним критерієм*: Економіко та природозберігаюча діяльність; модернізація та прояв творчої ініціативи (12,7%). Тобто, даний

показник висвітлює те, що студенти дійсно мають патріотичні почуття, проте, дуже часто не готові проявляти їх у практичній діяльності.

В нашому дисертаційному дослідженні основним засобом формування національно-патріотичних цінностей в студентів ми обрали – історичне краєзнавство, тому доцільним було перевірити знання, або орієнтування в регіоналістиці. В результаті анкетування знання студентів про економічні, господарсько-побутові процеси на регіональному рівні мають найвищий показник низького рівня (33,5%) порівняно зі знаннями з історії. Звідси ми маємо розуміти, що історичне краєзнавство є недостатньо популяризованим серед студентства і потребує більшого вивчення, адже виступає важливим аспектом у формування національної ідентичності як національно-патріотичної цінності.

Варто зазначити, що позитивною тенденцією згідно даних опитування є те, що в більшості відповідей ми маємо 51,26% середнього рівня, з приводу вмотивованості молоді, але потребують впровадження різноманітних методик (екскурсії, проектно-пошукова робота, волонтерство).

Про зацікавленість студентів історичним минулим та усвідомлення значення історичного минулого свідчать відповіді на запитання «Чи цікавитесь Ви історією (України/світу/рідного краю)?» (див. рис. 3.2.1). Інтерес до історії виявили лише 21,1 % респондентів, негативну відповідь надали 24,9%. Але найбільше турбує, що не вбачають потреби більша частина опитаних – 54,1%. Виходячи з результатів опитування, можемо зауважити, що використання саме історичного краєзнавства в освітньому процесі, із залученням різноманітних методик і форм роботи має займати чільне місце.

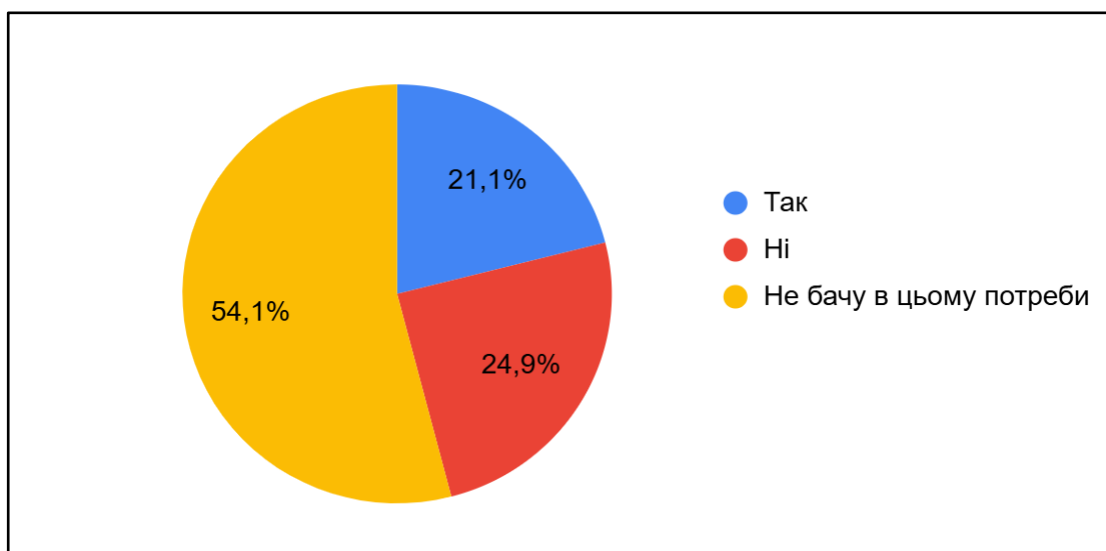

Рис. 3.2.1 Відповіді студентів на запитання «Чи цікавитеся Ви історією (України/світу/рідного краю)?»

Для визначення того, чи здатні студенти ідентифікувати себе як окрему національність, було запропоновано відповісти на запитання «Чи ідентифікуєте Ви себе з певною національністю/народом?»(див. Рис. 3.2.2). Маємо зауважити дуже позитивну тенденцію, що більшість надала позитивну відповідь – 69,9%. Кожен свідомий громадянин має ідентифікувати себе як частину певної нації чи народу, а також розвивати й зберігати культуру, історію та традиції. Це не лише створює позитивну тенденцію для розбудови держави, а й відповідає критеріям нашого дослідження. Зокрема, емоційно-чуттєвий компонент може надати поштовх до розвитку діяльнісного. Згідно з даними табл. 3.2.2, ми маємо зосередити увагу саме на формуванні діяльнісного критерію. Негативну відповідь маємо лише у 10% випадків. Студенти, які мали труднощі з відповіддю складають 20,1%.

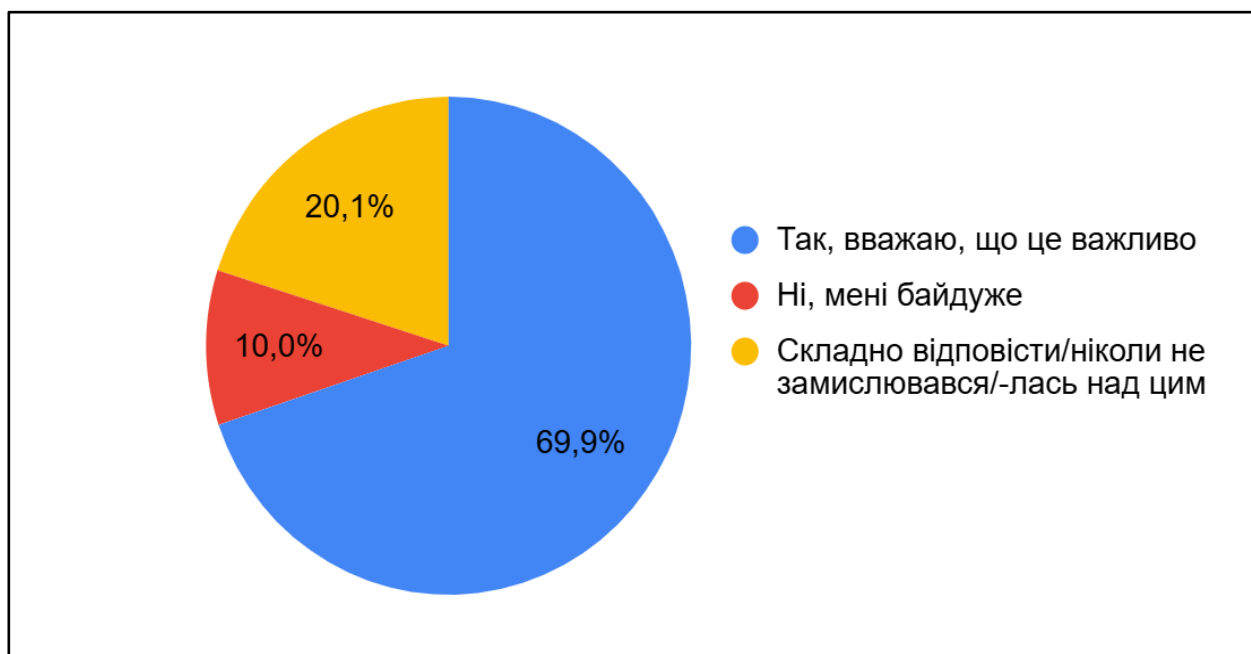

Рис. 3.2.2 Відповідь студентів на запитання «Чи ідентифікуєте Ви себе з певною національністю/народом?»

В анкеті також маємо запитання, яке стосується інтерес та бажання студента наслідувати діяльність/ідею певного історичного діяча: «Як Ви вважаєте, чи є користь в наслідуванні історичних діячів, продовження ідей їх діяльності?» Згідно результатів (див. Рис. 3.2.3.) маємо досить невтішні результати. 44% респондентів надали негативну відповідь, 38% – виявили байдужість, лише близько 18% вбачають користь у наслідуванні історичних постатей. Результати даного опитування свідчать про необхідність розвитку інтелектуально-когнітивного критерію.

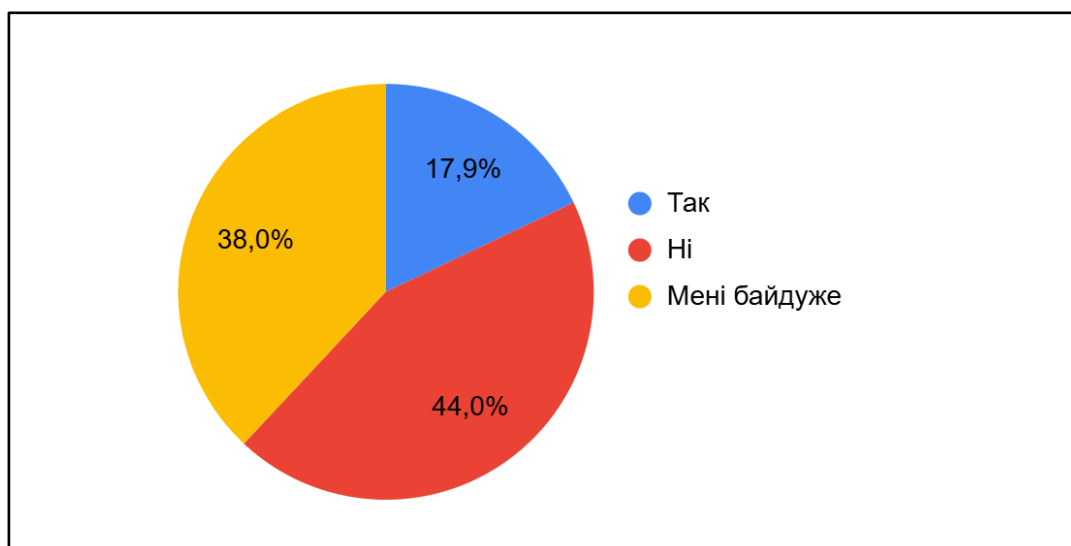

Рис. 3.2.3. Відповідь студентів на запитання «Як Ви вважаєте, чи є користь в наслідуванні історичних діячів, продовження ідей їх діяльності?»

Важливим пунктом анкети є запитання: «Чи маєте Ви досвід спілкування з особою, яка зробила вагомий внесок у розвиток і захист держави чи рідного краю (міста, села)?». Відповіді на нього дають змогу комплексно проаналізувати всі критерії нашого дослідження. Проте, згідно з отриманими результатами, спостерігається тенденція, що потребує уваги (див. рис. 3.2.4). Зокрема, 57,9% опитуваних не мали досвіду такого спілкування, а 28,2% не скористалися такою можливістю. Лише 13,9% респондентів зазначили, що мали життєвий досвід комунікації з особою, яка зробила значний внесок у розвиток певного регіону

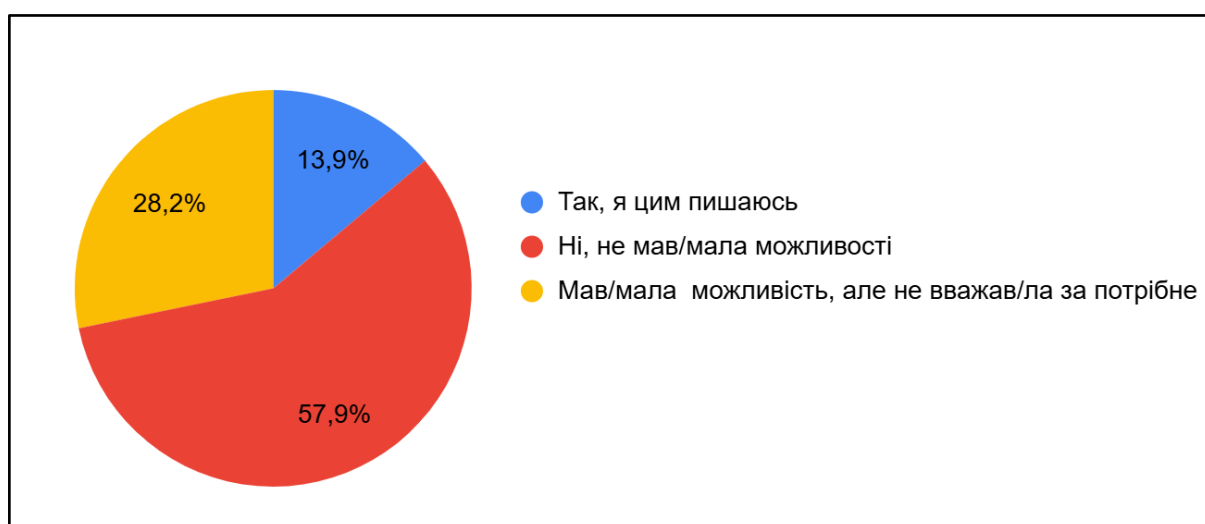

Рис. 3.2.4 Відповіді на запитання: «Чи маєте Ви досвід спілкування з особою, яка внесла вагомий внесок в розвиток і захист держави/рідного краю(місто,село)?»

Беззаперечною залишається теза про те, що культура є невід’ємною складовою історичного краєзнавства та цивілізаційного розвитку суспільства в цілому. Тому доречним було запитання: «Чи вважаєте Ви, що історія та культура є важливими у житті окремої держави?» Згідно поданих результатів (див. Рис. 3.2.5) маємо дуже позитивну тенденцію, адже понад 75% відповіли «Так». Негативну відповідь надали 7,9%; труднощі під час відповіді мали лише 17% опитаних.

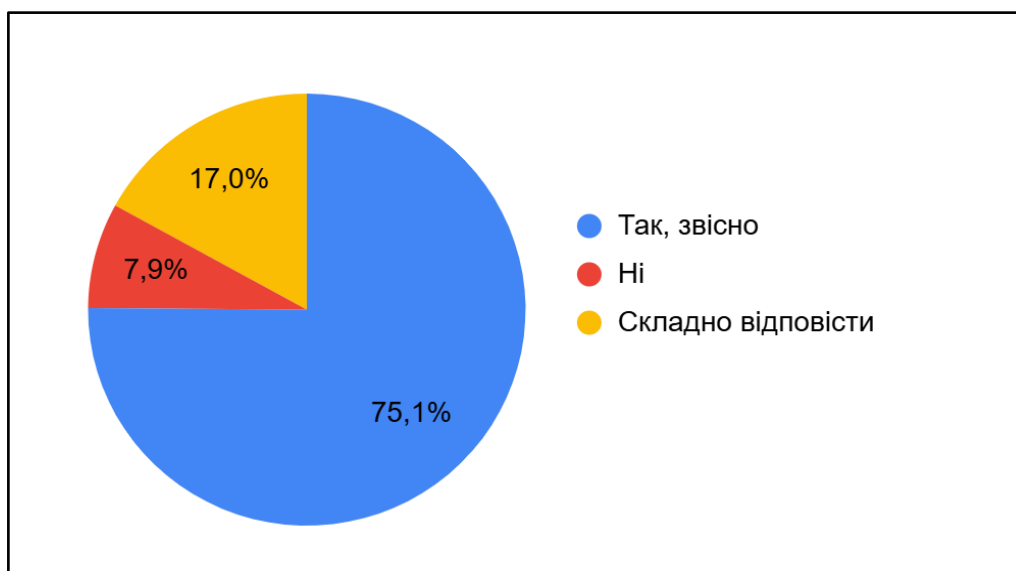

Рис. 3.2.5 Відповідь студентів на запитання: «Чи вважаєте Ви, що історія та культура є важливими у житті окремої держави?»

У нашому опитуванні також міститься запитання, що певною мірою стосується громадського обов’язку, а саме: «Чи вважаєте Ви своїм громадянський обов’язком збагачувати знання з історії не лише держави, але й рідного міста/села, плекати любов до мови, традицій свого народу і власної родини?» (див. Рис. 3.2.6) Відповідь на це запитання у більшості респондентів викликала труднощі: студенти цієї категорії теоретично погоджуються з тезою, проте не виявляють активного бажання розвиватися в цьому напрямі (Частково погоджуюсь, але не вважаю, що варто поглиблюватись в це питання – 54,1%). Абсолютно байдужі – 21,1%. І лише 24,9% цілком погодились. В результаті проведеного експерименту ми можемо зробити висновок, що це запитання висвітлює розрив між інтелектуально-когнітивним критерієм (присутнє розуміння важливості) та діяльнісним критерієм (відсутність бажання діяти).

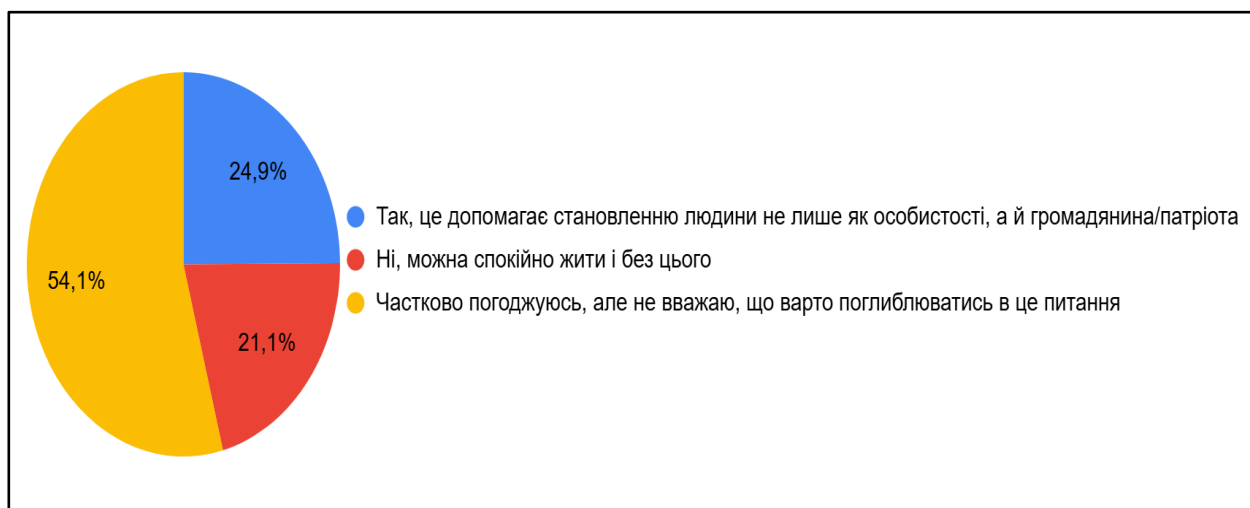

Рис. 3.2.6 Результати відповіді на запитання: «Чи вважаєте Ви своїм громадянський обов'язком збагачувати знання з історії не лише держави, але й рідного міста/села, плекати любов до мови, традицій свого народу і власної родини?»»

Запитання анкети, що безпосередньо репрезентує діяльнісний критерій, а саме патріотичну налаштованість студентства: «Чи відчуваєте, що Ви здатні на вчинок, який вплине на зростання патріотизму серед населення?» (див. рис. 3.2.7), продемонструвало досить низькі показники. Частка молоді, яка готова до активних дій і має цілеспрямоване бажання, становить лише 16% респондентів. Категоричну відмову висловили 37,1% опитаних. Найбільшу групу (46,9%) складають ті, хто не впевнений у власних силах, зазнає труднощів із відповіддю або потребує підтримки. Отримані результати вкотре підтверджують необхідність застосування комплексу засобів під час реалізації формувального етапу експерименту.

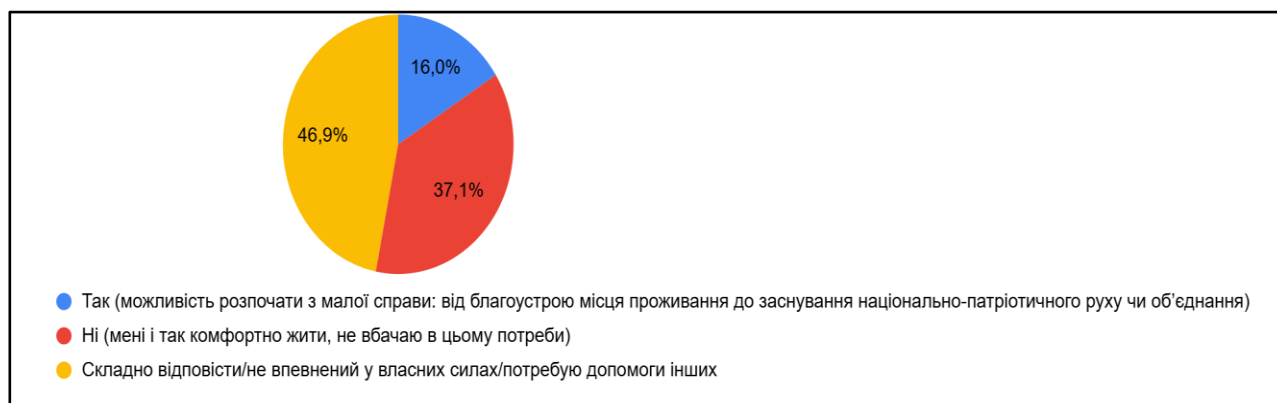

Рис. 3.2.7. Відповіді студентів на запитання: «Чи відчуваєте, що Ви здатні на вчинок, який вплине на зростання патріотизму серед населення?»»

Таблиця 3.2.3

**Узагальнені результати сформованості національно-патріотичних цінностей
у студентів засобами історичного краєзнавства на констатувальному етапі
експерименту**

№ п/п	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		осіб	у %	осіб	у %	осіб	у %
1.	Усвідомлення значущості та зацікавленість історичним минулим України і світу вцілому	84	20,1	226	54,1	108	25,8
2.	Мотивація, що спонукає наслідувати історичного героя/дотримуватись його життєвої позиції	79	18,9	211	50,5	128	30,6
3.	Мати бажання здійснити внесок в покращення майбутнього на основі отриманих знань	88	21,1	208	49,8	122	29,1
4.	Набуття знань про історію та історичних постатей	82	19,6	243	58,1	93	22,3
5.	Знання про суспільно-політичні та економічні процеси в досліджуваному регіоні; аргументація і виведення висновків	64	15,3	237	56,7	117	28
6.	Знання про особливості розвитку господарсько-побутових особливостей регіону; здатність проявляти креативність, нестандартно мислити;	59	14,1	219	52,4	140	33,5
7.	Усвідомлення та розуміння приналежності до певного	105	25,1	214	51,2	99	23,7

	народу (національна ідентичність та патріотизм); збереження продуктивності діяльності зі збереженням емоційної рівноваги.						
8.	Відповідальність як громадянина перед собою та власним народом; співпереживання	91	21,8	206	49,3	121	28,9
9.	Розвиток цінностей в суспільно-політичній та економічній сферах; віра в успіх та розвиток	76	18,2	220	52,6	122	29,2
10.	Активність та ініціативність як громадянина;	57	13,6	215	51,4	146	35
11.	Законослухняність, саморегуляція	72	17,2	235	56,2	111	26,6
12.	Економіко та природозберігаюча діяльність; модернізація та прояв творчої ініціативи.	51	12,2	229	54,8	138	33

Аналізуючи узагальнені дані таблиці (див. Таб. 3.2.3), можемо стверджувати, що найбільший відсоток студентів з високим рівнем сформованості національно-патріотичних цінностей фіксуємо за такими показниками: усвідомлення та розуміння приналежності до певного народу, національна ідентичність та патріотизм (25,1%); відповідальність як громадянина перед собою та власним народом, співпереживання (21,8%); бажання здійснити внесок в покращення майбутнього на основі отриманих знань (21,1%). Дещо нижчі, але досить стійкі є показники в усвідомленні значущості історичного минулого (20,1%) та набутті знань про історію та постатей (19,6%). Проте, маємо відзначити невтішні результати, які стосуються: активності та ініціативності як громадянина, сформованості умінь та їх практичний прояв (35,0%); знань про особливості розвитку господарсько-побутової сфери регіону та здатності до креативного мислення (33,5%); економіко- та природозберігаючої діяльності, модернізації та

прояву творчої ініціативи (33,0%). Саме ці показники мають найбільший відсоток студентів з низьким рівнем сформованості. Також значна частина респондентів продемонструвала низький рівень у мотивації до наслідування історичних героїв (30,6%) та вірі в успіх розвитку суспільно-політичної сфери (29,2%). Варто зауважити, що переважна більшість студентів за всіма показниками зосереджена на середньому рівні, де найвищі значення зафіксовано у знаннях про історію та постатей (58,1%) та знаннях про суспільно-політичні процеси в регіоні (56,7%).

Отже, проаналізувавши дані опитування, а також рівні сформованості національно-патріотичних цінностей за визначеними показниками, можемо дійти висновку, що студенти мають високу національну самоідентифікацію, але не готові до практичної реалізації патріотичних цінностей через творчу, господарську чи ініціативну діяльність. В даному випадку можемо стверджувати, що історичне краєзнавство може виступати не лише як теоретичне джерело знань, але й як простір для практичної активності студентства.

Окрім аналізу поданої анкети сформованості національно-патріотичних цінностей, на етапі констатувального експерименту ми додали також анкету для проведення студентами самооцінки рівня розвитку національно-патріотичних цінностей за трьох-бальною шкалою (див. Табл. 3.2.4.). Згідно цієї методики студенти здатні самостійно оцінити свої вміння, окрім цього, дане опитування допоможе нам на етапі формувального етапу експерименту визначити динаміку змін в набутих знаннях і вміннях із застосуванням історичного краєзнавства.

Таблиця 3.2.4.

Результати анкети оцінки рівня розвитку національно-патріотичних цінностей

№ з п.	Вияви до формування національно-патріотичних цінностей	Вміння		
		Повністю згоден/на	Частково згоден/на	Не згоден/на
1.	Я вважаю себе патріотом	118 - 28%	225 - 54%	75 - 18%
2.	Я добре знаю історію своєї	79 - 19%	238 - 57%	101 - 24%

	держави			
3.	Я розумію різницю між “націоналізмом” та “нацизмом”	96 - 23%	213 - 51%	109 - 26%
4.	Я вважаю, що головною цінністю справжнього патріота є збереження та поширення знань про історико-культурні надбання своєї держави	88 - 21%	230 - 55%	100 - 24%
5.	Я здатен/на ідентифікувати своє місце серед різних національностей	92 - 22%	217 - 52%	109 - 26%
6.	Я маю бажання/займаюсь діяльністю національно-патріотичного спрямування	63 - 15%	209 - 50%	146 - 35%
7.	У своїй діяльності я впроваджую методики, що єднують молодь навколо спільних культурних цінностей	58 - 14%	205 - 49%	155 - 37%
8.	Я вважаю, що обов’язком кожного громадянина своєї держави є захист національних інтересів	113 - 27%	205 - 49%	100 - 14%
9.	Я прагну до розвитку в сфері національно-патріотичного спрямування	75 - 18%	222 - 53%	121 - 29%
10.	Я маю творчі ідеї та вмотивований/на розвиток національно-патріотичних цінностей серед молоді	54 - 13%	201 - 48%	163 - 39%

Найвищий відсоток зафіксовано за твердженням «Я вважаю себе патріотом» (28%) та усвідомленням обов'язку щодо захисту національних інтересів (27%). Це вказує на потужний емоційний фундамент та усвідомлення громадянської відповідальності. Це дуже втішні результати, дані результати могли сформуватись під впливом повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Втім, маємо зазначити, що це базис на декларативному рівні. Середній рівень, тобто потенційний до подальшого розвитку і зростання (від 48% до 57%) стабільно оцінюють свої знання та вміння як «часткові». Пікові значення середнього рівня припадають на знання історії держави (57%) та розуміння різниці між ідеологіями (51%). Отже, ми маємо також непогані теоретичні знання. Але маємо досить невтішні результати, які стосуються практичного застосування теоретичних знань, що співпадає з результатами попереднього анкетування. Найбільший відсоток студентів, що не згодні з твердженнями: наявність творчих ідей для розвитку цінностей (39%), впровадження єднаючих методик у свою діяльність (37%) та безпосереднє заняття патріотичною діяльністю (35%). (Див. Рис. 3.2.8)

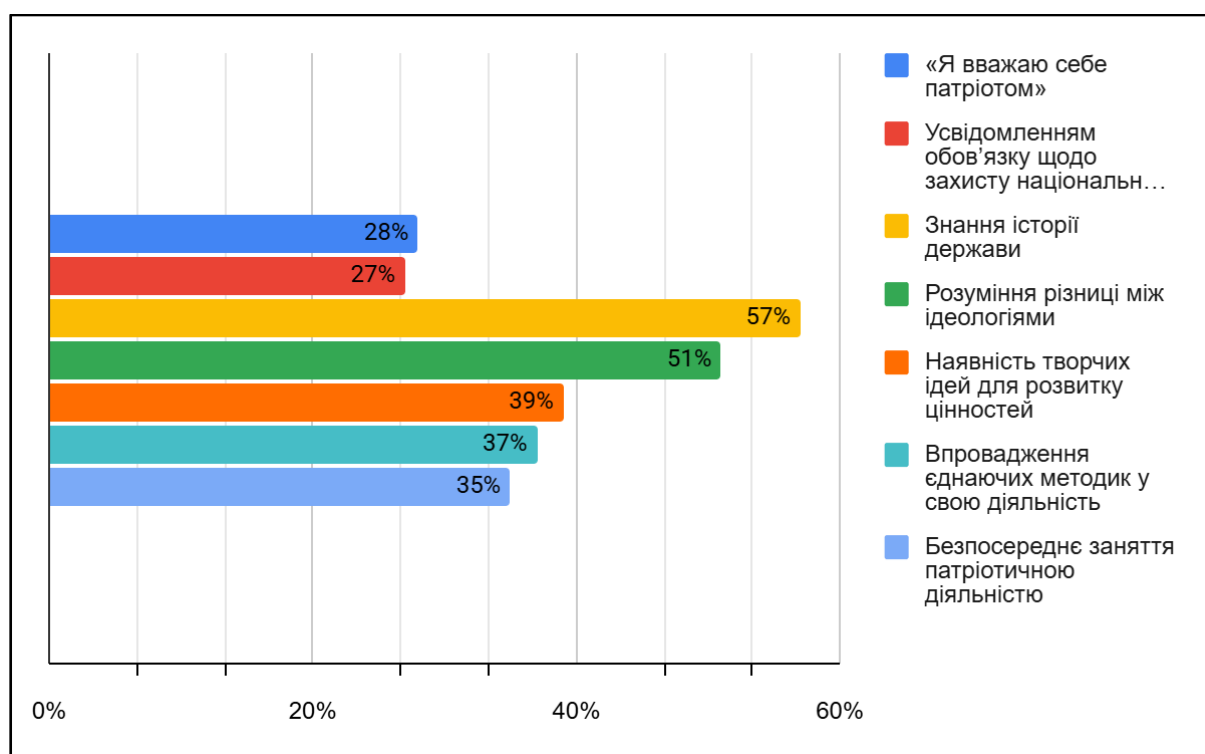

Рис. 3.2.8 Результати оцінки рівня розвитку національно-патріотичних цінностей

Наступний крок констатувального етапу констатувального експерименту полягає в узагальненні даних згідно встановлених нами критеріїв сформованості національно-патріотичних цінностей. Згідно з результатами дослідження (див. Рис. 3.2.9) *мотиваційно-цільовий критерій* свідчить, що більшість респондентів має позитивне ставлення до національно-патріотичних цінностей. 50,5% респондентів перебувають на середньому рівні, що не заперечує їх зацікавленості у розвитку держави, проте маємо зазначити, що 31,6% студентів мають низький рівень, а це свідчить про те, що у значної частини молоді віри в успіх власних зусиль та усвідомлених орієнтирів для наслідування, що потребує посилення мотиваційної складової через ознайомлення з постатями місцевих героїв. *Інтелектуально-когнітивний критерій* демонструє найвищу концентрацію студентів на середньому рівні (55,3%). Лише 19,1% студентів володіють глибокими знаннями про історію та краєзнавчий контекст свого регіону. Отже, це свідчить про те, що знання студентів мають загальнотеоретичний та поверхневий рівень, а от в регіональна історія має дуже обмежений кругозір. *Результати емоційно-чуттєвого критерію* мають досить оптимістичні результати, адже тут зафіксовано у 24,6% опитаних, що є піковим значенням серед усіх критеріїв. Це свідчить про міцний фундамент національної ідентичності та щире емпатію до долі власного народу. Патріотизм сучасного студента базується на внутрішніх переживаннях та почуттях, проте без належної діяльній підтримки ці емоції часто залишаються нереалізованими в практичній площині. Аналіз результатів за *діяльним критерієм* виявив найбільш критичну ситуацію. Тут зафіксовано найменшу кількість студентів із високим рівнем (14,6%) та найбільшу – із низьким (35,2%). Студенти виявляють пасивність у впровадженні власних ініціатив та рідко залучаються до реальних справ патріотичного спрямування.

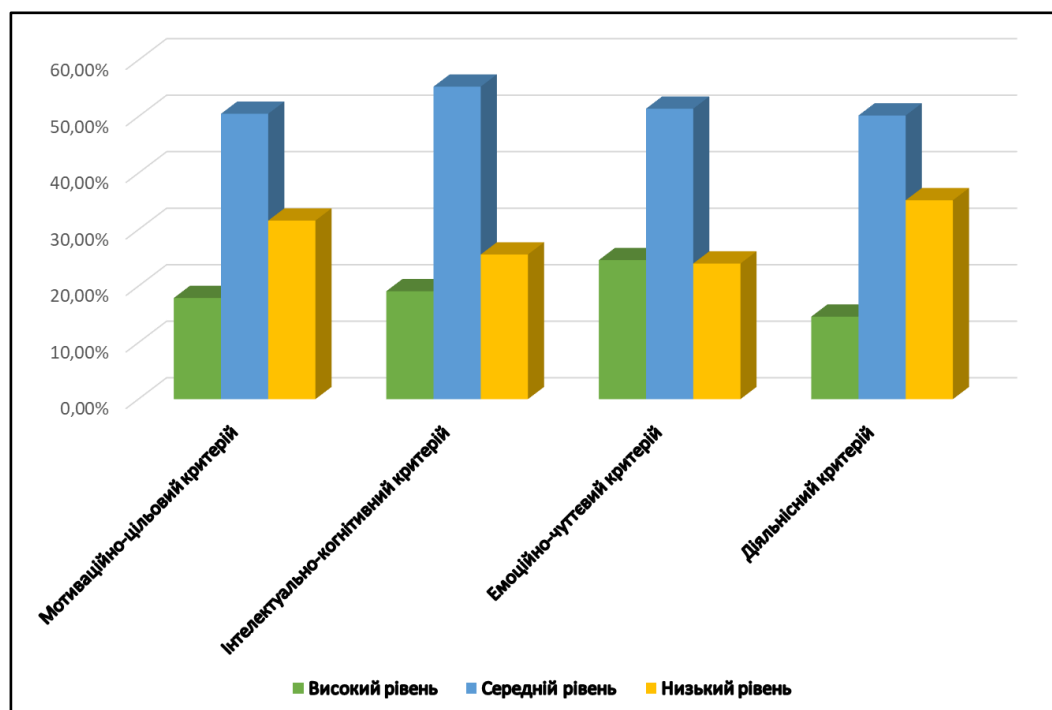

Рис. 3.2.9. Сформованість національно-патріотичних цінностей у студентів за мотиваційно-цільовим, інтелектуально-когнітивним, емоційно-чуттєвим та діяльнісним критеріями

Результати діагностичного зрізу, подані у зведених таблицях та діаграмах, свідчать про те, що найменший відсоток студентів із високим рівнем сформованості національно-патріотичних цінностей констатуємо за *діялісним критерієм* (14,6%, проти 17,9% за мотиваційно-цільовим, 19,1% за інтелектуально-когнітивним та 24,6% за емоційно-чуттєвим критеріями).

Найбільший відсоток від всіх опитаних із середнім рівнем сформованості національно-патріотичних цінностей зафіксовано за *інтелектуально-когнітивним критерієм* (55,3%, проти 51,4%, 50,5% та 50,2% за емоційно-чуттєвим, мотиваційно-цільовим та діялісним критеріями відповідно).

Фіксуємо значний відсоток студентів, які проявили низький рівень сформованості цінностей за *діялісним критерієм* (35,2%) та мотиваційно-цільовим (31,6%).

Це дозволяє зробити висновок, що в ході формувального етапу експерименту особливо необхідно зосередити вплив на поведінкову (практичну) та мотиваційну сфери особистості, використовуючи потенціал історичного краєзнавства для трансформації пасивних знань у активну громадянську позицію.

Для узагальнення проведеного опитування на констатувальному етапі експерименту ми сформуваємо узагальнені дані сформованості національно-патріотичних цінностей засобами історичного краєзнавства (див. Таб. 3.2.5)

Таблиця 3.2.5.

**Узагальнені дані сформованості національно-патріотичних цінностей
засобами історичного краєзнавства**

Методика/Рівні	Високий		Середній		Низький	
	к-сть осіб	%	к-сть осіб	%	к-сть осіб	%
Анкетування	79	18,9	215	51,4	124	29,7
Самооцінка	81	19,4	219	52,4	118	28,2
<i>Рівень сформованості національно-патріотичних цінностей в студентів засобами історичного краєзнавства</i>	80	19,1	217	51,9	121	29

Узагальнені дані рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей в студентів засобами історичного краєзнавства подано на рисунку 3.2.10

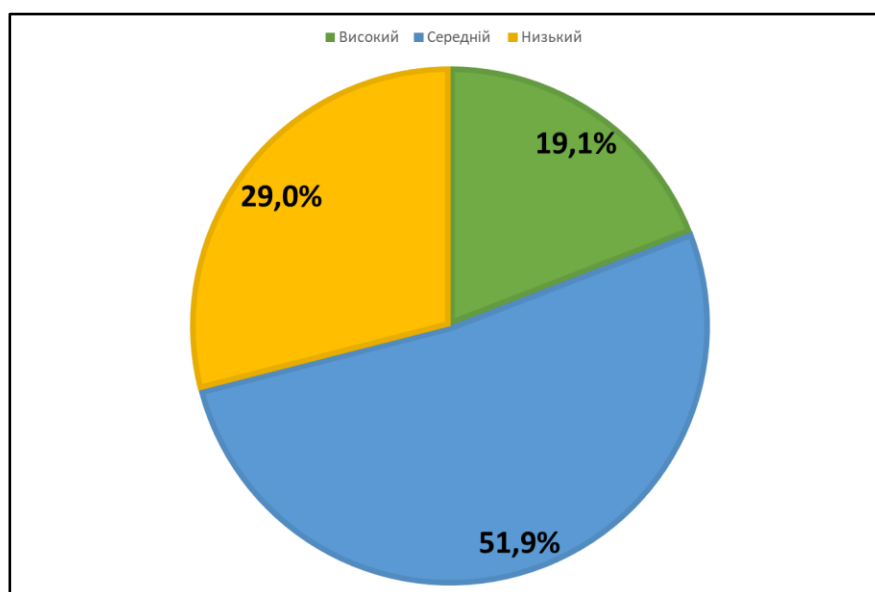

Рис. 3.2.10 Узагальнені дані рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства

Отже, студентів із високим рівнем сформованості національно-патріотичних цінностей – 19,1%; із середнім – 51,9%; із низьким – 29,0%.

За результатами первинного оцінювання ступеня сформованості національно-патріотичних цінностей у молоді, загальну сукупність респондентів (418 студентів) було розподілено на два вектори дослідження: контрольний та експериментальний (згідно з даними табл. 3.2.6). У межах контрольної групи освітній процес залишався незмінним, тоді як учасники експериментальної групи залучалися до апробації авторської методики формування національно-патріотичних цінностей засобами історичного краєзнавства.

Таблиця 3.2.6.

Розподіл на контрольну та експериментальну групи

№ п/п	Назва закладу освіти	ЕГ	КГ
1	Національний університет біоресурсів і природокористування України	215	
2	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького		115
3	Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка		88
Усього:	418	215	203

Формування контрольної та експериментальної вибірок здійснювалося з дотриманням принципів репрезентативності та однорідності. Групи збалансовані за чисельністю учасників та вихідними показниками сформованості національно-патріотичних цінностей, що підтверджено в межах допустимої статистичної похибки. Для математичного обґрунтування ідентичності груп на

констатувальному етапі було застосовано критерій згоди Пірсона χ^2 . Всі результати розрахунків наведені в таблицях 3.2.7, 3.2.8, 3.2.9.

Таблиця 3.2.7

Сформованість національно-патріотичних цінностей у студентів контрольної та експериментальної груп

№ п/п	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1.	Усвідомлення значущості та зацікавленість історичним минулим України і світу вцілому	41	43	110	116	52	56
2.	Мотивація, що спонукає наслідувати історичного героя/дотримуватись його життєвої позиції	38	41	102	109	63	65
3.	Мати бажання здійснити внесок в покращення майбутнього на основі отриманих знань	43	45	101	107	59	63
4.	Набуття знань про історію та історичних постатей	40	42	118	125	45	48
5.	Знання про суспільно-політичні та економічні процеси в досліджуваному регіоні; аргументація і виведення висновків	31	33	115	122	57	60
6.	Знання про особливості розвитку господарсько-побутових особливостей регіону; здатність проявляти креативність, нестандартно мислити;	29	30	106	113	68	72

7.	Усвідомлення та розуміння приналежності до певного народу (національна ідентичність та патріотизм); збереження продуктивності діяльності зі збереженням емоційної рівноваги.	51	54	104	110	48	51
8.	Відповідальність як громадянина перед собою та власним народом; співпереживання	44	47	100	106	59	62
9.	Розвиток цінностей в суспільно-політичній та економічній сферах; віра в успіх та розвиток	37	39	107	113	59	63
10.	Активність та ініціативність як громадянина;	28	29	104	111	71	75
11.	Законослухняність; саморегуляція	35	37	114	121	54	57
12.	Економіко та природозберігаюча діяльність; модернізація та прояв творчої ініціативи.	25	26	111	118	67	71

Таблиця 3.2.8.

Емпіричні частоти критерію χ^2 Пірсона для студентів контрольних та експериментальних груп

Рівні	Емпіричні частоти		Усього
	Контрольна група	Експериментальна група	
Високий	37	40	77
Середній	106	112	218
Низький	60	63	123
Усього	203	215	418

Таблиця 3.2.9

Обчислення критерію χ^2 Пірсона

Частота n_i	Очікувана частота $n_{\sim i}$	$n_i - n_{\sim i}$	$(n_i - n_{\sim i})^2$	$\frac{(n_i - n_{\sim i})^2}{n_i}$
37 (Вис. КГ)	37,39	-0,39	0,1521	0,00406793
40 (Вис. ЕГ)	39,61	0,39	0,1521	0,00384004
106 (Сер. КГ)	105,85	0,15	0,0225	0,00021256
112 (Сер. ЕГ)	112,15	-0,15	0,0225	0,00020062
60 (Низ. КГ)	59,76	0,24	0,0576	0,00096386
63 (Низ. ЕГ)	63,24	-0,24	0,0576	0,00091081
X^2_{emp}				0,01019582

Табличне значення χ^2 при $k=2$ і $a=0,05$ становить $\chi^2_{0,05} = 5,991$. Порівнявши емпіричне значення з критичним значенням критерію $T_{крит}$, отримуємо: $0,01019582 < 5,991$. На підставі чого можна констатувати однорідність двох вибірок – контрольної та експериментальної груп. χ^2 в результаті розрахунків дуже близький до 0, це свідчить про високу якість формування вибірки та збалансованість контрольної і експериментальної груп, що робить майбутні результати експерименту максимально вірогідними. Це підтверджує, що на початку експерименту студенти обох груп – контрольної та експериментальної мали приблизно однаковий рівень сформованості національно-патріотичних цінностей, тобто групи є однорідними, що дозволяє об'єктивно оцінити результативність подальшого впровадження методики формування національно-патріотичних цінностей студентів.

3.2. Впровадження методики формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства

Метою цього параграфу є висвітлення формувального етапу експерименту, який передбачав обґрунтування методики формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства. Під методикою формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства ми розуміємо як цілісну педагогічну система організації освітнього процесу у закладах вищої освіти, що передбачає інтеграцію краєзнавчого історичного матеріалу в навчальну й позанавчальну діяльність студентів та забезпечує поетапне формування ціннісного ставлення до української державності, національної культури, історичної спадщини й громадянської ідентичності через використання відповідних форм, методів, технологій і педагогічних умов

Основною метою є ефективне формування національно-патріотичних цінностей в студентів засобами історичного краєзнавства з необхідністю виокремлення і реалізації педагогічних умов.

Забезпечення результативності формувального етапу педагогічного експерименту зумовило необхідність практичної реалізації комплексу педагогічних умов. А. Литвин та О. Мацейко дають визначення «педагогічним умовам»: «поняття «педагогічні умови» стосується різних аспектів усіх складових процесу навчання, виховання і розвитку: цілей, змісту, принципів, методів, форм, засобів тощо. Воно може вживатися стосовно цілісного навчально-виховного процесу при характеристиці педагогічної системи або окремих її сторін чи елементів. Як правило, під педагогічними умовами розуміють такі, що спеціально створюються в освітньому процесі з метою підвищення його ефективності або реалізації певних інновацій.» [141 с.43-63] Н. Дворнікова трактує педагогічні умови як «дидактичної категорії, що характеризується сукупністю об'єктивних та

суб'єктивних обставин, від яких залежить досягнення мети навчально-виховного процесу»[81].

Для нашого дисертаційного дослідження актуальною є педагогічна умова П. Тронька, яка *спрямована на наповнення навчальних дисциплін змістовими модулями регіонально-орієнтованого спрямування*: ця умова передбачає перехід від абстрактних історичних категорій до конкретних прикладів рідного краю, що, за твердженням науковця, є ключовим для формування національної свідомості.[232 с.11–13] Наступна педагогічна умова - *забезпечення активної суб'єктної позиції студента у краєзнавчо-пошуковій діяльності*. Реалізація суб'єкт-суб'єктної взаємодії у краєзнавчо-пошуковій роботі. Впровадження ідей особистісно орієнтованого підходу І. Беха дозволило змінити вектор діяльності студента: від репродуктивного сприйняття інформації до самостійної дослідницької практики в архівах та музеях. [21]

З розвитком технологій, застосуванням інтерактивних підходів, актуальною є педагогічна умова - *створення інтерактивного виховного простору на основі цифрових технологій*. Реалізація цієї умови дозволила адаптувати краєзнавчий матеріал до запитів «цифрового покоління», використовуючи підходи В. Loveless щодо «педагогіки місця» (Place-Based Education) та сучасні засоби візуалізації спадщини. [277]

Ефективна реалізація патріотичного виховання молоді в умовах сучасного ЗВО вимагає пошуку дієвих методологічних засобів аналізу та структурування освітнього процесу. Провідним інструментарієм у нашому дослідженні виступає моделювання. Воно забезпечує можливість глибокого вивчення об'єкта шляхом побудови його теоретичного замітника, що відображає ключові характеристики формування національно-патріотичних цінностей студентів. Аналізуючи довідкову літературу ми з'ясували, що модель – це:

- приклад для наслідування; стиль, манера [24]
- у загальному розуміння аналог (графік, схема, знакова система, структура) певного об'єкта (оригіналу) [242]

- уявний чи умовний (зображення, опис, схема і т. ін.) образ якого небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його представник [45]

Для подальшого висвітлення нашого дослідження ми використали метод моделювання як процес зі складною структурою, який включає в себе такі основні етапи: постановка проблеми, побудова моделі, її дослідження та екстраполяція її результатів. [242]. Конструювання моделі створює теоретичне підґрунтя для візуалізації ідеального перебігу педагогічного процесу. Це оптимізує шлях наукового пошуку, заощаджує часові та матеріальні ресурси, а також дозволяє структурувати внутрішні елементи системи та внутрішньосистемні зв'язки.

З метою унаочнення нами була сформована модель формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства (див. Рис. 3.3.1.), яка включає в себе кілька складових блоків: цільовий (мета), змістовий (структурні компоненти), теоретико-методологічний (підходи, педагогічні умови), процесуальний (етапи, форми, методи), оцінно-результативний (критерії, рівні, результат).

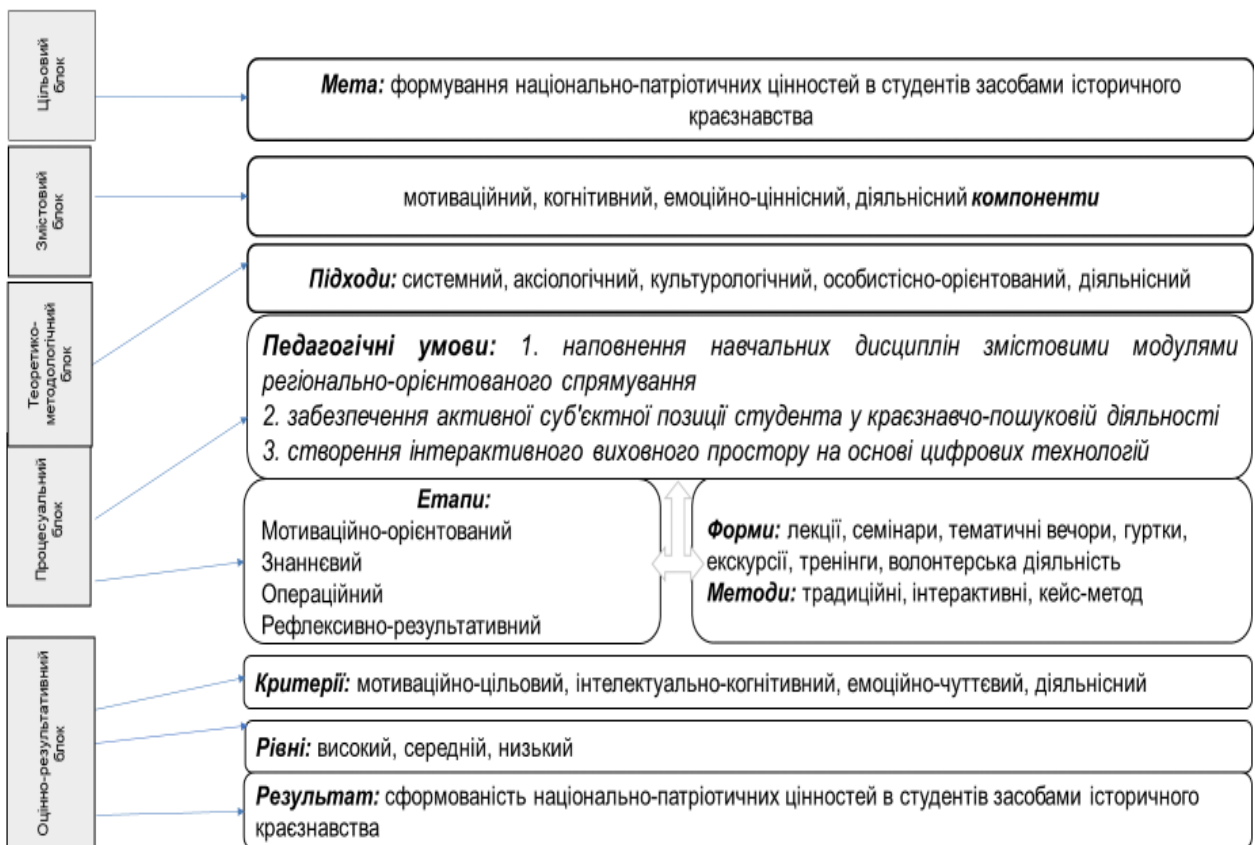

Рис. 3.3.1 Педагогічна модель формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства

Сучасні геополітичні виклики, зокрема повномасштабна війна РФ проти України, загострення конфліктів на Близькому Сході та глобальна енергетична й економічна нестабільність, зумовлюють інтенсифікацію міграційних процесів, що охоплюють значну частину студентської молоді. Це справляє неоднозначний вплив на трансформацію патріотичних цінностей особистості: з одного боку, спостерігається прагнення зберегти національну ідентичність та культурне надбання свого народу, з іншого – виникає ризик асиміляції в іншокультурному середовищі.

Відповідно до розробленої нами педагогічної моделі, першочерговим є опис цільового блоку, що окреслює стратегічну мету дослідження – формування національно-патріотичних цінностей студентів засобами історичного краєзнавства. Акцентуємо на тому, що в умовах воєнних конфліктів та глобальних криз збереження й розвиток українського соціуму стає нагальною потребою, яка потребує системного розв'язання.

Наступний блок моделі – змістовий, який включає в себе компоненти Формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства. Мотиваційний (усвідомлення значення історії та культури, бажання здійснити власний внесок в розвиток держави); когнітивний (здобування нових знань, орієнтування в економіко- та соціально-політичних процесах минулого та сьогодення); емоційно-ціннісний (розуміння та власна національна ідентифікація, відповідальність перед собою як частинкою народу, так і перед самим народом); діяльнісний (активність та ініціативність, сформованість практичних умінь та навичок, які втілюються в життя).

У теоретико-методологічному блоці висвітлено основні підходи нашої педагогічної моделі: *системний* (розглядає об'єкт дослідження як цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів, що перебувають у певних відношеннях і зв'язках, формуючи цілісну структуру для досягнення мети дослідження); *аксіологічний* (дозволяє розглядати національно-патріотичне виховання крізь призму теорії цінностей, де загальнолюдські та національні ідеали виступають найвищими орієнтирами, забезпечуючи їх гармонійне поєднання в структурі

особистості студента); *культурологічний* (передбачає формування національно-патріотичних цінностей через залучення студентів до надбань національної та світової культури, що дозволяє особистості усвідомити власну ідентичність у глобальному цивілізаційному контексті); *особистісно-орієнтований* (передбачає орієнтацію на психоемоційний та індивідуальний розвиток студента на засадах студентоцентризму, що дозволяє враховувати внутрішні потреби особистості та сприяє суб'єктивному прийняттю національно-патріотичних цінностей); *діяльнісний* (передбачає залучення студентів до активної практичної діяльності (пошукової, краєзнавчої, волонтерської), що спонукає до вияву власної ініціативності та сприяє трансформації набутих знань про рідний край у стійкі патріотичні переконання та вчинки). [262]

У межах процесуального блока забезпечується поетапна практична апробація обґрунтованих нами педагогічних умов. Їх реалізація здійснюється за допомогою спеціально розробленого дидактичного інструментарію – цілісного комплексу форм, методів та засобів навчання.

Процес підготовки засобів формування патріотичних цінностей відбувався в умовах динамічних змін воєнно-політичної ситуації. Період після 2013 року та особливо етап після 24 лютого 2022 року позначилися інтенсифікацією патріотичних настроїв у суспільстві. Важливо підкреслити провідну роль студентства, яке з початком повномасштабної агресії рф продемонструвало готовність до реальних патріотичних вчинків, що стало визначальним чинником при виборі методів нашого дослідження.

На першому – мотиваційно-орієнтованому етапі – нами забезпечувалася реалізація першої педагогічної умови, що полягала у *наповненні змісту освітнього процесу регіонально значущим компонентом*.

Так, для студентів Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького було організовано перегляд фільмів, які спонукають переосмислювати події в Україні після 2014 року. Символічно, що першим фільмом став «Черкаси» – історія останнього українського корабля в Криму, екіпаж якого відмовився здатися під час анексії півострова. Відзначимо, що студенти

переглядали фільм з трепетом та інтересом. Левова частка студентів переглядала фільм вперше, після завершення фільму було організовано круглий стіл, де студенти мали змогу поділитись власними почуттями.

Для студентів експериментальної групи було проведено тематичні вечори-диспути «Я – українець! І я цим пишаюсь!», а також виховні бесіди «Герої не вмирають – вони йдуть у небо», «Дорогами героїв Крут – шляхами героїв російсько-української війни», «Загоїти шрам на серці України: через правду до відродження», «Наша сила в єдності». Дуже бурхливу реакцію та активну дискусію в студентів Національного університету біоресурсів і природокористування України викликала виховна година «Ціна свободи: чи маємо ми право на втому?», де обговорювались питання психоемоційного стану суспільства, роль громадян в тилу, волонтерство, а також співпраця з іноземцями. Також студенти зосереджували свою увагу на поняттях: «свобода», «совість», «честь», «ідентичність», «мова», що стало чи не найбільшим апогеєм під час дискусії.

Окрім цього, студенти експериментальної групи виявили ініціативу переглянути та проаналізувати фільми: «Крути 1918», де гостро обговорювали самопожертву молодих студентів у бою проти більшовицької армії, що став символом незламності, проводили паралель із сьогоденням. Також не оминули увагою фільм «Будинок «Слово». Нескінчений роман» про долю письменників «розстріляного відродження», студенти знову повертались до питання національної ідентичності та мови. До переліку переглянутих фільмів увійшли також: «Чорний ворон» (екранізація роману Василя Шкляра про боротьбу холоднярців проти радянської окупації у 1920-х роках); «Заборонений» (біографічна драма про останні роки життя та боротьбу поета-дисидента Василя Стуса); «Мирний-21» (драма про луганський прикордонний загін, який залишився вірним присязі у 2014 році); «Щедрик» (про долі кількох родин різної національності в Івано-Франківську під час Другої світової війни, об'єднаних українською піснею).

Знаннєвий етап експериментальної роботи був спрямований на розширення когнітивної бази студентів через впровадження інтерактивних форм навчання.

Реалізація педагогічних умов на цьому етапі передбачала проведення циклу віртуальних подорожей, розробку цифрового краєзнавчого глосарію та організацію медіа-презентацій. Це дозволило забезпечити перехід від пасивного сприйняття інформації до активного засвоєння системи національно-патріотичних цінностей, інтегрованих у зміст історичного краєзнавства. На даному етапі ми поєднали перехід від першої педагогічної умови до третьої (*цифрові технології та інтерактивний простір*) Студентам було запропоновано здійснити віртуальну екскурсію до Музею видатних діячів української культури м. Києва за допомогою Туристично-культурного хабу розробленого на основі програми «Київ Цифровий», що дозволило познайомитись здобувачам освіти з життям та діяльністю видатних українців: Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького. Також студентам було запропоновано познайомитись з онлайн-виставками та галереєю Національного музею українського народного декоративного мистецтва, де розміщені видатні твори Катерини Білокур, традиційний український одяг, вишивка, декоративний розпис та інше. Після переглянутої інформації для студентів було запропоновано провести семінарське заняття на тему: «Жива культура – жива нація». Для систематизації когнітивного компоненту студенти створили власний глосарій краєзнавчого характеру «Вартові пам'яті: краєзнавчий довідник», а також організувались у невеликі групи і презентували медіа-презентації: «Стежками рідного краю», де студенти з гордістю розповідали про визначні місця та про видатних діячів малої Батьківщини. Варто зауважити, що завдяки ініціативності студентів цей етап поступово трансформувався в наступний – операційний.

Операційний етап дослідження став майданчиком для практичної самореалізації студентів у сфері історичного краєзнавства. Ключовим на цьому етапі стало впровадження заходів, що передбачали активну пошукову роботу: проведення досліджень, розробку авторських дослідних проєктів, активну практичну діяльність студентства. Така діяльність забезпечила трансформацію патріотичних знань у стійкі переконання, що виявилися у здатності студентів самостійно інтерпретувати історичні факти та займати активну громадянську

позицію. Під час цього етапу було реалізовано другу педагогічну умову (*забезпечення активної суб'єктної позиції студента у краєзнавчо-пошуковій діяльності*). Для залучення студентів до активної фази експерименту, було запропоновано здійснити пошуково-дослідницьку експедицію «Жива історія мого краю» (Додаток В). Студенти НУБіП України організовувались в невеликі групи, збирали інформацію шляхом інтерв'ю в очевидців та учасників війни, також громадян, які причетні до волонтерської діяльності. Така робота була проведена з метою формування ціннісного ставлення через «живий» контакт з носіями історії. Це реалізація суб'єктної позиції – студент сам формує базу джерел. Також інша група студентів презентувала невеликий літопис «Героїчна топоніміка», студенти дослідили назву вулиці Героїв Оборони, де безпосередньо знаходиться їх навчальний заклад з можливістю ставити геомітки на Google-картах.

Студенти розробили проєкт «Родинне дерево – частина національної пам'яті» під час презентації якого, було висвітлено дослідження власного родоводу в контексті історії України (участь предків у визвольних змаганнях, Другій світовій війні, Революції Гідності, сучасній війні). Це допомогло досягти глибокого усвідомлення зв'язку «Я – Родина – Народ». Це робить патріотизм не абстрактним, а особистісним.

На цьому етапі експерименту нами було використано метод проєктів. Для подальшої роботи було використано творчий та рольовий проєкт. Творчі проєкти не передбачають детально проробленої структури спільної діяльності, а лише домовленість про результати, які плануються та форму представлення. Це може бути твір, фільм, газета, відеофільм, свята, гра, експедиція та інші. Оформлення результатів творчого проєкту вимагає оформлення у вигляді сценарію відеофільму, плану твору, статті, репортажу, програми свята, дизайну, рубрик газети, альбому. Рольові проєкти – це проєкти у яких структура, як і у творчих, залишається відкритою до завершення роботи. Характер і зміст проєкту визначається відповідно ролей учасників (літературні персонажі, вигадані герої). Ступінь творчості в цих проєктах дуже висока і переважає рольова гра. Результати цих проєктів

намічаються на початку виконання або вимальовуються лише в кінці.[227. с.142-146]

Під час підготовки проєкту ми здійснили декілька етапів роботи:

- вибір теми та мети;
- підбір матеріалу (робота з архівами та свідченнями історичних постатей);
- розподіл ролей;
- презентація проєкту (студенти здійснили творчий, театралізований захід);
- рефлексія: оцінка заходу, висловлення пережитих емоцій та вражень.

Студенти Національного університету біоресурсів та природокористування України в ході проєкту опрацювали біографічні архівні дані часів Другої світової війни, періоду розстрілів в Бабиному Яру та інших місць розстрілів, а також доступні до публічного перегляду спогади постраждалих від російсько-української війни і провели захід «Суд проти тоталітарних режимів: від нацизму до рашизму» (Додаток Г), де розкрили сторінки страшних подій минулого, використовуючи краєзнавчий матеріал.

Також студенти експериментальної групи організовано взяли участь у квест-грі «Дорогами козацької звитяги» (Додаток Д), де мали виявити свої теоретичні знання з історії України, ерудованість та креативність. Реалізація діяльнісного критерію формування національно-патріотичних цінностей здійснювалася шляхом організації військово-патріотичних заходів, що сприяли гартуванню волі та зміцненню почуття національної гідності засобами фізичної активності й командної взаємодії. Зокрема, студентам експериментальної групи було запропоновано участь у спортивних змаганнях «Нашадки переможців» та «Герої серед нас», які були присвячені пам'яті захисників України – випускників та співробітників ЗВО. Після завершення усіх заходів студенти висловили власні роздуми, почуття, враження через написання есе-роздуму на тему: «Патріотизм: від слова до дії». Надзвичайно тішать рядки з прочитаних творів, такі як: «Патріотизм – це не лише гучна справа, а тихо прибрана вулиця, допомога літній людині, відмова від випитої кави на користь донату», або ж «колись ми мали досвід читати в книгах про подвиг студентів під Крутами, а сьогодні – стаємо свідками

виборювання власної свободи кров'ю», «варто менше говорити про гідні вчинки – варто їх втілювати в життя, тихо...і без пафосу».

Рефлексивно-результативний етап експериментального дослідження мав на меті аналіз та самооцінку студентами результатів власної краєзнавчо-пошукової діяльності. Основними заходами етапу стали презентаційна платформа проєктів, написання есе-роздумів та проведення підсумкового діагностування. Це дозволило студентам усвідомити власну суб'єктну позицію, а нам – зафіксувати позитивну динаміку формування національно-патріотичних цінностей під впливом розроблених педагогічних умов.

Ефективність впровадженої моделі оцінюється шляхом зіставлення фактичних показників із заздалегідь окресленими цілями. У разі відповідності результатів очікуванням усіх учасників освітньої взаємодії – зокрема при виявленні переважно достатнього та високого рівнів засвоєння патріотичних цінностей – подальша реалізація програми відбувається у звичному режимі. Проте, якщо за допомогою діагностичного інструментарію (методом анкетування чи цілеспрямованого моніторингу) зафіксовано невідповідність реального стану сформованості національно-патріотичних цінностей прогнозованому, виникає потреба в оптимізації структурних елементів системи: від концептуально-методологічного до контрольного-результативного блоків моделі виховання в закладах вищої освіти.

3.3. Аналіз результатів експерименту

Контрольний етап експерименту передбачав проведення повторного діагностичного зрізу, інструментарій якого повністю відповідає методиці констатувального етапу. Ключовим завданням було зіставлення показників сформованості національно-патріотичних цінностей у студентів контрольних та експериментальних груп після завершення формувального етапу. Це дозволило оцінити ефективність розробленої методики, що впроваджувалася в освітній

процес закладів вищої освіти, та виявити динаміку змін під впливом цілеспрямованого педагогічного впливу.

В ході формувального етапу експерименту та згідно повторного діагностичного зрізу за тими ж запитаннями маємо досить позитивну тенденцію в зростанні усвідомлення значущості та зацікавленість історією (Рис. 3.3.2)

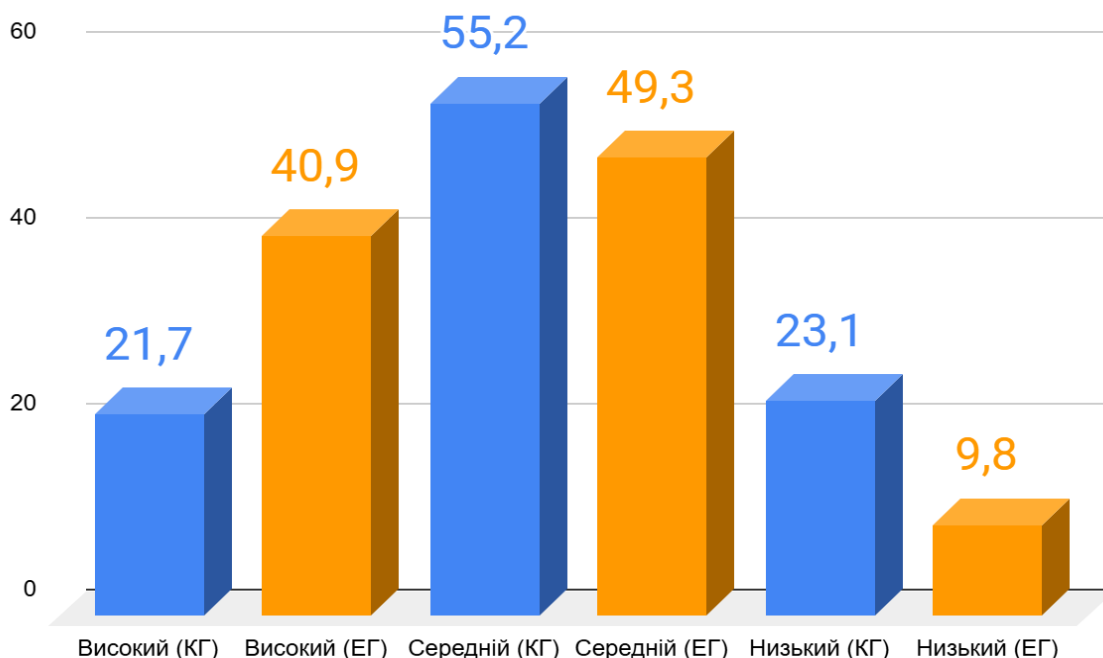

Рис. 3.3.2 Розподіл студентів контрольних та експериментальних груп за рівнями усвідомлення значущості та зацікавленості історією (%)

Приріст (з 25,1% до 48,8%) підтверджує тезу: історичне краєзнавство є найдієвішим засобом формування національної самосвідомості. Емоційне переживання приналежності до свого народу через дослідження локальної історії дозволило майже кожному другому студенту ЕГ досягти високого рівня ідентифікації. Дані даного приросту ми можемо спостерігати в результатах діаграми рівня сформованості національної ідентичності в студентів контрольних та експериментальних груп (%) (Рис. 3.3.3)

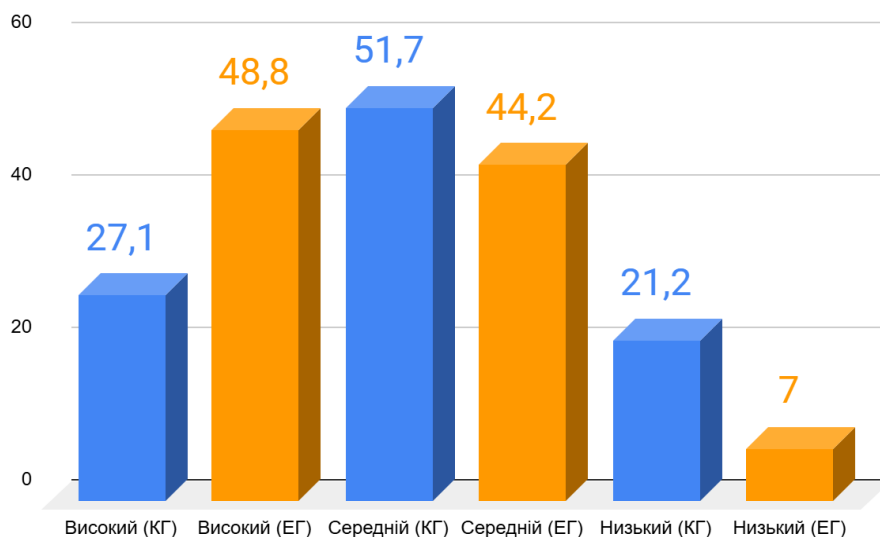

Рис. 3.3.3 Рівень сформованості національної ідентичності в студентів контрольних та експериментальних груп (%)

Після формувального етапу експерименту маємо позитивні зміни в рівні мотивації наслідування історичної постаті студентів експериментальних груп (Рис. 3.3.4). Позитивна динаміка (з 18,9% до 38,1%) доводить ефективність використання методу «персоналізації історії». Робота з біографіями видатних постатей рідного краю дозволила студентам знайти реальні приклади для наслідування. Це підтверджує, що краєзнавчий матеріал є потужним стимулом для формування ціннісних життєвих орієнтирів молоді.

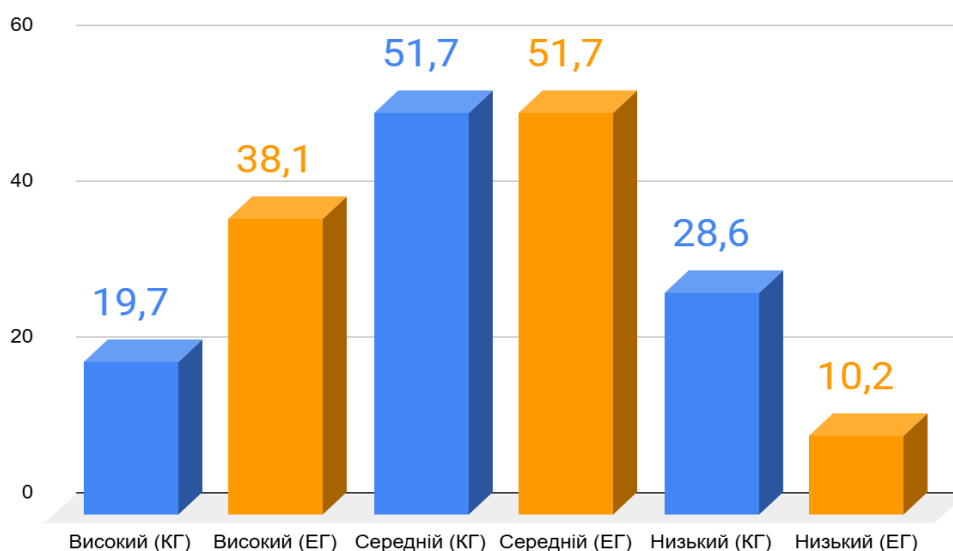

Рис. 3.3.4 Рівень мотивації наслідування історичної постаті в студентів контрольних та експериментальних груп (%)

Рівень набуття знань про історію та постатей один із найвищих показників приросту в експерименті (з 19,6% до 42,8%) (Рис. 3.3.5). Використання краєзнавчого глосарію та музейної педагогіки забезпечило якісний стрибок у когнітивній сфері. Студенти продемонстрували здатність не лише відтворювати факти, а й аналізувати роль конкретних історичних осіб у контексті загальнодержавних процесів.

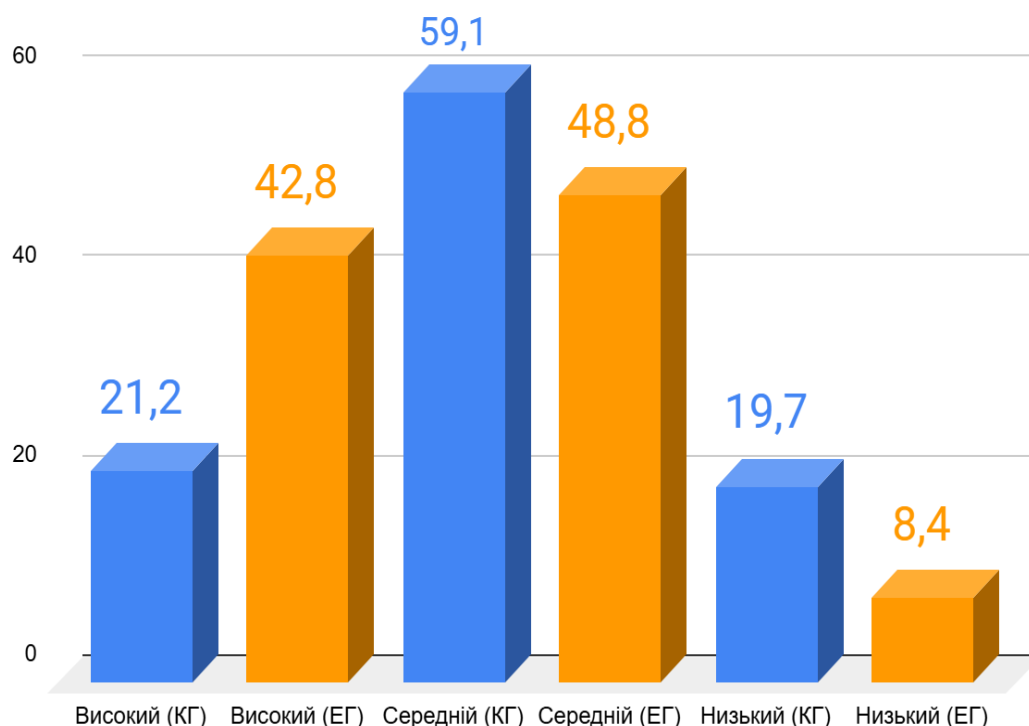

Рис. 3.3.5 Рівень набуття знань про історію та постатей в студентів контрольних та експериментальних груп (%)

Зростання в студентів рівня відповідальності як громадянина перед собою та власним народом; співпереживання з 21,8% до 43,7% (Рис. 3.3.6) вказує на розвиток емоційної сфери студентів. Співпереживання історичним подіям та усвідомлення відповідальності перед власним народом стали результатом залучення респондентів до пошуково-дослідницької діяльності. Це свідчить про виховання не просто «інформованого», а «чуйного та відповідального» громадянина.

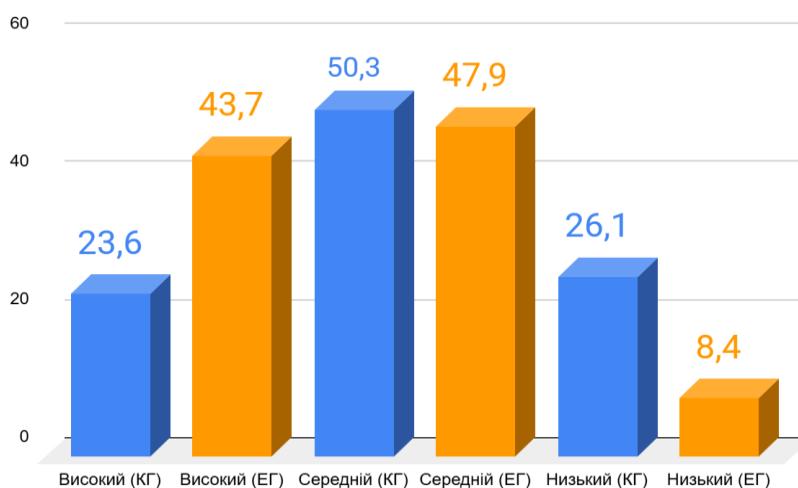

Рис. 3.3.6 Рівень сформованості відповідальності як громадянина перед собою та власним народом; співпереживання в студентів контрольних та експериментальних груп (%)

Надзвичайно важливим показником для нас є зростання діяльнісного компоненту, а саме показник бажання здійснити внесок у покращення майбутнього. Зростання показника з 21,1% до 41,9% (Рис. 3.3.7) є ключовим для нашого дослідження, оскільки воно демонструє трансформацію знань у прогностичну готовність до дії. Студенти почали усвідомлювати, що вивчення минулого (краєзнавства) є фундаментом для відповідального проектування майбутнього своєї громади та держави.

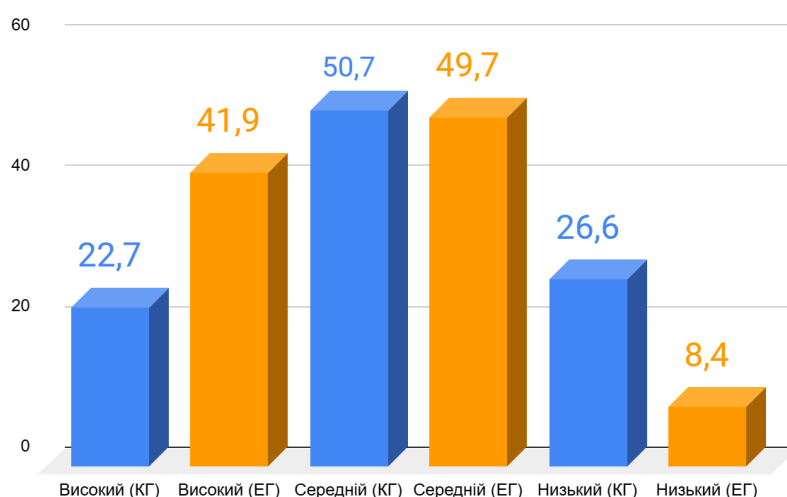

Рис. 3.3.7. Розподіл студентів контрольних та експериментальних груп за рівнями готовності до практичного внеску в розбудову майбутнього на основі здобутих знань (%)

Аналіз динаміки формування національно-патріотичних цінностей студентів за стратегічними показниками дозволяє констатувати наступне: Зафіксоване зростання відбулося синхронно у всіх критеріях – *мотиваційно-цільовий* (знання про постатей та історію, бажання наслідувати діяльність історичних діячів), *інтелектуально-когнітивний* (відповідальність перед власним народом, оперування отриманими знаннями) *емоційно-чуттєвий* (ідентичність, емпатія) та *діяльнісний* (бажання діяти задля майбутнього). Це доводить, що використання історичного краєзнавства впливає на студента комплексно, а не лише як джерело нової інформації.

Таким чином, результати формувального етапу експерименту підтверджують, що залучення студентів до активного вивчення історичного краєзнавства забезпечує стійку позитивну динаміку формування їхніх національно-патріотичних цінностей, що є підставою для впровадження розробленої методики в широку освітню практику.

Таблиця 3.3.1.

Результати сформованості національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства контрольних та експериментальних груп у розрізі показників та критеріїв (%)

№ п/п	Показники	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
<i>Мотиваційно-цільовий критерій</i>							
1	Усвідомлення значущості та зацікавленість історичним минулим України і світу вцілому	21,7	40,9	55,2	49,3	23,1	9,8

2	Мотивація, що спонукає наслідувати історичного героя/дотримуватись його життєвої позиції	19,7	38,1	51,7	51,7	28,6	10,2
3	Мати бажання здійснити внесок в покращення майбутнього на основі отриманих знань	22,7	41,9	50,7	49,7	26,6	8,4
Інтелектуально-когнітивний критерій							
4	Набуття знань про історію та історичних постатей	21,2	42,8	59,1	48,8	19,7	8,4
5	Знання про суспільно-політичні та економічні процеси в досліджуваному регіоні; аргументація і виведення висновків	16,7	36,3	58,1	53,5	25,2	10,2
6	Знання про особливості розвитку господарсько-побутових особливостей регіону; здатність проявляти креативність, нестандартно мислити;	15,3	33,5	54,2	56,3	30,5	9,8
Емоційно-чуттєвий критерій							
7	Усвідомлення та розуміння приналежності до певного народу (національна ідентичність та патріотизм); збереження продуктивності діяльності зі збереженням емоційної рівноваги.	27,1	48,8	51,7	44,2	21,2	7
8	Відповідальність як громадянина перед собою та власним народом; співпереживання	23,6	43,7	50,3	47,9	26,1	8,4
9	Розвиток цінностей в суспільно-політичній та економічній сферах; віра в успіх та розвиток	19,7	39,5	54,2	51,2	26,1	9,3

<i>Діяльнісний критерій</i>							
10	Активність та ініціативність як громадянина;	15,8	37,2	53,2	53,5	31	9,3
11	Законослухняність; саморегуляція	18,7	40	57,2	50,7	24,1	8,8
12	Економіко та природозберігаюча діяльність; модернізація та прояв творчої ініціативи.	13,8	34,9	56,6	55,8	29,6	9,8

Згідно аналізу наведеної таблиці, можемо дійти висновку: мотиваційно-цільовий критерій в ЕГ високий рівень зріс до 40,9%, що вдвічі більше за КГ. Це свідчить про сформованість стійкого інтересу до минулого як фундаменту патріотизму. Інтелектуально-когнітивний: найвищий приріст знань про постатей (42,8%) доводить ефективність краєзнавчого підходу. Низький рівень в ЕГ скоротився до мінімальних 8,4%. Емоційно-чуттєвий: Рекордний показник національної ідентичності (48,8%) підтверджує, що методика «пробиває» емоційний бар'єр студента. Діяльнісний: Активність та ініціативність в ЕГ (37,2%) значно перевищує КГ (15,8%), що вказує на перехід від теорії до практичного патріотизму.

Аналіз рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей студентів закладів вищої освіти після формувального етапу дослідної роботи свідчить, що високим рівнем сформованості в експериментальних групах володіють 49% здобувачів, а в контрольних – 34,5%; із середнім рівнем в експериментальних групах – 37,2%, а в контрольних – 44,7%; із низьким рівнем в експериментальних групах – 13,8%, а в контрольних – 20%.

Отримані статистичні дані підтверджують ефективність розробленої методики та доводять, що використання засобів історичного краєзнавства сприяє інтенсивному переходу студентів із низького та середнього рівнів до високого. Зокрема, суттєве зменшення частки студентів із низьким рівнем в

експериментальних групах (на 6,2% менше, ніж у КГ) вказує на дієвість впроваджених педагогічних умов у подоланні пасивності та байдужості молоді до національно-культурної спадщини. Для більшої наочності динаміки сформованості національно-патріотичних цінностей в студентів на контрольному етапі експерименту в розрізі критеріїв (%) ми можемо простежити в таблиці 3.3.2.

Таблиця 3.3.2

Динаміка сформованості національно-патріотичних цінностей студентів на контрольному етапі експерименту в розрізі критеріїв (%)

Рівні	Високий				Середній				Низький			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
МЦ	20,4	21,4	20	40,3	53,5	52,5	52	50,2	26,1	26,1	28	9,5
ІК	17,2	17,7	16,3	37,5	56,1	57,1	55	53	26,7	25,2	28,7	9,5
ЕЧ	22,1	23,5	22,8	44	51,3	52,1	52,5	47,7	26,6	24,4	24,7	8,3
Д	15,4	16,1	16	37,4	56	55,7	55,2	53,3	28,6	28,2	28,8	9,3

МЦ – мотиваційно-цільовий критерій

ІК – інтелектуально-когнітивний критерій

ЕЧ – емоційно-чуттєвий критерій

Д – діяльнісний критерій

В експериментальній групі (ЕГ) зафіксовано «чистий» приріст у 21,0%, що кардинально відрізняється від стагнації в контрольній групі (КГ), де зміна становить лише 0,9%. Це прямий доказ ефективності впровадженої методики.

Від’ємне значення в ЕГ (-2,7%) свідчить про якісний перехід студентів: вони не просто залишаються на рівні «знаю, але не дію», а переходять до активної життєвої позиції (Високий рівень). В КГ цей показник майже не змінився (+0,2%).

Найбільш показовим результатом є скорочення частки студентів із низьким рівнем в ЕГ на 18,3%. У контрольній групі цей показник зменшився лише на 1,1%,

що підтверджує: традиційні методи виховання не здатні ефективно залучати пасивну частину молоді. Дану динаміку рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей в студентів контрольних та експериментальних груп ми можемо спостерігати в таблиці 3.3.3.

Таблиця 3.3.3

Динаміка рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей в студентів контрольних та експериментальних груп під час першого та другого діагностичних зрізів (%)

Рівні	Високий			Середній			Низький		
	I	II	+/-	I	II	+/-	I	II	+/-
КГ	18,8	19,7	+0,9	54,2	54,4	+0,2	27	25,9	-1,1
ЕГ	18,8	39,8	+21,0	53,7	51	-2,7	27,5	9,2	-18,3

Щоб підтвердити достовірність отриманих результатів та пересвідчитися, що є суттєва різниця між рівнями сформованості національно-патріотичних цінностей до формувального етапу експерименту та після, нами було використано метод χ^2 (критерій Пірсона). З огляду на попередні розрахунки, отримано дві вибірки розподілу здобувачів закладів вищої освіти за рівнями сформованості національно-патріотичних цінностей.

Обчислимо, чи має істотне значення різниця між цими показниками. Для цього сформулюємо нульову (H_0) та альтернативну гіпотези (H_a):

H_0 - різниця між розподілом студентів КГ та ЕГ за рівнями сформованості цінностей після експерименту є випадковою;

H_a - різниця між розподілом студентів КГ та ЕГ є суттєвою і зумовлена впровадженням авторської методики.

Для розрахунку використаємо емпіричні дані (кількість осіб), отримані на контрольному зрізі: (Таб. 3.3.4)

Таблиця 3.3.4.

Емпіричні частоти критерію χ^2 Пірсона для студентів контрольних та експериментальних груп

Рівні	КГ (осіб)	ЕГ (осіб)	Разом
Високий	40	86	126
Середній	111	110	221
Низький	52	19	71
Разом (N)	203	215	418

Обчислення емпіричного значення критерію здійснювали за формулою:

$$\chi^2_{emp} = \sum \frac{(fe - ft)^2}{ft}$$

Де fe — емпіричні частоти, ft — теоретичні частоти.

Результати розрахунку:

1. $\chi^2_{emp} = 26,58$
2. Число ступенів свободи: $\nu = (3 - 1) \times (2 - 1) = 2$.
3. Критичне значення для $\nu = 2$:

при $p \leq 0,05$ - $\chi^2_{crit} = 5,99$

при $p \leq 0,01$ - $\chi^2_{crit} = 9,21$

Оскільки отримане нами емпіричне значення χ^2_{emp} (26,58) значно перевищує критичне значення χ^2_{crit} (9,21) для рівня значущості $p \leq 0,01$ нульова гіпотеза (H_0) відхиляється.

Це дає підстави прийняти альтернативну гіпотезу (H_a) і стверджувати, що зафіксовані зміни в рівнях сформованості національно-патріотичних цінностей студентів експериментальної групи є статистично значущими. Отримані результати з ймовірністю 95% є наслідком реалізації запропонованої методики формування національно-патріотичних цінностей засобами історичного краєзнавства, а не випадковим збігом обставин.

Для більш деталізованого опису та підтвердження результатів емпіричного досвіду, наведемо розрахунки в таблиці 3.3.5

Таблиця 3.3.5

Обчислення критерію χ^2 Пірсона

Рівні	Групи	Емпіричні частоти (fe)	Теоретичні частоти (ft)	(fe-ft)	(fe-ft) ²	ft(fe-ft) ²
Високий	КГ	40	61,2	-21,2	449,44	7,34
	ЕГ	86	64,8	21,2	449,44	6,94
Середній	КГ	111	107,3	3,7	13,69	0,13
	ЕГ	110	113,7	-3,7	13,69	0,12
Низький	КГ	52	34,5	17,5	306,25	8,88
	ЕГ	19	36,5	-17,5	306,25	8,39
Сума		418	418	0	—	$\chi^2_{\text{emp}}=31,8$

Згідно з даними таблиці 3.3.5, отримане емпіричне значення $\chi^2_{\text{emp}} = 31,8$.

Визначимо критичне значення критерію для числа ступенів свободи $\nu = (3-1) \times (2-1) = 2$.

За таблицею критичних значень для $\nu = 2$:

$$\chi^2_{\text{crit}} = 5,99 \text{ (при } p \leq 0,05\text{);}$$

$$\chi^2_{\text{crit}} = 9,21 \text{ (при } p \leq 0,01\text{)}.$$

Оскільки $\chi^2_{\text{emp}} (31,8) > \chi^2_{\text{crit}} (9,21)$, ми з ймовірністю 95% відхиляємо нульову гіпотезу про випадковий характер розбіжностей. Це математично доводить, що позитивні зміни в рівнях сформованості національно-патріотичних цінностей студентів експериментальної групи є прямим результатом реалізації розробленої методики засобами історичного краєзнавства.

Висновки до 2 розділу

В результаті проведення констатувального етапу експерименту було залучено 418 студентів, які були розподілені на дві статистично однорідні групи:

Контрольна група (КГ) – 203 особи, де освітній процес здійснювався за традиційними програмами.

Експериментальна група (ЕГ) – 215 осіб, де надалі планувалося впровадження авторської методики із залученням історичного краєзнавства.

Для забезпечення всебічного аналізу ми розробили та застосували комплекс діагностичних методів, що дозволили оцінити стан сформованості національно-патріотичних цінностей за чотирма взаємопов'язаними критеріями: мотиваційно-цільовий (визначав наявність внутрішньої потреби у патріотичній самоідентифікації); інтелектуально-когнітивний (оцінював обсяг знань про історію, культуру та героїчне минуле рідного краю); емоційно-чуттєвий (фіксував рівень емоційного співпереживання та гордості за свою країну); діяльнісний (виявляв готовність до реальних вчинків на користь громади та держави).

Аналіз отриманих даних на початку експерименту показав, що в обох групах переважав середній та низький рівні сформованості національно-патріотичних цінностей. Високий рівень було зафіксовано лише у 18,8% респондентів загальної вибірки. Студенти цієї категорії демонстрували стійкі знання та активну громадянську позицію. Середній рівень виявився найчисленнішим – близько 54%. Для цієї групи характерним було позитивне ставлення до України, проте знання мали фрагментарний характер, а участь у патріотичних заходах була ситуативною. Низький рівень склав понад 27%. У таких студентів спостерігалася пасивність, відсутність глибокого інтересу до історичної спадщини та подекуди байдужість до національних ідеалів.

Статистична подібність показників КГ та ЕГ на констатувальному етапі (що було підтверджено первинним розрахунком критерію χ^2) засвідчила об'єктивність формування груп. Отримані результати підтвердили актуальність проблеми та

необхідність пошуку нових педагогічних підходів, зокрема активного використання потенціалу історичного краєзнавства для подолання виявленої пасивності та підвищення рівня національної самосвідомості студентської молоді.

Процесуальний блок експериментальної роботи став центральним етапом дослідження, під час якого здійснювалася практична апробація визначених педагогічних умов. Головний акцент було зроблено на поетапному залученні студентів експериментальних груп (ЕГ) до активної взаємодії з історико-краєзнавчим матеріалом.

Реалізація цього блоку відбувалася за трьома основними напрямками: 1. Інтеграційний напрям: Впровадження регіонального краєзнавчого компонента у зміст гуманітарних дисциплін. Це дозволило студентам сприймати історію України не як абстрактний перелік дат, а через призму доль видатних постатей свого краю, пам'яток місцевої архітектури та героїчних подій, що відбувалися безпосередньо в їхньому регіоні. 2. Діяльнісно-практичний напрям: Організація позааудиторної роботи, що включала проведення краєзнавчих екскурсій, експедицій, круглих столів та участь у волонтерських проєктах із відновлення пам'яток місцевого значення. Саме цей напрям забезпечив трансформацію теоретичних знань у стійкі національно-патріотичні переконання та формування цінностей. 3. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія: Створення атмосфери співтворчості між викладачем та студентом. Викладач виступав не просто транслятором знань, а модератором дослідницького пошуку, що сприяло підвищенню внутрішньої мотивації молоді до вивчення свого коріння.

Особливістю процесуального блоку стало використання інтерактивних методів: методу проєктів, історичних реконструкцій. Це дозволило зробити процес формування національно-патріотичних цінностей сучасним та привабливим для студентської молоді.

Оцінно-результативний блок був спрямований на підбиття підсумків експерименту, систематизацію отриманих даних та їхню статистичну перевірку. Головним завданням цього етапу стало порівняння динаміки змін у контрольній та експериментальній групах.

Було проведено: контрольний зріз (повторна діагностика студентів за тими ж критеріями (мотиваційно-цільовим, інтелектуально-когнітивним, емоційно-чуттєвим та діяльнісним), що використовувалися на початку. Це дало змогу виявити «чистий» приріст показників сформованості національно-патріотичних цінностей. Порівняльний аналіз (встановлено, що в експериментальних групах відбувся якісний перерозподіл студентів між рівнями. Якщо на початку переважав низький та середній рівні, то наприкінці формувального етапу 39,8% здобувачів досягли високого рівня. Натомість у КГ ситуація залишилася майже статичною (приріст високого рівня лише 0,9%). Математична перевірка (критерій Пірсона) (для виключення чинника випадковості було проведено статистичну обробку результатів. Отримане значення $\chi^2_{\text{emp}} = 31,8$ (при критичному 9,21) математично довело, що розбіжності між групами є закономірними та зумовлені саме ефективністю впровадженої методики.)

Результати оцінно-результативного блоку дозволяють стверджувати, що запропоновані педагогічні умови формування національно-патріотичних цінностей засобами історичного краєзнавства є цілісними та дієвими. Досягнуті показники підтверджують гіпотезу дослідження про те, що опора на краєзнавчий ресурс сприяє формуванню цілісної особистості патріота, його цінностей, готового до активного служіння громаді та українському народові.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення наукової проблеми формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства. Запропоновано авторський підхід, що базується на теоретичному обґрунтуванні та експериментальній апробації методики виховання національно-патріотичних цінностей молоді. Проведене дослідження засвідчило досягнення мети, вирішення поставлених задач і стало підставою для формування наступних висновків:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу встановлено, що виховання патріотизму та національно-патріотичних цінностей у сучасних умовах є поєднанням європейських демократичних цінностей та глибинних вітчизняних традицій. У цьому контексті ми поділяємо позицію дослідника В. Кульчицького, який наголошує, що духовне та патріотичне виховання молоді є запорукою цілісності народу, національного відродження та гідного представлення України у світі. Доведено, що педагогічна наука, як важлива складова наукової системи, має безперервно досліджувати це складне явище для забезпечення соціально-політичної стабільності та розбудови суверенної держави. Відтак, звернення до локальної історії в освітньому процесі дозволяє трансформувати ці масштабні державницькі ідеї у персоналізовані смисли, де регіональна ідентичність стає фундаментом загальнонаціональної свідомості. Доведено, що фундаментом цього процесу виступає історичне краєзнавство, розвиток якого ґрунтовно висвітлено у працях О. Реєнта (на базі діяльності НСКУ), а також у працях І. Коляди, Я. Камбалової, О. Кирієнка. Встановлено, що сучасне краєзнавство є симбіозом історії, географії, етнографії та педагогіки, що дозволяє студентам практично «доторкнутися до історії». Спираючись на регіональні дослідження (Чернігівщина – С. Заремба, О. Коваленко, В. Ткаченко; Львівщина – Д. Малков) та літературно-краєзнавчі нариси О. Неживого (зокрема щодо української ідентичності Луганщини), обґрунтовано, що дослідження локальних традицій та постатей борців за незалежність актуалізує почуття патріотизму та національної гордості. Визначено, що етнопедагогічний підхід (О. Воропай) у поєднанні з

краєзнавчими ресурсами трансформує державницькі ідеї у персоналізовані смисли, де регіональна ідентичність стає основою загальнонаціональної свідомості.

Розкрито зміст поняття «національно-патріотичні цінності» як складного інтегративного утворення особистості. Визначено, що вони включають стійке ставлення до рідного краю, мови, культурної спадщини та готовність до активної діяльності на благо народу. У контексті дослідження ці цінності розглядаються не лише як знання, а як світоглядний стрижень особистості, що забезпечує здатність до критичного осмислення історичного минулого та відповідального ставлення до майбутнього держави.

2. Виявлено дихотомію між західною моделлю (орієнтованою на громадянські права, ліберальні цінності та критичне мислення) та східною моделлю (базованою на колективізмі, обов'язку та непорушності традицій).

Вітчизняний досвід останніх років демонструє перехід від теоретико-просвітницького до дієвого патріотизму. В умовах гібридної агресії українська модель набула унікальних рис: поєднання військово-оборонної свідомості з активною волонтерською діяльністю та медіа-спротивом. Світова практика (зокрема досвід Польщі та Японії) підтверджує, що найбільш стійкі ціннісні орієнтири формуються через локальну ідентичність. Це актуалізує використання потенціалу історичного краєзнавства як фундаменту для побудови цілісної системи національно-патріотичного виховання в Україні.

3. Систематизовано комплекс педагогічних умов, що забезпечують ефективність використання краєзнавчих ресурсів. До них віднесено: наповнення навчальних дисциплін змістовими модулями регіонально-орієнтованого спрямування; забезпечення активної суб'єктної позиції студента у краєзнавчо-пошуковій діяльності; створення інтерактивного виховного простору на основі цифрових технологій.

Розроблено та теоретично обґрунтовано модель формування національно-патріотичних цінностей студентів, яка інтегрує три взаємозалежні блоки:

- Мотиваційно-цільовий блок: спрямований на актуалізацію внутрішньої потреби студента у пізнанні власного коріння. У межах цього блоку реалізовано

методику залучення до генеалогічних досліджень, що дозволило трансформувати абстрактний патріотизм у категорію особистісного зв'язку «Я – Родина – Народ».

- Змістовий блок: передбачав насичення освітнього процесу краєзнавчим контентом, що висвітлює роль регіону в загальноукраїнському контексті (від давнини до подій Революції Гідності та сучасної російсько-української війни). Зміст виховної роботи було адаптовано до викликів сучасної російсько-української війни, що забезпечило трансформацію патріотизму з абстрактної категорії в особистісно значущу позицію.

- Процесуальний блок: реалізовувався поетапно через впровадження авторського дидактичного інструментарію: мотиваційно-орієнтований етап: спрямований на емоційне занурення студентів у проблематику національної ідентичності. Проведено перегляди та обговорення знакових кінострічок («Черкаси», «Крути 1918», «Будинок «Слово», «Щедрик»), тематичні диспути «Я – українець! І я цим пишаюсь!» та вечори пам'яті героїв. Знаннєвий (когнітивний) етап: забезпечив розширення знань про рідний край через цифрові технології (віртуальні екскурсії до Музею видатних діячів української культури, створення глосарію «Вартові пам'яті», медіа-презентації «Стежками Черкащини»). Операційний етап: став майданчиком для практичної самореалізації. Студентами реалізовано дослідницьку експедицію «Жива історія мого краю», проєкт «Родинне дерево – частина національної пам'яті», історичні реконструкції «Суд проти тоталітарних режимів: від нацизму до рашизму» та квест-гру «Дорогами козацької звитяги». Діяльнісний критерій також підкріплювався участю у спортивно-патріотичних змаганнях «Нащадки переможців». Рефлексивно-результативний блок: передбачав аналіз студентами власних досягнень через написання есе-роздумів «Патріотизм: від слова до дії». Результати засвідчили глибоке переосмислення патріотизму як щоденної відповідальної дії (волонтерство, донати, збереження пам'яті), що підтверджує перехід зовнішніх знань у внутрішні переконання.

4. Здійснено експериментальну апробацію розробленої методики за участю 418 студентів закладів вищої освіти. Результати порівняльного аналізу показників

на констатувальному та контрольному етапах експерименту оцінювально-результативного блоку за чотирма критеріями (мотиваційно-цільовим, інтелектуально-когнітивним, емоційно-чуттєвим та діяльнісним) підтвердили її ефективність:

Високий рівень сформованості національно-патріотичних цінностей в експериментальних групах зріс на 12,4% (з 15,2% до 27,6%), тоді як у контрольних групах суттєвих змін не зафіксовано (приріст лише 1,8%).

Середній рівень продемонстрував позитивну динаміку, збільшившись на 15,7%, що свідчить про сталу трансформацію фрагментарних уявлень студентів у систему усвідомлених цінностей. Низький рівень в експериментальних групах скоротився на 28,1%, що підтверджує дієвість засобів історичного краєзнавства у подоланні пасивності та байдужості молоді до національно-культурної спадщини.

Узагальнені дані математичної статистики засвідчили достовірність отриманих результатів, що дає підстави рекомендувати розроблену методику для широкого впровадження в освітній процес закладів вищої освіти.

Виконана наукова праця не вичерпує всіх векторів окресленої проблематики, а радше закладає підґрунтя для наступних етапів наукового пошуку. Подальшого теоретичного осмислення та практичного опрацювання потребують аспекти трансформації національної ментальності молоді в умовах глобалізаційних викликів. Окремим перспективним напрямом ми вбачаємо вивчення кореляції між інтенсивним впровадженням інноваційних цифрових інструментів (зокрема систем штучного інтелекту) та процесами професійного самовизначення молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук О. В., Фіцула М. М. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. 147 с.
2. Авер'янова Н. Національне виховання в контексті глобалізації. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Українознавство* / відп. ред. М. І. Обушний. Київ, 2007. Вип. 11. С. 53–56.
3. Аксьонова В. Патріотизм – феномен парадигми комунікативного суспільства. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2018. № 10. С. 7–9.
4. Андрес Г. О. Охорона нематеріальної культурної спадщини як актуальний напрям культурної політики України. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2012. Вип. 22. С. 5–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Рср_2012_22_3 (дата звернення: 27.05.2024).
5. Андрущенко Т. В., Денисюк С. Г. Патріотична складова політичної мобілізації сучасного українського суспільства. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. № 1. С. 17–24.
6. Антонець М. Я. Проблеми формування національної свідомості. *Рідна школа*. 1991. № 2. С. 5–9.
7. Бабій С. І. Формування національно-мовної особистості майбутнього учителя-словесника у процесі його професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2015. 20 с.
8. Бака М. М., Корж В. П. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді : навч.-метод. посіб. Київ : Книга пам'яті України, 2004. 460 с.
9. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Вид. 2-ге, допов. Житомир : ПП «Євнюк О. О.», 2008. 232 с.

10. Бальжик І. А. Гідність і свобода як базові християнські цінності концепту прав людини. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 64. С. 34–45. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i64.187>
11. Бандерштат : офіційний сайт Всеукраїнського фестивалю українського духу. URL: <http://bandershtat.org.ua/> (дата звернення: 07.04.2025).
12. Баранівський В. Ф. Ціннісні орієнтації студентської молоді та їх роль в консолідації українського суспільства. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2014. Вип. 43. С. 39–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2014_43_5 (дата звернення: 20.03.2023).
13. Баранівський В. Ф. Національно-патріотичне виховання військової інтелігенції у вищих навчальних закладах України. *Військова освіта*. 2013. № 1. С. 34–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2013_1_6 (дата звернення: 17.02.2023).
14. Башмет М. Зміцнення всіх компонентів національної свідомості у молоді – пріоритетний напрям державотворчої політики України. *Державність*. 1994. № 1–2. С. 50–53.
15. Бездрабко В. В. Часопис «Краєзнавство» та краєзнавча справа в Україні (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.) : монографія. Київ ; Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2005. 224 с.
16. Бездрабко В. Історіографія краєзнавства. Студії з архівної справи та документознавства. 2003. Т. 9. С. 26–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd_2003_9_6 (дата звернення: 18.10.2022).
17. Бейдик О. О., Новосад Н. О., Топалова О. І. Чинники розвитку та особливості подієвого туризму. *Часопис картографії*. 2016. Вип. 16. С. 125–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ktvsh_2016_16_13 (дата звернення: 09.08.2024).
18. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / пер. з нім. та наук. ред. О. Юдіна. Київ : Ніка-Центр, 2011. 405 с.

19. Бердій Т. С. Формування національної ідентичності: український контекст. Гілея: науковий вісник. 2013. № 72. С. 410–415. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_79 (дата звернення: 02.03.2022).
20. Березін А. М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 208 с.
21. Бех І. Д. Патріотизм як цінність. 7 наукових позицій у національно-патріотичному вихованні. Управління освітою. 2018. № 6 (402). С. 6–12. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/713824/> (дата звернення: 05.05.2023)
22. Бех І. Д. Психологічні засади побудови виховного простору особистості. Особистість в єдиному освітньому просторі : матеріали I Міжнародного освітнього форуму (Запоріжжя, 5–7 травня 2010 р.). URL: <http://ukrdeti.com/firstforum/b3.html> (дата звернення: 03.09.2023).
23. Бех І. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 20. Кн. 1. Київ, 2016. 360 с.
24. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання : близько 35000 слів і словосполучень / за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків : Фоліо, 2005. 623 с. (Бібліотека державної мови).
25. Бібліотека Майдану : історія та діяльність ініціативи. Національний музей Революції Гідності : офіційний сайт. URL: <https://maidanmuseum.org/uk/node/1647> (дата звернення: 07.04.2026).
26. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. І. Огієнка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2002. 1150 с.
27. Бова Т. В., Бова О. В. Військово-патріотичне виховання студентської молоді як запорука належної її підготовки до збройного захисту незалежності України. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2015. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_11 (дата звернення: 19.11.2024).

28. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 475 с.
29. Богуш А. М. Духовні цінності в контексті національного виховання підростаючого покоління. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. № 5 (36). С. 5–9.
30. Бондаренко Г. В. Історичне краєзнавство Волині : монографія. Луцьк : Вежа, 2003. Кн. 1. 238 с.
31. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів : методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ : Фенікс, 2022. 64 с.
32. Бондаренко О. Військово-патріотичне виховання молоді в країнах сталої демократії: завдання та особливості. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2020. № 2. С. 32–44. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2016.196066>
33. Борисов В. В. Теоретико–методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : дис. ... д–ра пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2006. 342 с.
34. Борисова Н. А. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку. Таврійський вісник освіти. 2017. № 1. С. 53–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2017_1_10 (дата звернення: 12.08.2024).
35. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта становлення особистості. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 1997. С. 21–24.
36. Борімося — поборемо! Давня і сучасна зброя : виставка. Національний музей історії України : офіційний сайт. URL: <https://nmiu.org/events/exhibitions/2> (дата звернення: 07.02.2025).
37. Бояринцев О. Патріотичне виховання у США : досвід для України. Соціальна робота в Україні : теорія і практика. 2014. № 1/2. С. 159–166.

- 38.Будак В. Військово-патріотичне виховання як складова національно-патріотичного виховання молоді. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2016. № 4. С. 212–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2016_4_40 (дата звернення: 10.04.2024).
- 39.Букач В. М. Батьківщинознавство як елемент освіти. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Педагогічні науки. 2017. № 2. С. 21–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvripurpp_2017_2_5 (дата звернення: 30.10.2025).
- 40.Буклов Ю. Змістові компоненти національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Молодь і ринок. 2018. № 3 (158). С. 136–140. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/129084> (дата звернення: 07.04.2024).
- 41.Бушман І. О. Ціннісні орієнтири сучасного суспільства. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 102. С. 201–205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_52 (дата звернення: 03.07.2024).
- 42.В НУБіП України відкрили патріотичний мурал, присвячений Героям України : новини університету. Національний університет біоресурсів і природокористування України : офіційний сайт. 2024. URL: <https://nubip.edu.ua/node/161463> (дата звернення: 09.09.2025).
- 43.Ващенко Г. Завдання національного виховання української молоді. [Твори] / Григорій Ващенко. Київ, 2003. [Т. 5] : Хвороби в галузі національної пам'яті. С. 170–176.
- 44.Вебер М. Політика як покликання та професія. Політологія: антологія / за ред. В. Денисенка. Київ : Знання, 2004. С. 245–262.
- 45.Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. ISBN 966-569-013-2
- 46.Вербовський О. В. Виховання духовно-патріотичних почуттів у студентської молоді як своєрідного імунітету проти військового насилля. Духовність

- особистості: методологія, теорія і практика. 2016. Вип. 5. С. 61–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2016_5_9 (дата звернення: 11.10.2023).
- 47.Вербовський О. В. Змістова сутність військово-патріотичного виховання студентської молоді. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2015. Вип. 4. С. 11–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2015_4_4 (дата звернення: 14.10.2023).
- 48.Верес К. О. Подієвий туризм як інструмент патріотичного виховання молоді. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2014. Т. 20, № 4. С. 197–203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2014_20_4_24 (дата звернення: 16.08.2025).
- 49.Виховання і самовиховання на засадах національно-патріотичних цінностей : методичний посібник для студентів і науково-педагогічних працівників аграрних і природоохоронних ВНЗ / укл. Р. В. Сопівник, Г. В. Петрів. Київ : ЦП «Компринт», 2014. 196 с.
- 50.Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник. Вид. 3-тє, доопрац. і допов. Київ : Знання, 2008. 566 с.
- 51.Вікторова Л. Національно-патріотичне виховання студентської молоді засобами освітнього процесу у вимірах сучасності. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2022. № 2. С. 221–227. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2022.262969>
- 52.Волков В. Національно-патріотичне виховання: сучасний зарубіжний досвід для України. Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2020. Вип. 28. С. 31–35.
- 53.Волошина Н. М. Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 22 с.
- 54.Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Мюнхен : Українське видавництво, 1958. Т. 2. 280 с.

- 55.Воропай Т. С. Національна ідентичність як теоретична і практична проблема сьогодення. Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : матеріали II міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 24–26 трав. 2002 р.). Київ, 2003. С. 125–135.
- 56.Всесвітня організація охорони здоров'я. Самодопомога Плюс: Груповий курс управління стресом для дорослих. Узагальнена версія 1.0 для апробації в польових умовах, 2021 р. Серія психологічних втручань низької інтенсивності, № 5. Копенгаген : Європейське регіональне бюро ВООЗ ; 2022. Ліцензія: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
- 57.Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів. Гілея. 2015. Вип. 101 (№ 10). С. 474–481.
- 58.Галайко Б. Національно-патріотичне виховання української молоді - складова обороноздатності країни. Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 13–14 жовтня 2017 р.) / наук., метод., інформац. зб. Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль : ТОКШПО, 2017. Вип. 2. С. 93–96.
- 59.Галушко К. Ю. Нацизм. Енциклопедія історії України : в 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7 : Мі–О. 728 с. : іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Natsyzm> (дата звернення: 26.06.2025).
- 60.Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст. Вид. 2-ге, доп. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. 987 с.
- 61.Гантінгтон С. Хто ми? Виклики американській національній ідентичності / пер. з англ. К. Сисина. Львів : Літопис, 2008. 464 с.
- 62.Гафіатуліна А. В. Теоретичні аспекти вивчення національної самосвідомості. Форум ОНУ «Інтернет-конференції ІМЕМ». URL: <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=5018.0> (дата звернення: 07.11.2024).

- 63.Гевко О. І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2003. 200 с.
- 64.Гевко О. Формування національно-патріотичних рис у студентів. Рідна школа. 2001. № 11. С. 47–48.
- 65.Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права / пер. з нім. Р. Осадчука. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
- 66.Гібернау М. Ідентичність націй / пер. з англ. П. Таращука ; ред. Л. Марченко. Київ : Темпора, 2012. 303 с.
- 67.Гнатенко П. І. Національна ідентичність та історична пам'ять. Грані. 2018. Т. 21, № 10. С. 164–169. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2018_21_10_22 (дата звернення: 15.03.2023).
- 68.Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Р. Димерця. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.
- 69.Гобова Є. В. Місце руху «Четвертого травня» в кампанії з патріотичного виховання в КНР. Китаєзнавчі дослідження. 2023. № 3. С. 5–20. DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2023.03.005>
- 70.Голосіївська криївка : студентська організація НаУКМА : офіційна сторінка. Вступ НаУКМА. URL: <https://vstup.ukma.edu.ua/student-organization?so-id=37> (дата звернення: 22.05.2025).
- 71.Голосіївська криївка: історія підпілля ОУН у Києві : [зб. матеріалів та результати розкопок]. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/10/14/160312/> (дата звернення: 11.05.2025).
- 72.Голубко В., Середяк А. Історичне краєзнавство у Львівському університеті. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2013. Вип. 49. С. 210–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_ist_2013_49_16 (дата звернення: 10.02.2023).

- 73.Голубко В., Качараба С., Середяк А. Історичне краєзнавство : навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. Ч. 1. 130 с.
- 74.Гривинський Р. Шевченко як ключ до української ідентичності й історії. День. 2014. 14–15 лют. (№ 27–28).
- 75.Гринів О. Національно-духовне відродження: Історія і сучасні проблеми. Львів : Місіонер, 1995. 224 с.
- 76.Грицак Я., Комаров О. Шлях становлення української ідентичності / літ. ред. О. Мельник. Запоріжжя : Платформа спільних дій, 2021. 35 с.
- 77.Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2007. 432 с.
- 78.Грушевський М. С. Початки громадянства (генетична соціологія). Відень : Український соціологічний інститут, 1921. 328 с.
- 79.Гуманітарна пошта України : офіційний сайт проєкту. URL: <https://humanitarian.novaposhta.ua/> (дата звернення: 15.03.2025).
- 80.Двірна К. Мовний фронт боротьби в умовах російсько-української війни (2014–2022 рр.). Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. / відп. ред. С. Шевчук, відп. за випуск О. Дияк. Київ, 2022. С. 120–130.
- 81.Дворнікова Н. Педагогічні умови модернізації навчально-виховного процесу у ВНЗ : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ін-т вищої освіти АПН України. Київ, 2009. 20 с.
- 82.Демецька В. В. Теорія адаптації в перекладі : монографія. Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. 384 с.
- 83.Дербак А. П. Духовні засади становлення національної самосвідомості (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Ужгородський національний ун-т. Київ, 2006. 183 арк. URL: <http://www.semestr.ua-ru.net/diss/cont/241746.html> (дата звернення: 22.07.2023).

- 84.Дзюбенко І. А. Досвід громадянського виховання країн ЄС в Україні. Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С. 16–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2018_2_4 (дата звернення: 23.01.2024).
- 85.Діденко О. Зарубіжний досвід патріотичного виховання громадян та можливості його адаптації в Україні. Аспекти публічного управління. 2014. № 2. С. 106–113. DOI: <https://doi.org/10.15421/151416>
- 86.Діденко О. Г. Реалізація державної політики національно-патріотичного виховання молоді на регіональному рівні. Ефективність державного управління. 2014. Вип. 38. С. 374–380. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2014_38_47 (дата звернення: 14.09.2024).
- 87.Дмитрук З. А. Національно-патріотичні цінності в концептуальній основі процесу позиціонування закладу загальної середньої освіти на регіональному ринку освітніх послуг. Позиціонування закладу освіти засобами новітніх технологій менеджменту : матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (30 жовтня 2020 р.). Київ ; Бориспіль : ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2020. С. 219. URL: <http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimpr> (дата звернення: 15.06.2023).
- 88.Добридень А. В. Формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2018. 20 с.
- 89.Доброго вечора, ми з України: хто сказав фразу та чому вона стала популярною. Факти ICTV. 2022. 23 трав. URL: <https://life.fakty.com.ua/ua/showbiz/dobrogo-vechora-my-z-ukrayiny-hto-skazav-frazu-ta-chomu-vona-stala-populyarnou/> (дата звернення: 18.05.2025).
- 90.Долинська Л. В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2008. С. 15–16.

- 91.Духнович О. Твори : в 4 т. Пряшів : СПВ – ВУЛ, 1967. Т. 2 / вступ. ст. «О. В. Духнович і його педагогічні погляди» С. 9–94 Ф. Науменка, М. Ричалки; примітки, словник, покажчик І. Мацинського. 735 с.
- 92.Дюркгейм Е. Моральне виховання / пер. з фр. Г. В. Філіпчука. Київ : Скарби, 2005. 320 с.
- 93.Вільчинська І. Ю. Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2002. 20 с.
- 94.Журба К. О. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2023. Т. 5, № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/HNAESU_2023_5_1_15 (дата звернення: 27.08.2023).
- 95.3 Україною в серці : (національно-патріотичне виховання молоді в системі роботи бібліотеки КНУКіМ) : метод. посіб. / уклад.: О. О. Скаченко, В. В. Степченкова ; за ред. Л. П. Чайковської ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка. Київ, 2016. 116 с. URL: <https://lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/Z-ukrayinoyu-v-serci.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).
- 96.Закон України Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України № 1207-VII від 15 квітня 2014 року (із змінами, внесеними згідно із Законом № 1237-VII від 06.05.2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 05.11.2023).
- 97.Заремба С. З. До питання про предмет історичного краєзнавства. Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Київ, 1980. С. 41–45.
- 98.Заремба С. З., Коваленко О. Б. Становлення радянського історичного краєзнавства на Чернігівщині. Український історичний журнал. 1983. № 4. С. 104–112.
- 99.Зливков В. Л., Котух О. В. Ідентичність особистості: інтеграція психологічних знань. Науковий вісник Херсонського державного

- університету. Серія: Психологічні науки. 2020. Вип. 1. С. 21–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2020_1_5 (дата звернення: 17.10.2023).
100. Зубалій М. Д., Тимчик М. В. Методи військово-патріотичного виховання старшокласників засобами хортингу. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2017. Вип. 21 (1). С. 238–249. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21\(1\)__22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21(1)__22) (дата звернення: 23.07.2024).
101. Іванчук І. Забезпечення патріотичного виховання у вищих навчальних закладах. Особистість, суспільство, політика – 2015 : матеріали другої міжнар. наук.-практ. конференції (20–21 листоп. 2015 р.) / Wyzsza Szkola Ekonomii i Innowacji w Lublinie (Polska) [та ін.]. Люблін : WSEI, 2015. Ч. 1. С. 23–25.
102. Івашковський В. Концепція військово-патріотичного виховання молоді України в Товаристві Сприяння Обороні України (проект). Теорія і методика хортингу. 2015. Вип. 3. С. 22–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmh_2015_3_5 (дата звернення: 28.03.2024).
103. Ігнатенко П. Р., Поплужний В. А., Косарева Н. І., Крицька Л. В. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. Київ : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. 252 с.
104. Іонова О. М., Лупаренко С. Є. Особливості здійснення національно-патріотичного виховання молоді в Китайській Народній Республіці. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка»). 2025. № 7 (53). С. 381–392. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-7\(53\)-381-392](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-7(53)-381-392) (дата звернення: 07.04.2026).
105. Історичне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко [та ін.]. Київ : Либідь, 2002. 486 с. : іл.
106. Історичне краєзнавство : навч. посіб. / О. М. Уривалкін. Київ : КНТ, 2006. 296 с.
107. Історіографічні спостереження за розвитком краєзнавства в Україні (1920–1930) / В. В. Бездрабко // Краєзнавство. 2002. № 1–4. С. 16–

108. Канішевська Л. Феномен «національно-культурна ідентичність» як проблема сучасного вітчизняного педагогічного дискурсу. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 34, т. 3. С. 204–210. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2020_34\(3\)__34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2020_34(3)__34) (дата звернення: 11.04.2024).
109. Карлова В. Особливості та суперечності розвитку національної самосвідомості сучасного українського суспільства. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2010. № 2. С. 5–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2010_2_3 (дата звернення: 14.09.2024).
110. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 351 с.
111. Коваленко О. Головні етапи розвитку історичного краєзнавства на Чернігово-Сіверщині. Краєзнавство. 2000. № 1. С. 39–45. URL: http://resource.history.org.ua/publ/kraj_2000_1_39 (дата звернення: 16.07.2023).
112. Козлова О. Г., Гребеник Т. В. Керівництво громадянським вихованням студентської молоді : навч.-метод. посібник. Суми : Університетська книга, 2010. 180 с.
113. Козловець М. А. Ідентичність: сакральне та профанне. Філософська думка. 2008. № 3. С. 136–149.
114. Козловець М. А. Національна ідентичність як соціокультурний феномен. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2011. Вип. 60. С. 3–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2011_60_3 (дата звернення: 14.02.2024).
115. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
116. Колодій А. Ф. Національна ідентичність та її роль у консолідації українського суспільства. Україна в XII столітті: цивілізаційний контекст. Київ : Знання, 2015. С. 84–105.
117. Коломоець Г. А., Ребрина А. А. Формування національної свідомості та патріотичних цінностей: сучасні якості та риси фахівця національно-

- патріотичного виховання. Українські студії в європейському контексті. 2024. № 8. С. 184–195.
118. Коляда І. А., Камбалова Я. М., Кирієнко О. Ю. Історичне краєзнавство. Як написати науково-дослідницьку роботу: запитання та відповіді / заг. ред. О. П. Реєнта ; НАН України, Міжвідом. координац. рада з питань краєзнавства при Президії НАН України [та ін.]. 2-ге вид., допов. Київ, 2021. 172 с.
119. Кононенко П. П. Українознавство : підручник для дистанційного навчання. Київ : Університет «Україна», 2005. 348 с.
120. Корицький В. Військово-патріотичне виховання учнів в сучасних умовах. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2015. Вип. 2. С. 97–100.
121. Костиця М. Ю. Географічне краєзнавство в системі національного краєзнавства. Краєзнавство. 2001. № 1. С. 44–46. URL: http://resource.history.org.ua/publ/kraj_2001_1_44 (дата звернення: 21.12.2023).
122. Костюкевич В. М. Організація і методика проведення наукових досліджень у сфері фізичного виховання і спорту : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і доповн. Вінниця : Планер, 2017. 191 с. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8365a4e8-f305-47db-8594-782810806fe4/content> (дата звернення: 18.02.2025).
123. Кот С. І. Культурна спадщина в контексті національної ідентичності та державного будівництва. Український історичний журнал. 2014. № 4. С. 4–24.
124. Кравченко П. А. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1984/1/KRAVCH.pdf> (дата звернення: 12.10.2023).
125. Любіцева О. О., Кот С. І. Краєзнавство. Енциклопедія Сучасної України / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН

- України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-2646> (дата звернення: 12.07.2024).
126. Красильник Ю. С. Патріотичне виховання воїнів засобами української етнопедагогіки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Центральний ін-т післядипломної педагогічної освіти АПН України. Київ, 2002. 210 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0402U003223> (дата звернення: 07.04.2026).
127. Кресіна І. О. Теоретичні засади формування української національної ідентичності. Держава і право. Серія: Політичні науки. 2015. Вип. 68. С. 53–68. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001069570> (дата звернення: 29.05.2024).
128. Критерій. Словник української мови : онлайн-версія. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=критерій> (дата звернення: 07.04.2026).
129. Кротюк В. Поєднання якостей громадянина і віруючого як основа виховання патріотизму. Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 15 травня 2014 р.). Суми : НІКО, 2014. Ч. 2. С. 115–118.
130. Крутенко О. Формування духовності підростаючого покоління засобами проєктної діяльності. Післядипломна освіта в Україні. 2009. № 1. С. 102–104.
131. Кубаєвський М. Аксіологічний вимір української національної ідея. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. М. М. Алексієвця. Тернопіль : ТДПУ, 2004. Вип. 1. С. 182–190.
132. Кузьма-Качур М. І., Горват М. В. Основи краєзнавства : навч. посібник. Мукачево, 2016. 304 с.
133. Кульчицький В. Й. Теоретичні і методичні засади виховання патріотизму майбутніх офіцерів Збройних Сил України у позааудиторній діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Рівне, 2020. 524 с. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2960/1/2020dis_Kulchytskyj.pdf (дата звернення: 13.02.2024).

134. Кульчицький В. Й. Теорія і практика патріотичного виховання в школах України (1945–2019 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Тернопіль ; Дрогобич, 2020. 250 с.
135. Курило О. С. З досвіду національно-патріотичного виховання студентської молоді в ЛНУ імені Тараса Шевченка. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2021. № 3 (341). С. 132-141. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8394/From%20the%20experience%20of%20national-patriotic%20education%20of%20students%20at%20Taras%20Shevchenko%20LNU.pdf> (дата звернення: 16.04.2025).
136. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
137. Лаврентьєва Г. П., Шишкіна М. П. Методичні рекомендації з організації та проведення науково-педагогічного експерименту. Київ : ІТЗН, 2007. 72 с.
138. Лаппо В. В. Етнопедагогіка : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2023. 420 с.
139. Ларина Т. О. Національна ідентичність: теоретико-методологічні засади дослідження. Український соціум. 2016. № 4 (59). С. 134–139. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/134-139__no-4__vol-59__2016__UKR.pdf (дата звернення: 10.06.2023).
140. Лей Кунь. Теоретичні засади патріотичного виховання студентів у Китайській Народній Республіці. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 16–18 берез. 2023 р.). Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 826–828.
141. Литвин А. В., Мацейко О. Методологічні засади поняття "педагогічні умови". Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. № 4. С. 43–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2013_4_5 (дата звернення: 27.02.2024).

142. Лісовий В. Національна ідея. Філософський енциклопедичний словник / голов. редкол. В. І. Шинкарук ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. С. 413.
143. Локк Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, П. Терещук. Київ : Основи, 2001. 265 с.
144. Локшина О. І. Громадянська освіта в США: досвід для України. Український педагогічний журнал. 2024. № 1. С. 45–52.
145. Любіцева О., Кочеткова І. Туристичне краєзнавство: сутність, методи, значення. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. 2021. Т. 4, № 2. С. 138–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknut_2021_4_2_5 (дата звернення: 15.06.2024).
146. Макаренко А. С. Про мій досвід. Твори : в 7 т. Київ, 1954. Т. 5. С. 247.
147. Малахов В. А. Етика : курс лекцій. 3-тє вид. Київ : Либідь, 2001. 384 с.
148. Малков Д. Ю. Особливості організації дозвіллевої діяльності за місцем проживання. Актуальні питання культурології : альм. наук. т-ва «Афіна» каф. культурології / голов. ред. В. Г. Виткалов. Рівне : РДГУ, 2012. С. 223–227.
149. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів. Політичний менеджмент. 2005. № 1. С. 35–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2005_1_6 (дата звернення: 17.10.2023).
150. Методологія наукових досліджень : навч. посібник для підготовки докторів філософії спеціальностей 161 Хімічні технології та інженерія, 162 Біотехнології та біоінженерія, 163 Біомедична інженерія / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: І. М. Астрелін, І. В. Косогіна, С. О. Кирій. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 121 с.
151. Мешко Г., Мешко О. Аксіологічний підхід як методологічний орієнтир у підготовці майбутніх учителів до збереження і зміцнення професійного здоров'я. Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (13–14 травня 2022 року, м. Тернопіль). Тернопіль : Вектор ; ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 337–339.

152. Міненко Л. М. Культурно-дозвіллева діяльність як чинник національно-патріотичного виховання студентської молоді : дис. ... канд. культурології : 26.00.01 / Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. Київ, 2021. 237 с. URL: https://nakkkim.edu.ua/images/Nauka/dysertatsii/Dysertatsiia_LM_Minenko.pdf (дата звернення: 27.10.2023).
153. Міненко Л. Практичні аспекти національно-патріотичного виховання громадян України в сучасних умовах. Сучасний культурно-мистецький простір: креативні та інформаційно-комунікативні трансформації : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, 2022. С. 18.
154. Монолатій І. Етнопериферійність. Участь суб'єктів західноукраїнської етнополітичної сфери в міжетнічній взаємодії, міждержавних конфліктах і культурі пам'яті. Дрогобич : Посвіт, 2022. 576 с.
155. «Моя Україна — це диво дивне»: виставка патріотичних плакатів в музеї Осмьоркіна : новини міста. Кропивницька міська рада : офіційний сайт. 2023. URL: <https://www.kr-rada.gov.ua/news/moya-ukrayina-tse-divo-dine-vistavka-patriotichnih-plakativ-v-muzeyi-osmorkina.html> (дата звернення: 14.07.2025).
156. Музиченко О. Краєзнавство в комплексних програмах та його метод. Освітня діяльність і педагогічні погляди О. Ф. Музиченка / уклад. Н. Ярмач. Ніжин : МІЛАНІК, 2007. С. 46–59.
157. Наказ Міністерства освіти і науки України Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України : Наказ Міністерства освіти і науки України № 527 від 06.06.2022 року. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-deyaki-pitannya-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-v-zakladah-osviti-ukrayini-ta-viznannya-takim-sho-vtrativ-chinnist-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-vid-16062015-641> (дата звернення: 05.11.2023).

158. Накорчевський А. А. Гуманітарні знання й освіта в Японії XVII–XXI ст. Східний світ. 2018. № 1. С. 62–87. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2018.01.062> (дата звернення: 07.04.2026).
159. Націоналізм : антологія / Наук. т-во ім. В'ячеслава Липинського ; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2000. 858 с.
160. Націоналізм, патріотизм та інтернаціоналізм: методологічні й праксеологічні аспекти / Р. В. Гула. Український історичний журнал. 2016. № 6. С. 175–191.
161. Національна ідея, нація, націоналізм : монографія / П. Кононенко ; М-во освіти і науки України, НДІ українознав. Київ : Міленіум, 2005. 357 с.
162. Неживий О. І. Луганщина – земля українська. Духовні обереги рідного краю : літературно-краєзнавчі нариси. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 240 с.
163. Огієнко І. Українська культура. Київ : Довіра, 1992. 139 с.
164. Окса М., Семікін М. Національно-патріотичне виховання студентів в умовах сучасного інформаційного суспільства. Українознавчий альманах. 2015. Вип. 18. С. 24–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2015_18_8 (дата звернення: 23.01.2025).
165. Онопрієнко О. М., Онопрієнко О. В. Проблеми національно-патріотичного виховання молоді. Молодий вчений. 2023. № 4 (116). С. 88–91. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-4-116-17> (дата звернення: 19.06.2025).
166. Організація виховної роботи у закладах вищої освіти: досвід, проблеми, перспективи : метод. посіб. / НМЦ «Агроосвіта». URL: <http://www.tsatu.edu.ua/wp-content/uploads/dosvid-ovr-u-zvo-nmc-ahroosvita-1.pdf> (дата звернення: 12.05.2025).
167. Орловський О. Я., Боднарук М. І. Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. № 67. С. 162–166. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.26> (дата звернення: 27.10.2024).

168. Остапенко О., Тимчик М. Стан військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: аналіз результатів дослідження. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2020. Вип. 24 (2). С. 56–71. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2020_24\(2\)__6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2020_24(2)__6) (дата звернення: 17.05.2024).
169. Павлушенко О. А., Мазай Л. Ю., Прокопчук Л. В., Павликівська Н. М. Інтернет-ресурси як засоби формування національно-патріотичного світогляду студентів. Інформаційні технології і засоби навчання. 2021. Т. 85, № 5. С. 130–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2021_85_5_11 (дата звернення: 20.04.2025).
170. Паленко В. О. Особливості трансформації національної ідентичності особистості в сучасних умовах. Габітус. 2022. Вип. 37. С. 138–142. DOI: <https://doi.org/10.32837/2709-3409.2022.37.23> (дата звернення: 15.11.2025).
171. Палієва С. І. Гуманістичні цінності як основа самоактуалізації особистості. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / голов. ред. Т. І. Сущенко. Київ ; Запоріжжя, 2005. Вип. 35. С. 92–97.
172. Парсонс Т. Про структуру соціальної дії / пер. з англ. Сучасна зарубіжна соціологія : хрестоматія / за ред. В. Тарасенка. Київ : Либідь, 1996. С. 54–82.
173. Патнем Р. Гра в кеглі наодинці: Крах і відродження американської спільноти / пер. з англ. URL: <https://communistcaucus.com/wp-content/uploads/2021/12/Bowling-Alone.pdf> (дата звернення: 06.05.2025).
174. Пашкова Н. І. Формування національно-патріотичних цінностей майбутніх офіцерів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського. Київ, 2021. 296 с.
175. Пашкова О. О. Військово-патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1991–2019) : автореф. дис. ... канд.

- іст. наук : 20.02.22 / Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняховського. Київ, 2021. 24 с.
176. Педагогічні засади збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті глобалізації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / М. М. Кудря ; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2012. 20 с.
177. Педагогічні умови формування громадянської позиції студентської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / А. Г. Сігова ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2008. 20 с.
178. Пелагеша Н. Є. Трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2009. 195 с.
179. Песталоцці Й. Г. Лінгард і Гертруда. Вибрані педагогічні твори. Київ : Радянська школа, 1960. Т. 1. С. 45–182.
180. Петраков М. О. Еволюція культури пам'яті та ідентичності в Німеччині: від національної до постнаціональної ідентичності. *Politicus*. 2024. Вип. 3. С. 112–118. DOI: <https://doi.org/10.24195/24149616.2024-3.16> (дата звернення: 07.04.2026).
181. Петрів А. Б. Формування патріотичних ідеалів студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти : дис. ... доктора філософії : 011 / А. Б. Петрів ; НУБіП України. Київ, 2024. 247 с.
182. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників : монографія / за ред. М. В. Левківського. Житомир : Полісся, 2003. 220 с.
183. Петрунчак Д. В. Національно-патріотичне виховання української молоді в умовах соціокультурних перетворень. Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2024. Вип. 98. С. 91–96. DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2024.98.17> (дата звернення: 21.09.2025).
184. Пласт — Національна скаутська організація України : офіційний сайт. URL: <https://www.plast.org.ua/> (дата звернення: 04.07.2025).

185. Погрібний А. Ще раз про національне виховання. Освіта. 2000. 27 верес. – 4 жовт. С. 6–7.
186. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
187. Про видавничу справу : Закон України від 05 черв. 1997 р. № 318/97-ВР : (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3788-ІХ від 06 черв. 2024 р.). Відомості Верховної Ради України. 1997. № 32. Ст. 206. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.01.2025).
188. Про застосування державної мови у сфері освіти : лист М-ва освіти і науки України від 27 жовт. 2023 р. № 1/16742-23. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zastosuvannya-derzhavnoyi-movi-u-sferi-osviti> (дата звернення: 15.01.2025).
189. Про затвердження Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України і План заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України : наказ М-ва освіти і науки України від 06 черв. 2022 р. № 527. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-zahodiv-shodo-realizaciyi-konceptsiyi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-v-sistemi-osviti-ukrayini-ta-planu-zahodiv-shodo-realizaciyi-konceptsiyi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-v-sistemi-osviti-ukrayini> (дата звернення: 15.01.2025).
190. Про нас : офіційний сайт компанії «Rozetka». URL: <https://rozetka.com.ua/ua/pages/about/> (дата звернення: 07.09.2025).
191. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2834-ІХ : (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3788-ІХ від 06 черв. 2024 р.). Відомості Верховної Ради України. 2024. № 42. Ст. 258. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20> (дата звернення: 15.01.2025).

192. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лют. 2024 р. № 141-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvallenia-kontseptsii-derzhavnoi-tsilovoi-sotsialnoi-prohramy-z-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-hromadianskoi-identychnosti-na-period-do-2028-roku-141-160224> (дата звернення: 15.01.2025).
193. Про фестиваль : гурти та програма. Всеукраїнський фестиваль «Нескорені» : офіційний сайт. URL: <https://neskoreni.top/pro-festyval/hurty-prohrama> (дата звернення: 27.08.2024).
194. Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945–2015 рр.) : монографія / керівник авт. колективу А. І. Кудряченко ; наук. ред. В. В. Солошенко. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 312 с.
195. Проєкти : офіційний сайт Фонду компетентної допомоги армії «Повернись живим». URL: <https://savelife.in.ua/projects/> (дата звернення: 12.05.2025).
196. Прокопчук В. Бібліотечне краєзнавство: сутність та перспективи (на прикладі наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка). Краєзнавство. 2012. № 4. С. 15–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kraeznavstvo_2012_4_3 (дата звернення: 12.12.2025).
197. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність : монографія / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2-ге вид., допов. Кам'янець-Подільський : [б. в.], 2014. 352 с.
198. Проць Р., Проць Л. Українські єдиноборства в контексті вітчизняного спеціалізованого фізичного та військово-патріотичного виховання. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2017. Вип. 5К. С. 269–272. URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_015_2017_5K_70 (дата звернення: 08.11.2024).

199. Реєнт О. Краєзнавство в Україні: історичні традиції і стратегія розвитку / НАН України, Міжвідомча координаційна рада з питань краєзнавства при Президії НАН України, Національна спілка краєзнавців України. 2-ге вид., доп. Київ : [б. в.], 2021. 292 с.
200. Рекламний менеджмент : навч. посібник / Т. І. Лук'янець. 2-ге вид., доп. Київ : КНЕУ, 2003. 440 с.
201. Рибалка В. В. Честь і гідність особистості як духовні орієнтири праці психолога і педагога: культурно- та аксіопсихологічні аспекти. Психологія і особистість. 2012. № 1. С. 161–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2012_1_15 (дата звернення: 21.08.2025).
202. Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2001. 264 с.
203. Русова С. Суспільні питання виховання. Життя і знання. 1929. Ч. 6 (18). С. 161–163.
204. Сабадуха В., Косило М. Теоретико-методологічні засади викладання історичного краєзнавства в контексті метафізичної теорії особистості. Український історичний журнал. 2022. № 6. С. 206–218. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.06.206> (дата звернення: 07.04.2026).
205. Савчук В. О. Журнал "Краєзнавство" як феномен краєзнавчого руху в Україні. Краєзнавство. 2002. № 1. С. 25–26. URL: http://resource.history.org.ua/publ/kraj_2002_1_25 (дата звернення: 19.11.2023).
206. Самойленко Г. В. Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне : навч. посіб. / Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин, 2001. 150 с.
207. Самохін О. В. Військово-патріотичне виховання молоді як складова національної безпеки України. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2017. № 6 (70). С. 154–163.

208. Символи ненависті : довідник / авт. М. Грінберг ; упоряд. М. Петров. Київ : Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2021. 47 с.
209. Симоненко Р. Г., Берестенко В. А. Тарас Шевченко та його доба : у 3 т. Харків : Фоліо, 2013. Т. 1. 495 с.
210. Ситник П. К., Дербак А. П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія. Київ : [б. в.], 2004. 226 с.
211. Сміт Е. Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / пер. з англ. Київ : К.І.С., 2004. 170 с.
212. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. Київ : Основи, 1994. 223 с.
213. Соколова В. Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
214. Сопівник Р. В. Патріотичне виховання студентської молоді: порівняльний аналіз зарубіжного та національного досвіду. Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy. 2020. Vol. 11, no. 3. С. 38–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hst_2020_11_3_7 (дата звернення: 20.11.2024).
215. Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (Кінець XVIII – перші десятиріччя XX ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Л. В. Баженов ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ, 1996. 404 с.
216. Статут дитячо-юнацької організації «Сокіл» при ЛСШ № 28 : офіційний документ. URL: https://city-adm.lviv.ua/portal/images/ngo/ngo1/115_SBL.pdf (дата звернення: 13.03.2025)
217. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять; Щедрий вечір : повісті. Київ : Знання, 2017. 254 с.
218. Степанець І. О. Громадянсько-патріотичне виховання студентів засобами освітнього процесу у ВНЗ. Наукові записки кафедри педагогіки.

2017. Вип. 40. С. 172–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzkr_2017_40_26 (дата звернення: 09.08.2023).
219. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки : затв. Указом Президента України від 13 жовт. 2015 р. № 580/2015. Офіційний вісник України. 2015. № 83. Ст. 2761.
220. Стрільчук Л., Гусак Д. Культурна модернізація Японії: від традиціоналізму до культурної експансії. Літопис Волині. 2024. № 31. С. 99–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.15> (дата звернення: 23.02.2025).
221. Студентське братство Львівщини : офіційна сторінка організації. URL: <https://www.facebook.com/sbl.lviv/> (дата звернення: 13.01.2025).
222. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення. Київ : ІЗМН, 1998. 336 с.
223. «Суспільне» презентувало документальний серіал про те, як росія нищила українську культуру «Русифікація в стилі рор» : новини компанії. Суспільне Мовлення. 2024. 21 лют. URL: <https://corp.suspilne.media/newsdetails/9494/> (дата звернення: 07.04.2026).
224. Сухомлинський В. А. Батьківщина в серці. 2–е вид. Москва : Молода гвардія, 1980. 175 с.
225. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 283–582.
226. «Схід-рок»: як фестиваль у Тростянці змінює місто та людей : історія проєкту. Цукр. 2019. 15 серп. URL: <https://cukr.city/city/2019/cxid-pok-istoria/> (дата звернення: 05.05.2025).
227. Тадеуш О. М. Метод проєктів як форма продуктивного навчання студентів. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. 2017. Вип. 29. С. 142–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2017_29_33 (дата звернення: 14.07.2025).

228. Теоретико-методичні основи національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді : монографія / І. Д. Бех, К. І. Чорна, К. О. Журба та ін. ; за ред. І. Д. Бега. Київ : НАПН України, Ін-т проблем виховання, 2019. 212 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716673/1/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD.-%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82.%20_%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD..pdf (дата звернення: 16.09.2024).
229. Ткаченко В. В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщина в перше повоєнне двадцятиріччя : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 215 с.
230. Ткачук О. Особливості формування національної ідентичності молоді в Державі Ізраїль. Актуальні питання гуманітарних наук. 2017. Вип. 17. С. 140. URL: <https://oaji.net/articles/2017/690-1498472774.pdf> (дата звернення: 16.07.2025).
231. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи) : монографія / НАН України, Ін-т історії України. Київ : [б. в.], 2000. 270 с.
232. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності народу. Рідна школа. 1993. № 1. С. 11–13.
233. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський ; за ред. Ф. Д. Заставного. 2-ге вид., випр. Київ : Знання, 2008. 575 с.
234. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Є. Пелагеша. Київ : НІСД, 2008. 288 с. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Pelagesha_book.pdf (дата звернення: 19.12.2025).
235. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико ; Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ : НІСД, 2011. 334 с.

236. Українська національна свідомість у контексті сучасних політичних процесів : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.05 / І. О. Кресіна ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1999. 451 арк. (арк. 401–451).
237. Українське студентство в умовах війни: цінності, орієнтації, ідентичність : результати соціологічного дослідження / Інститут прикладного аналізу та стратегій (ІПАС). URL: <https://ipa.karazin.ua/?p=13579> (дата звернення: 07.02.2025).
238. Утверджуймо ідеологію патріотизму і державотворення. Відкритий лист Президії АПН України та Міністерству освіти України / М. Стельмахович, В. Гуменко, М. Дробноход та ін. Освіта. 1998. 29 квіт. – 6 трав. С. 3.
239. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. Київ : Радянська школа, 1983. Т. 1. С. 50–109.
240. Федорова М. А. Моральні цінності особистості: сутність поняття та основні характеристики. Проблеми освіти : збірник наукових праць. Спецвипуск. Вінниця ; Київ, 2015. С. 105–109.
241. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. С. Забужко. Київ : Основи, 1993. 123 с.
242. Філософський енциклопедичний словник : 1700 статей / уклад. В. Шинкарук та ін. Київ : Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, 2002. 742 с.
243. Фінін Г. І. Громадянське та патріотичне виховання в системі військової освіти Німеччини. Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. 2011. № 9. С. 86–91. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gromadyanske-ta-patrio/tichne-vihovannya-v-sistemi-viyskovoyi-osviti-nimechchini/viewer> (дата звернення: 25.04.2025).
244. Формування громадянської спрямованості старшокласників у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. пед.

- наук : 13.00.07 / Ю. І. Завалевський ; Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2003. 199 арк. (арк. 168–188).
245. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : монографія / О. С. Александрова, Ф. Л. Левітас, О. О. Салата та ін. ; за заг. ред. Ф. Л. Левітаса. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 172 с.
246. Фромм Е. Душа людини / пер. з англ. Т. В. Сарвас. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.
247. Церетелі В. О., Грдзелідзе С. Р., Хірний С. В. Роль фізичної підготовки у формуванні патріотичних цінностей серед молоді: досвід різних країн. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2024. Вип. 3 (175). С. 197–200. DOI: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.3\(175\).38](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.3(175).38) (дата звернення: 07.06.2025)
248. Чепіга Я. Національність і національна школа. Світло. 1910. Кн. 1. С. 24–31.
249. Череповська Н. І. Медіапсихологічні особливості патріотизму молоді в інформаційну добу. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2021. Вип. 48 (51). С. 188–200.
250. Череповська Н. І. Патріотизм молоді інформаційної доби: інноваційні засоби розвитку : навчально-методичний посібник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 154 с.
251. Чорна К. І. Гуманізація навчально-виховного процесу як механізм становлення культури гідності зростаючої особистості. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. / голов. ред. В. І. Сипченко. Слов'янськ : СДПУ, 2013. Вип. 16, кн. 1. С. 345.
252. Чорна Н. В. Націоналізм як соціокультурний феномен у сучасному світі. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури та філософія науки». 2013. Вип. 1092. URL:

- <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2150> (дата звернення: 12.04.2024).
253. Чупрій Л. В., Сіра О. В. Особливості національно-патріотичної підготовки військовослужбовців країн Північноатлантичного Альянсу. Регіональні студії : науковий збірник / редкол.: М. М. Палінчак та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 37. С. 31–35. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/37/7.pdf> (дата звернення: 16.06.2025).
254. Чура В. І. Фестиваль "Червона Рута" 1989 р. у візії Чернівецького партапарату. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2020. Вип. 21. С. 271–282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzif_2020_21_17 (дата звернення: 06.07.2025).
255. Шевчук С. Межі нашої мови — це межі нашої держави. Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 2022) / відп. ред. С. Шевчук, відп. за вип. О. Дияк. Київ, 2022. С. 126.
256. Шептицький А. Про патріотизм та christiansьку любов. Митрополит Андрей Шептицький: вибрані праці / упоряд. М. Маринович. Київ : Дух і Літера, 2011. 424 с.
257. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про сучасну концепцію нації / пер. з франц. Г. Філіпчука. Київ : Юніверс, 2007. Розд. 6 : Нація та етнічні спільноти. URL: <http://litopys.org.ua/schnapper/shn06.htm> (дата звернення: 16.04.2023).
258. Щербань М. П. Національне виховання і поліетнічне суспільство. Упровадження інтегрованого навчання в загальноосвітній і вищій школах: реалії та перспективи : міжнар. наук.-практ. конф., 30.04.2014 р., ПОППО. Технологія інтеграції змісту освіти : зб. наук. праць / голов. ред. В. Р. Ільченко. Полтава, 2014. Вип. 6. С. 126–133.
259. Шука Г. П. Подієвий туризм : навч.-метод. посіб. Берегове : ЗУІ, 2023. 171 с.

260. Яблонська Т. Особливості сімей підлітків і юнаків у контексті розвитку ідентичності дитини. Проблеми гуманітарних наук. Серія : Психологія. 2015. Вип. 35. С. 201–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_ps_2015_35_19 (дата звернення: 12.03.2024).
261. Яценко О. Проблеми ідентичності під час національно-патріотичного виховання: історичний аспект та сучасні виклики. Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія. 2024. Т. 12, № 2. С. 197–202. DOI: [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(2\).2024.197-202](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(2).2024.197-202).
262. Яценко О. Модель формування національно-патріотичних цінностей у студентів засобами історичного краєзнавства. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред.-упоряд. М. Пантюк та ін. Дрогобич : Видавничий дом «Гельветика», 2025. Вип. 94, т. 2. С. 426–430. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-2-61>.
263. Яценко О. Сутність поняття «національно-патріотичні цінності». Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія. 2024. Т. 12, № 1. С. 82–88. DOI: [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(1\).2024.82-88](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(1).2024.82-88).
264. Ящук І., Казакова Н. Педагогічний інструментарій національно-патріотичного виховання. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2023. № 1. С. 22–28.
265. *A People and a Nation: A History of the United States* / М. В. Norton, D. М. Katzman, D. W. Blight et al. 11th ed. Boston : Cengage Learning, 2018. 1056 p.
266. Akademii Patriotyzmu. URL: <http://akademiapatriotyzmu.pl/o-projekcie/> (дата звернення: 16.11.2025).
267. Apel K.-O. Ethnoethik und universalistische Makroethik: Gegensatz oder Komplementarität? Eine Welt — eine Moral? Eine kontroverse Debate / Hrsg. von W. Lütterfelds, Th. Mohrs. Darmstadt : Wiss. Buchges., 1997. SS. 60–76.

268. Atlas Festival 2025: The Rasmus, Океан Ельзи та 100 млн для ЗСУ. Вечір.Media. 2025. URL: <https://vechir.media/atlas-festival-2025-the-rasmus-ocean-elzy-ta-100-mln-dlya-zsu/> (дата звернення: 07.11.2025).
269. Benhassain F. In a Bid to Instill Patriotism in France, Flags and Uniforms are Back. *The Christian Science Monitor*. 2019. June 19.
270. Chapman H. M. *Sensationalism and Phenomenology*. New York : New York University Press, 1966. 163 p.
271. Curren R., Dorn C. Patriotic Education in a Global Age : A brief introduction. *Journal of Social Philosophy*. 2021. Vol. 52. DOI: <https://doi.org/10.1111/josp.12429>.
272. Ariely G. Evaluations of patriotism across countries, groups, and policy domains. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2018. Vol. 44 (3). Pp. 462–481.
273. Habermas J. *Geschichtsbewusstsein und posttraditionale Identität. Die Westorientierung der Bundesrepublik*. Frankfurt/Main, 1985.
274. Holmes M., Simpson K. *Imagined States: Nationalism and Internationalism*. 2023. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-09289-3_1.
275. Hopkins N. National identity: pride and prejudice? *Br J Soc Psychol*. 2001. Jun. Vol. 40 (Pt 2). Pp. 183–186. doi: 10.1348/014466601164795. PMID: 11446225.
276. Kłoskowska A. Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej. *Kultura i Społeczeństwo*. 1992. No 1. S. 136–142.
277. Loveless B. *Guide on Place-Based Education*. Education corner. 2023. URL: <https://www.educationcorner.com> (дата звернення: 19.03.2025).
278. Łuszyca J. Kształtowanie świadomości narodowej młodzieży w polskim systemie oświatowym. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. 2015. № 3-4. S. 85–102.
279. Merry M. Patriotism, History and the Legitimate Aims of American Education. *Educational Philosophy and Theory*. 2009. Vol. 41. Pp. 378–398. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-5812.2007.00363.x>.
280. Peterson A. Civic patriotism as a legitimate aim of education for citizenship in England. *Citizenship Teaching & Learning*. 2012. Vol. 8, № 1. Pp. 5–20.

281. Sereda V. Regional Historical Identities and Memory. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. Україна Модерна. Спеціальний випуск / за ред. Я. Грицака, А. Портнова, В. Сусака. Львів ; Київ : Критика, 2007. С. 160–209.
282. The Handbook of Patriotism / ed. by M. Sardoč. Cham : Springer, 2020. 614 p.
283. Tytko M. M. Wychowanie Patriotyczne W Polsce Współczesnej: (wybrane Zagadnienia). Pedagogia Ojcostwa. 2015. No. 10 (1). S. 75–114. URL: http://pedkat.pl/images/czasopisma/po10/PO10_4.pdf (дата звернення: 16.09.2025).
284. Ukraine NOW : кейс брендингу України. Banda Agency. 2018. URL: <https://banda.agency/ukrainenow/> (дата звернення: 15.10.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Авторська методика діагностики сформованості національно-патріотичних цінностей в студентів засобами історичного краєзнавства

АНКЕТА

Шановні студенти! У рамках виконання дисертаційного дослідження проводиться анонімне опитування щодо рівня сформованості в студентів національно-патріотичних цінностей.

Просимо об'єктивно відповісти на запитання анкети. Результати опитування будуть відображені в публікаціях в узагальненому вигляді. Дякуємо за співпрацю!

- 1. Чи знайомі Ви з поняттям “патріотизм”?**
 - а) Так
 - б) Ні
 - в) Важко відповісти
- 2. Чи цікавитеся Ви історією (України/світу/рідного краю)?**
 - а) Так
 - б) Ні
 - в) Не бачу в цьому потреби
- 3. Чи ідентифікуєте Ви себе з певною національністю/народом?**
 - а) Так, вважаю, що це важливо
 - б) Ні, мені байдуже
 - в) Складно відповісти/ніколи не замислювався/-лась над цим
- 4. Як Ви вважаєте, чи є користь в наслідуванні історичних діячів, продовження ідей їх діяльності?**
 - а) Так
 - б) Ні
 - в) Мені байдуже
- 5. Яке з тверджень Вам імпонує/схильні найбільше?**
 - а) кожен справжній патріот і громадянин своєї держави має неухильно дотримуватись законів, поглиблювати знання з історії, покращувати життя рідного краю.
 - б) проявляти активну громадянську позицію потрібно за нагальної потреби
 - в) в сучасному світі потрібно хвилюватись тільки за власний комфорт та добробут
- 6. Чи є історичний діяч, якого Ви можете вважати своїм кумиром і об'єктом для наслідування?**
 - а) Так

б) Ні

в) Важко відповісти

7. Чи маєте Ви досвід спілкування з особою, яка внесла вагомий внесок в розвиток і захист держави/рідного краю(місто, село)?

а) Так, я цим пишаюсь

б) Ні, не мав/мала можливості

в) Мав/мала можливість, але не вважав/ла за потрібне

8. Чи вважаєте Ви, що історія та культура є важливими у житті окремої держави?

а) Так, звісно

б) Ні

в) Складно відповісти

9. Чи вважаєте Ви своїм громадянський обов'язком збагачувати знання з історії не лише держави, але й рідного міста/села, плекати любов до мови, традицій свого народу і власної родини?

а) Так, це допомагає становленню людини не лише як особистості, а й громадянина/патріота

б) Ні, можна спокійно жити і без цього

в) Частково погоджуюсь, але не вважаю, що варто поглиблюватись в це питання

10. Чи відчуваєте, що Ви здатні на вчинок, який вплине на зростання патріотизму серед населення?

а) Так (можливість розпочати з малої справи: від благоустрою місця проживання до заснування національно-патріотичного руху чи об'єднання)

б) Ні (мені і так комфортно жити, не вбачаю в цьому потреби)

в) Складно відповісти/не впевнений у власних силах/потребую допомоги інших

Додаток Б

**«Анкета оцінки рівня розвитку національно-патріотичних цінностей»
(Модифікація Яценко О.Ю.)**

Шановний респонденте! Дане опитування проводиться в рамках наукового дослідження. Опитування є анонімним. Просимо Вас надати щирі і відверті відповіді. Результати опитування будуть подаватися в узагальненому вигляді. Дякуємо за вашу участь!

Оцініть наведені твердження за трьохбальною шкалою:

3 – Повністю згоден/на

2 – Частково згоден/на

1 – Не згоден/на

№ з п.	Вияви до формування національно-патріотичних цінностей	Вміння		
		Повністю згоден/на	Частково згоден/на	Не згоден/на
1.	Я вважаю себе патріотом			
2.	Я добре знаю історію своєї держави			
3.	Я розумію різницю між “націоналізмом” та “нацизмом”			
4.	Я вважаю, що головною цінністю справжнього патріота є збереження та поширення знань про історико-культурні надбання своєї держави			
5.	Я здатен/на ідентифікувати своє місце серед різних національностей			
6.	Я маю бажання/займаюсь діяльністю національно-патріотичного			

	спрямування			
7.	У своїй діяльності я впроваджую методики, що єднують молодь навколо спільних культурних цінностей			
8.	Я вважаю, що обов'язком кожного громадянина своєї держави є захист національних інтересів			
9.	Я прагну до розвитку в сфері національно-патріотичного спрямування			
10.	Я маю творчі ідеї та вмотивований/на розвиток національно-патріотичних цінностей серед молоді			

Додаток В

ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ЕКСПЕДИЦІЯ “ЖИВА ІСТОРІЯ МОГО КРАЮ”

Мета: формування стійких національно-патріотичних цінностей студентів шляхом їх залучення до активної пошуково-дослідницької діяльності в галузі історичного краєзнавства, що базується на інтеграції родинної пам’яті та зборі усних свідчень про історичні події в контексті загальнонаціональної історії України.

Для досягнення мети необхідно реалізувати завдання за трьома ключовими векторами:

Когнітивно-пізнавальний вектор	Емоційно-ціннісний вектор	Діяльнісно-практичний вектор
<i>Сформувати цілісну систему знань про історико-культурну спадщину рідного краю як невід’ємну частину загальнодержавного історичного процесу.</i>	<i>Сприяти глибокому усвідомленню зв’язку між історією власної родини та долею українського народу через проєкт «Родинне дерево».</i>	<i>Залучити молодь до активних форм краєзнавчої роботи: польових експедицій, волонтерських акцій на пам’ятках історії, створення цифрових освітніх продуктів.</i>
<i>Ознайомити студентів із методологією наукового пошуку, роботою в архівах та методами «усної історії» (фіксація спогадів очевидців).</i>	<i>Виховувати почуття гордості за приналежність до свого народу та відповідальності за збереження національної пам’яті.</i>	<i>Розвивати навички презентації результатів досліджень, ведення дискусій та адвокації культурної спадщини.</i>
<i>Розкрити роль видатних постатей та героїчних подій регіону у державотворчих процесах України.</i>	<i>Розвивати емпатію та громадянську солідарність через безпосередню комунікацію з</i>	<i>Стимулювати творчу ініціативу щодо модернізації краєзнавчої роботи через використання сучасних ІТ-</i>

	<i>учасниками сучасних історичних подій.</i>	<i>інструментів (QR-кодування, мапування, блоги).</i>
--	--	---

Модуль I. Когнітивно-пізнавальний: «Методологічний десант»

Мета: формування у здобувачів здатності до ціннісно-сміслової інтерпретації архівних джерел та артефактів як автентичних свідчень історичного процесу.

Тема заняття	Форма заходу	Практичне завдання
Жива історія: алгоритми пошуку в архівних фондах	Воркшоп (на базі державного архіву або наукової бібліотеки)	Реконструкція локального контексту: пошук згадки про населений пункт у документах до 1939 року
Семіотика міського простору: архітектурна спадщина як історичне джерело	Урбаністична експедиція (практикум просторового аналізу)	Фотофіксація та компаративний аналіз: виявлення 3-х об'єктів із функціональною трансформацією (зміна призначення) за останні 100 років.
Методологія «Oral History»: техніка та етика польового інтерв'ю	Тренінг-симуляція (лабораторний практикум)	Проектування інструментарію: розробка гайду напівструктурованого інтерв'ю (15 питань) та апробація технічних засобів фіксації.

Модуль II. Емоційно-ціннісний: «Генеалогія та пошук»

Мета: Трансформувати знання в особисте ставлення через зв'язок «Я – Родина – Народ».

Тема заняття	Форма заходу	Практичне завдання
Мікроісторія та сімейна реліквія як джерело історичної пам'яті	Науково-дослідна реконструкція (семінар-презентація)	Складання «Біографії речі»: атрибуція реліквії та опис її побутування в періоди історичних трансформацій (війн, репресій, змін режимів).
<p>Алгоритм опису/виконання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Атрибуція: Що це за предмет? З яких матеріалів зроблений? Орієнтовна дата створення. 2. Походження (Генеалогія): Кому він належав першому? Як передавався в родині (від бабусі до матері тощо)? 3. Контекст виживання: Як цей предмет зберігся під час Голодомору, Другої світової війни чи радянських репресій? Чи доводилося його переховувати? 4. Символічне значення: Чому саме ця річ була збережена? Яку цінність (крім матеріальної) вона несе для родини сьогодні? 		
Генеалогія як метод історико-краєзнавчого дослідження	Генеалогічна реконструкція (творча лабораторія)	Проектування «Карти пам'яті»: побудова родоводу (4+ поколінь) з накладанням часової шкали загальнонаціональних подій.
<p>Алгоритм виконання для студентів (4 кроки):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Побудова каркаса: Збір імен, дат народження та місць проживання предків до 4-го коліна (батьки, дідуся/бабусі, прадідуся/прабабусі). 2. Історична прив'язка: Студенти мають накласти на ці дати «велику історію». <ul style="list-style-type: none"> ○ Наприклад: 1932–1933 (Голодомор), 1939–1945 (Друга світова війна), 1991 (Незалежність), 2014–2026 (сучасна війна). 3. Маркування долі: Позначення на дереві конкретних статусів: «свідок», «учасник», «репресований», «переселений», «захисник». 4. Аналіз тяглості: Коротке резюме про те, які цінності або риси характеру допомогли роду вистояти через ці випробування. 		

Електронні ресурси та цифрові архіви у вивченні національної пам'яті	Науково-пошуковий практикум (робота з цифровими базами даних)	Верифікація усних джерел: пошук та аналіз документальних свідчень про репресованих осіб або учасників визвольних змагань у відкритих електронних реєстрах.
<p>Алгоритм роботи для студентів :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Визначення ключових слів: Навчити студентів правильно вводити прізвища (з урахуванням можливих помилок у документах радянського часу – наприклад, «и» замість «і»). 2. Робота з порталами (наприклад): * <i>avr.org.ua</i> (Електронний архів визвольного руху) – для пошуку інформації про повстанців, підпільників, дисидентів. <ul style="list-style-type: none"> o <i>reabit.org.ua</i> (Національний банк даних «Реабілітовані історією») – для пошуку інформації про репресованих родичів. 3. Порівняльний аналіз: Завдання студента – зіставити те, що він почув у інтерв'ю, із тим, що написано в протоколі допиту чи анкеті арештованого. 4. Рефлексія: Обговорення того, чому офіційні документи могли приховувати або викривляти правду (наприклад, звинувачення у «шпигунстві» замість реальних причин). 		

Модуль III. Діяльнісно-практичний: «Вартові пам'яті»

Мета: Подолати пасивність через створення конкретного внеску в громаду.

Тема заняття	Форма заходу	Практичне завдання
Геоінформаційні технології в історичній пам'яті	Digital-проект «Цифрова мапа пам'яті»	Картографування локацій: нанесення 3–5 маловідомих об'єктів на інтерактивну карту з науковою верифікацією описів.

<p>Педагогічна ретрансляція краєзнавчого досвіду</p>	<p>Соціально-педагогічна акція «Жива естафета»</p>	<p>Апробація методики: розробка та проведення авторської екскурсії для цільових груп (ВПО, школярі) з акцентом на ціннісні орієнтири.</p>
<p>Популяризація мікроісторії в цифровому медіапросторі</p>	<p>Медіа-проект «Історія в обличчях»</p>	<p>Цифровий сторітелінг: створення контенту (відео/пост) з акцентом на персоналізацію історії через долю конкретної постаті.</p>

Додаток Г

Тема: «Суд проти тоталітарних режимів: від нацизму до рашизму»

Мета: Показати глибоко нелюдський, цинічний характер ідеології й політики нацистського режиму на прикладах таких його особливостей, як расизм та антисемітизм; розкрити на конкретному матеріалі зміст таких понять як національна та расова дискримінація, геноцид. Показати «конкретику» геноциду на прикладі такого явища, як Голокост, показати, що расове знищення євреїв було першим у ланцюзі нацистських намірів по встановленню «нового порядку»;

Домогтися чіткого розуміння учнями злочинного характеру нацистського режиму, розуміння того, що війна була принциповим протистоянням сил суспільного прогресу не людяності та мракобісся;

Провести історичну паралель між геноцидом часів Другої світової війни та геноцидом проти українського народу рашистським режимом в ХХІ столітті;

Активізувати добро, нести думку про те, що саме від нас залежить, що буде в майбутньому;

Готувати студентів до розуміння справедливості, бачити себе в ролі звітувачів злочину, що посягають на міжнародний мир та безпеку.

Оформлення: виставка малюнків «Ні! Скажемо війні». Книжкова виставка «Голокост– геноцид ХХ ст.»

Епіграф заходу: «Це не повинне повторитись! »

Суддя: Підсудним ставиться у вину скоєння злочинів проти миру шляхом планування, підготовки, розв'язання і ведення агресивних війн.

Сьогодні ми моделюємо судовий процес над воєнними злочинцями Другої світової війни. Це – суд людської пам'яті над злочинами проти людяності і людства, які чинилися всупереч усім міжнародним законам. Ми почуємо звинувачення тих, хто вже ніколи не прийде на нашу землю, бо вони були вбиті, спалені, закатовані, отруєні газом. Незвичність цього судового процесу полягатиме в тому, що з нами будуть говорити загиблі жертви війни. їхнє живе слово прорвалось до нас крізь вогонь і попіл, через товсті стіни тюремних казематів і концтаборів, з газових камер і душогубок.

Даремно злочинці намагалися приховати ганебні сліди своїх злочинів. Історія здатна збирати по крихтах факти, зберігати їх, щоб залишити нащадкам.

Війна – найганебніший стан людства, бо посягає на найцінніше – людське життя. Деяким сучасним політикам все ще хочеться, щоби пам'ять про страхіття війни пішла у небуття.

На жаль, війни спалахують і сьогодні. Чому? Та тому, що вони приносять фантастичні надприбутки тим, хто виготовляє зброю, хто прагне влади за допомогою сили. Щоб війни ніколи не було, треба пам'ятати її уроки. Жертви війни цю просту істину збагнули на самому краї свого життя. Їхні останні слова кликали не до помсти, а до пильності, до мудрості, сподіваючись, що ті, хто виживе, не допустять війни. Через десятиліття долинають до нас слова чеського журналіста-антифашиста Юліуса Фучика: «Люди! Я любив вас! Будьте пильними!»

У вихорі війни загинув видатний педагог і письменник Януш Корчак. Загинув він разом зі своїми вихованцями у газовій камері крематорію. Його вигук: «Це не повинне повторитись!» – ми маємо пам'ятати завжди.

Сотні тисяч українців, які загинули в крематоріях, концтаборах фашистської Німеччини, розстріляні в Бабиному Яру в Києві, задушені вагонетками у шурфах донбаських шахт, закликають: «Люди! Бережіть мир!».

Під час Другої світової війни загинуло 55 млн. людей, серед яких більшість – це мирні жителі. Тому вимога міжнародної громадськості про покарання воєнних злочинців була абсолютно справедливою.

На підставі Московської декларації і Потсдамських рішень уряди країн антифашистської коаліції, а саме: СРСР, США, Велика Британія, Франція – підписали 8 серпня 1945 року в Лондоні угоду про судове розслідування і покарання головних воєнних злочинців держав «Осі». Ця угода передбачала створення Міжнародного трибуналу для суду над воєнними злочинцями. Московська декларація оголосила принцип територіальної підсудності, тобто йшлося про вимогу судити звинувачених за місцем злочинів. Оскільки багато хто перебував у розшуку, 26 листопада 1968 року Генеральна Асамблея ООН прийняла

міжнародну конвенцію про незастосування терміну давності щодо військових злочинців та осіб, які здійснили злочини проти людства і людяності.

У старовинному баварському містечку Нюрнберзі, де починала свій шлях до влади нацистська партія, з 20 листопада 1945 р. до 1 жовтня 1946 р. відбувався військовий трибунал над злочинцями війни.

До складу Міжнародного воєнного трибуналу ввійшли:

- від СРСР – заступник Голови Верховного Суду СРСР, генерал-майор юстиції Нікітченко,
- від США – член Верховного Суду Баддл,
- від Великобританії – член Верховного Суду Лоуренс,
від Французької республіки – професор права Донед'є де Вабр,
- головою трибуналу був обраний суддя з Великобританії Джеффри Лоуренс.

Звинувачами були:

- від СРСР – прокурор України Р. А. Руденко,
-
- від США – член Верховного Суду Джексон,
 - від Великобританії – генеральний прокурор Шоукросс,
від Франції – міністр юстиції де Монтан, а після його відставки – Шампет'є де Ріб.

Ведучий. В акті звинувачення містилась вимога визнати винними:

- імперський Кабінет Міністрів Німеччини,
- керівний склад фашистської партії,
- охоронні загони СС, органи безпеки,
- державну таємну поліцію (гестапо),
- штурмові загони фашистської партії СА,
- Генеральний штаб і Верховне командування німецьких збройних сил.

СЕКРЕТАР: Прошу встати! Суд іде. Схуається справа по звинуваченні. Звинувачується фашизм.

Справу веде суддя: _____

Народні засідателі: _____

СУДДЯ: Слухається справа : злочини проти миру та людяності. Суд над німецьким нацизмом та італійським фашизмом.

Нацизм і фашизм. Рік народження та місце народження – Італія 1922р., Німеччина 1933р.

Батьки: Гітлер, Муссоліні.

В 1922 році в Італії встановилась фашистська диктатура на чолі з Муссоліні. В 1933 році в Німеччині установилась відверта терористична диктатура на чолі з Гітлером.

1 вересня 1939 року фашисти почали Другу світову війну нападом на Польщу.

Саме нацистський режим у Німеччині під час Другої світової війни здійснив підготовку, розв'язав і вів агресивні війни, спочатку проти Польщі, Данії, Норвегії, Бельгії, Голландії, Франції, Югославії, Греції та інших країн, а згодом і проти Радянського Союзу, в тому числі й України. Вони супроводжувалися масовим знищенням цивільного населення та військовополонених, жорстоким терором проти єврейського населення, примусовою працею, концтаборами, голодом, злиднями, що стали елементами «нового порядку» на тимчасово окупованих гітлерівцями територіях

На окупованих територіях фашисти чинили терор, знущаючись і вбиваючи людей. Мільйони людей різних національностей були замордовані, знищені в концтаборах, вбиті.

22 червня 1941 року о 3 годині 30 хв Німеччина напала на СРСР. 1415 довгих днів і ночей окупанти знищували людей в ім'я свого вождя, заради і ідеології націонал-соціалістичної партії. Блискавичний план «Барбаросса» провалився в грудні 1941 року.

Радянські війська під Москвою розгромили німецько- фашистських загарбників, в лютому 1943 року радянська армія перемогла під Сталінградом,

взявши в полон 330 тис. німецьких солдат, 24 генерали на чолі з фельдмаршалом Паулюсом. В липні серпні 1943 року виграли битву під Курськом.

Почалося масове визволення території Радянського Союзу .

Особливі прикмети: терор, використання насильства проти людей. Масове знищення.

СЕКРЕТАР: Прошу зачитати анкету підсудного.

ПРОКУРОР:

Анкета підсудного

«Загальна мета нацистського керівництва була відома з самого початку : по-перше, панування, якого мали досягти передусім з допомогою включення усіх німецькомовних груп населення до складу імперії, по-друге, територіальна експансія під гаслом «життєвий простір».

Важливий пункт нацистської ідеології – ставлення до війни, до силових методів у політиці. Фашистська доктрина – це абсолютизація «культу» сили.

Любов до сильних і ненависть до слабких – визначальна риса ідейної позиції гітлеризму, та й усіх фашистів. Уряд Веймарської республіки у 20-х роках намагався умиритворити нацистів, сподіваючись зробити це через терпимість до їх вибриків. Але вже сама відсутність сили і жорсткості з боку уряду збільшувала ненависть нацистів до демократії. Гітлер зневажав Веймарську республіку тому, що вона була слабка. Однак здружився з промисловими і військовими магнатами, бо у них зосереджувалася реальна влада і сила.

У політичній доктрині фашизму індивід – це ніщо. Він не має ніякого значення. Особистість «розчиняється» у вищій силі і відчуває гордість від своєї участі у цій силі, вважали нацисти. Таке схилення перед силою і є суть політичної організації, в якій «індивід відмовляється від себе на користь нації». Мета виховання, згідно з фашистською ідеологією, – уміння «стерти» з людської поведінки контури особистісного «Я». Вже в школі учень мусить навчатися мовчати не тільки тоді, коли його лають справедливо, – він повинен також мовчати «перетерпіти несправедливість, якщо це необхідно». І яким же буде результат такого виховання? «У народній державі народний світогляд, врешті – решт,

приведе до виникнення тієї благородної ери, коли люди будуть бачити своє завдання не в поліпшенні порід собак, коней, котів, а у возвеличенні самого людства, ери, коли одні свідомо і мовчки відрікатимуть від себе, радісно жертвувати собою», – так почав Гітлер. Проповідь самопожертвування, таким чином, набирала у фашизмі певної мети – обґрунтувати необхідність існування і діяльності вождів, їх володарювання над масою.

Здійснення цієї мети багато в чому сприяли ідеї Ф.Ніцше про «надлюдину». Тільки «надлюдина» («фюрер», «дуче») може подолати лихо і невзгоди, якими переповнені реалії суспільного життя. Такою людиною став А.Гітлер і фашизм.

СЕКРЕТАР: Анкета підсудного зачитана. На суд запрошені свідки по справі:

1. Свідок від імені Анни Франк
2. Свідок 3-річної дівчинки, розстріляної в Бабиному Яру.
3. Свідок від імені полонених концтаборів
4. Свідок жертв Голокосту.
5. Северина Шмаглевська – колишній в'язень жіночого табору в Равесбрюці.
6. Януш Корчак – видатний письменник, антифашист, педагог.

Приступимо до слухань свідків. Запрошуємо свідка: Анну Франк

СУДДЯ: Свідок, назвіть своє прізвище, ім'я, по-батькові.

СВІДОК: Я виступаю від імені Анни Франк.

СУДДЯ: Я Вас попереджую про кримінальну відповідальність за неправдиві свідчення. Що Ви можете сказати по даній справі?

СВІДОК:

Сорок років пустелі –
 Серйозна плата за звільнення з рабства.
 Ми прагнемо свободи.
 Щоб дівчатка України не перетворювалися
 На жменьки безіменного попелу.

Семен Глузман

Анна Франк звичайна єврейська дівчинка, але своїми недитячими роздумами вона спромоглася привернути до себе увагу мільйонів людей.

Анна Франк народилася в Німеччині 12 червня 1929 року. Вона була другою дочкою Отто та Едіт Франків. Анна росла веселою і життєрадісною, навіть переїзд до Нідерландів не змінив її. «Після травня 1940

року добрі часи закінчилися. Спочатку була війна, капітуляція, потім замаршували німці. Важкі часи настали для нас, євреїв» – так писала про початок війни сама Анна.

12 червня 1942 року Анна отримує на день народження щоденник. За кілька тижнів, 5 липня 1942 року Марго отримує повістку. Після цього одразу приймається рішення негайно перебратися до сховища.

Протягом всього часу перебування в сховищі Анна веде щоденник, в якому записує всі свої переживання і думки.

1 серпня 1944 року Анна робить останній запис в своєму щоденнику. А 4 серпня, в дуже гарний недільний день всіх, хто знаходився в сховищі, заарештовують, їх зраджено. Хто це зробив, невідомо і по цей час...

В жовтні 1944 року Анна Франк потрапила до концтабору Берген - Бельзен, де і вмирає від тифу.

Історія Анни Франк є актуальною і досі. Дискримінація і расизм не зникли разом з закінченням Другої світової війни. Ми розуміємо цінність терпимості і взаємної поваги, важливість вміти захистити свої права.

Загибель Анни Франк – пересторога наступним поколінням. Геноцид не повинен повторитися!

СУДДЯ: Чи є запитання у народних засідателів, прокурора до свідка?

СУДДЯ: Сідайте.

СЕКРЕТАР: Запрошуємо свідка 3-річної дівчинки, розстріляної в Бабиному Яру.

СУДДЯ: Свідок, назвіть своє прізвище, ім'я, по-батькові.

СВІДОК: Я виступаю від імені 3-річної дівчинки, розстріляної в Бабиному Яру.

СУДДЯ: Я Вас попереджую про кримінальну відповідальність за неправдиві свідчення. Що Ви можете сказати по даній справі?

СВІДОК: Гітлер розробив спеціальний план під назвою «Ост». Він передбачав перетворення України на колоніальну країну, сировинний придаток, життєвий простір для «вищої раси». Місцеве населення, в тому числі українці, росіяни, євреї та інші, підлягали витісненню і навіть фізичному винищенню. Сотні тисяч жителів України стали жертвами організованого окупантами голоду. Протягом 103 тижнів окупації кожного вівторка і п'ятниці у Бабиному Яру в Києві розстрілювали людей різних національностей, переважно євреїв. Свій «Бабин Яр» був у кожному великому місті України. Всього в перші місяці окупації жертвами нацистів стали 850 тисяч євреїв.

В 1941 році в Бабиному Яру було розстріляно близько 33 тисячі євреїв. Київ став першим в СРСР найбільшим містом очищеним від євреїв. Нацистський план вирішення єврейського питання втілювався в життя. Однак і після масових розстрілів в Києві ще залишалися тисячі євреїв, які не являлися на збірний пункт. Багато з них були в змішаних шлюбах, хтось пробував ховатися з допомогою сусідів чи рідних, але це вдавалося дуже рідко. З німецькою окупацією різко посилювались антисемітські настрої і «добрі сусіди» – українці чи русичі, спокійно передавали схованих євреїв в руки поліцаїв. Командир німецької служби безпеки в Києві, лікар Шумахер,

дававши свідчення після війни, сповістив, що в його відомство поступило скільки доносів, що служителі не встигали на них реагувати.

Ми маємо пам'ятати загиблих, а разом з ними й тих, хто залишився живим. Нам необхідно зрозуміти, що має змиритися і прийти до взаємоповаги і справедливості.

СУДДЯ: Чи є запитання у народних засідателів, прокурора до свідка?

СУДДЯ: Сідайте.

СЕКРЕТАР: Запрошуємо свідка від імені полонених концтаборів.

СУДДЯ: Свідок, назвіть своє прізвище, ім'я, по-батькові.

СВІДОК: Я виступаю від імені свідка полонених концтаборів.

СУДДЯ: Я Вас попереджую про кримінальну відповідальність за неправдиві свідчення. Що Ви можете сказати по даній справі?

СВІДОК: На околицях Львова і Львівської області гітлерівці організували цілу сітку таборів смерті: Яновський «Цитадель», Рава - Руська, № 325 і гетто для євреїв. Яновський табір відрізнявся застосуванням особливо жорстоких методів знищення людей. Комендант оберштурм фюрер СС Вільгауз заради розваги стріляв у полонених з балкону свого кабінету, потім стріляла його дружина. Щоб принести задоволення своїй дочці, Вільгауз заставляв підкидати в повітря 2-х 3-річних дітей і стріляв по них. Дочка з задоволенням вигукувала: «Тату! Ще».

В день народження А. Гітлера (йому виповнилось 54 роки) Вільгауз розстріляв 54 полонених.

Я засуджую нацизм і фашизм.

СУДДЯ: Чи є запитання у народних засідателів, прокурора до свідка?

СУДДЯ: Сідайте.

СЕКРЕТАР: Запрошуємо свідка жертв Голокосту.

СУДДЯ: Свідок, назвіть своє прізвище, ім'я, по-батькові.

СВІДОК: Я виступаю від імені свідка жертв Голокосту.

СУДДЯ: Я Вас попереджую про кримінальну відповідальність за неправдиві свідчення. Що Ви можете сказати по даній справі?

СВІДОК: Я виступаю від імені 6 млн. жертв Катастрофи, знищених у роки Другої світової війни.

Голокост – за цим словом криється безпрецедентна подія – убивство 6 млн. євреїв під час Другої світової війни (1939-1945). Метою німецьких нацистів було повне знищення всіх євреїв світу і викорінення будь-якого єврейського впливу на світову культуру. Ця мета нацистської Німеччини знайшла вираження в державній політиці «Остаточного вирішення єврейського питання». Сполучення расистської ідеології із сучасною технологією, чітко налагодженим бюрократичним механізмом і, дуже часто, підтримкою місцевого населення на окупованих територіях, уможливило втілення цієї політики в життя.

Нацисти вбачали небезпечний вплив євреїв на всесвітню цивілізацію навіть у настільки несхожих явищах, як лібералізм і демократія на Заході, комунізм – у Радянському Союзі. Тому, одночасно з підготовкою до Другої світової війни Гітлер готувався до іншої війни, не менш важливої для нього – до боротьби проти євреїв. На думку багатьох істориків, це було основним ідеологічним підґрунтям нацизму.

Геноцид був організований під час Другої світової війни, у котру було втягнуто більшість країн Європи, і в якій загинуло більше 50 млн. людей. І, незважаючи на те, що після розгрому Німеччини пройшло більше 66 років, багато аспектів Катастрофи ще вимагають аналізу та пояснення. Адже Катастрофа нанесла тяжких втрат не лише європейському народові. Вона травмувала всю людську цивілізацію, потрясла основи людського розуму.

Що ж було фундаментальною основою для Катастрофи? Я дотримуюся думки, що цією основою була жахлива, не співставна з людяністю расистська ідеологія.

Расистська ідеологія була корінням німецького нацизму. Проте ні західні країни-союзниці, ні Радянський Союз не змогли оцінити місце ідеології в нацистській політиці. Расистські виступи нацистких лідерів, що стосувалися, в основному, євреїв, сприймалися лише як пропагандистська риторика, але не як сама суть нацизму. Лише деякі за межами Німеччини знали, що в ім'я чистоти раси німці вже в тридцяті роки почали знищувати своїх одноплемінників, що ганьбили, на думку нацистів, «арійську» расу: розумово відсталих, душевнохворих, гомосексуалістів. У завойованій Європі нацисти планували створити ієрархічну піраміду рас, на чолі якої стояла б «арійська» раса, а в самих низах знаходилися б слов'яни. Для євреїв у цій структурі взагалі не було місця. Для організації систематичного вбивства «раси диявольської породи» було побудовано б установок із великомаштабними можливостями. Усі вони містилися на території Польщі : Освенціум (Аушвіц), Белжець, Хелмно, Майденек, Собібур, Треблінка. В них було замордовано 3,5 мільйонів євреїв, страчено близько 1,5 мільйонів. Загалом із 9 мільйонів людей нещасливої раси, що жили на території Європи, загинуло понад 6 мільйонів, такими були наслідки Катастрофи, котру створила людська свідомість. Я засуджую нацизм. Голокост не повинен повторитися.

СУДДЯ: Чи є запитання у народних засідателів, прокурора до свідка?

СУДДЯ: Сідайте.

СЕКРЕТАР: Запрошуємо свідка Северину Шмаглевську, колишнього в'язня жіночого концтабору в Равенсбрюці - Біркенау .

СУДДЯ: Свідок, назвіть своє прізвище, ім'я, по-батькові.

СВІДОК: Я виступаю від імені Северини Шмаглевської, колишнього в'язня жіночого концтабору в Равенсбрюці – Біркенау.

СУДДЯ: Я Вас попереджую про кримінальну відповідальність за неправдиві свідчення. Що Ви можете сказати по даній справі?

СВІДОК: В 1942 році Біркенау називали Освенцим-2. Заболочена рівнина, точена колючим дротом, і табірні будівлі, збудовані на швидкоруч. Це був своєрідний зал очікування перед входом до крематорію, через який проходило 20-30 тисяч чоловік щодня. Удень і вночі диміли труби крематорію. В таборі час нібито зупинився.

Люди нервували, щоб їх не розлучили, бо йшли туди цілими сім'ями. Подекуди відбирали маленьких дітей, немовлят. Їх кидали в печі живими. А люди, які нічого не знали про ці споруди з високими трубами, вважали, що їх ведуть до лазні. Ось люди входять до просторої чистої зали, де, як у корабельній каюті, всі предмети міцно пригвинчені, вздовж стін металеві лави, ніби в приймальні лікаря. При вході в довгий коридор – велика червона стріла, під якою надпис шістьма мовами: «В лазню та дезінфекційну камеру». Тут люди роздягаються і ретельно складають свої речі, розраховуючи на швидке повернення. Члени зондеркоманди вручають кожному рушник і мило, щоб приспати пильність.

Люди заходять до лазні – величезної порожньої зали, де немає нічого, окрім прикритих ковпачками отворів, що нагадують вентилятори. Електричні лампочки приховані десь у стелі. Коли двері за останнім ув'язненим зачиняються, з отворів унизу сипляться блакитні кульки. Це газ Циклон.

Ні, зовсім не просто померти від газу. Смерть наступала не одразу. Відомо, що німці економили газ чи то тому, що його було мало, а приречених на смерть – мільйони, чи то з міркувань нелюдських медико-психологічних дослідів. Відомо, що в деяких камерах були віконця спостереження, через які «вчені» фіксували поведінку людей. А потім електрики (робітники) входили до камери, виносячи трупи. Вони відзначали, що трупи застигли в позах, які свідчили про відчайдушну боротьбу та нелюдські муки. За час функціонування Біркенау тут було знищено 130 тисяч жінок з дітьми.

СУДДЯ: Чи є запитання у народних засідателів, прокурора до свідка?

СУДДЯ: Сідайте.

СЕКРЕТАР: Запрошуємо свідка Януша Корчака – видатного письменника, антифашиста, педагога.

СУДДЯ: Свідок, назвіть своє прізвище, ім'я, по-батькові.

СВІДОК: Я виступаю від імені Януша Корчака – видатного письменника, антифашиста, педагога.

СУДДЯ: Я Вас попереджую про кримінальну відповідальність за неправдиві свідчення. Що Ви можете сказати по даній справі?

СВІДОК: Януш Корчак – літературний псевдонім Генріха Гольдшміта – учасника Першої світової війни, в якій він брав участь як військовий лікар. На фронті написав книгу зовсім невоєнного характеру: «Як любити дітей».

Після Першої світової війни Януш Корчак присвятив себе служінню дітям, він працював у дитячому будинку для сиріт. Він створив у дитячому будинку республіку, головними засадами якої були рівність, справедливість, доброта. У Будинку сиріт було запроваджено суд, куди діти могли подавати позов на вихователя, що вчинив несправедливо. Суддів обирали серед дітей, і винні давали свідчення. Діти розробили свій Кодекс. Ось його окремі статті: «Суд вибачає, тому що звинувачений покався у своєму проступку»; або: «Суд вважає, що підсудний має право так вчинити». Коли німці напали на Польщу, в дитячому будинку перебувало 200 дітей. Янушу Корчаку навіть в умовах війни вдавалося зберігати в Будинку сиріт особливий людяний ідеальний мир. У педагога були величезні задуми, яким не судилося здійснитися. Сама історія Будинку сиріт у варшавському гетто свідчить, що Януш Корчак робив усе можливе, щоб врятувати дітей. Педагог знав, що всі вони приречені, але намагався кожную секунду дитячого життя зробити хоч трохи щасливою, менш жахливою. Корчаку запропонували залишити гетто і врятувати своє життя. За словами співробітника Будинку сиріт Ігора Неверлі, коли він йому це запропонував, Корчак так глянув на нього, що він весь затремтів. Корчак спитав: «А ви б залишили власну дитину у нещасті, хворобі, небезпеці? А тут – 200 дітей. Як їх залишити самих у заплomboваному вагоні і в газовій камері? Чи можна таке пережити?»

5 серпня 1942 року за наказом гітлерівців Будинок сиріт – діти і дорослі – вишикувалися на вулиці. Корчак і його діти розпочали свій останній шлях. Над дитячою колоною майоріло зелене полотнище-знамено. Попереду йшов Корчак, ведучи за руки двох дітей – хлопчика і дівчинку. Навіть фашисти поступилися перед цією колоною приречених. З Варшави поїзд повіз дітей у концтабір Треблінку. Історія загибелі Корчака – попередження всьому людству: це не повинне повторитись.

СУДДЯ: Чи є запитання у народних засідателів, прокурора до свідка?

СУДДЯ: Сідайте.

СЕКРЕТАР: Слово надається прокуророві.

ПРОКУРОР: Ми вислухали свідчення лише незначної частини людей, які стали жертвами німецького фашизму. Ці факти були жахливими. Дії фашизму примусили здригнутись наші серця. Голоси жертв фашизму чути до цього часу і вони не стихнуть ніколи. Таке забути і пробачити неможливо. Докази були жахливими, і я беру на себе сміливість висловити думку про те, що рішення суду буде єдиним і оскарженню не підлягає.

Готуючи план вторгнення в Радянський Союз, так званий план «Барбаросса»: страшний документ, в якому звірства по відношенню до мирного населення і військовополонених ставились в розряд державної політики.

За довго до початку агресії, проти Радянського Союзу, Гітлер говорив одному із своїх підсудних Раушнінгу: «Ми повинні розбити техніку обезлюднення. Якщо ви питаєте мене, що я розумію під «обезлюдненням» я скажу, що маю на увазі знешкодження мети расових одиниць; і це те, що я надіюсь здійснити. Це грубо кажучи – моя задача. Природа жорстока, тому і ми можемо бути жорстокими. Я маю право знищити мільйони людей «нищих рас, які розмножуються як черв'яки.»»

Це ж чи не є доказом самої жахливої не людяності гітлерівської філософії? В ім'я цієї канібальської програми були створені швидкодіючі препарати для умиротворення людей, такі як: «Циклон А» і «Циклон Б»; сконструйовані такі машини смерті як: «газємвагени» або «душоубки», агрегати для подрібнення людських кісток, апарати для виробництва з них хімічних добрив, розроблені особливі методи вичинки для промислових цілей людської шкіри. В ім'я цього створювались спеціальні фірми, які проектували різні типи кремаційних печей для таборів знищення. За роки Другої Світової Війни загинуло мільйони людей. В концтаборах і пунктах масового знищення звірськими методами знищено 12 млн. людей. У загарбаних країнах Європи німецьке командування встановило так званий «новий порядок», який передбачав територіальний поділ світу, ліквідацію суверенітету, встановлення світового панування. За невиконання наказів окупаційної влади фашисти розстрілювали людей, або кидали їх до в'язниць. У травні 1941 р. чисельність робітників, вивезених до Німеччини досягла 3 млн. 100 тис. чол. В Європі було створено мережу концтаборів: кількість мобілізованих – збройні сили – 110 млн. чол. Убито і померло від ран 50 млн. чол. Поранено і покалічено – 90 млн. чол.

Я ставлю в вину німецькому нацизму:

- Скоєння злочинів проти миру шляхом планування, підготовки, розв'язання і ведення агресивних війн, які також вважаються війнами в порушення міжнародних договорів, угод і гарантій, військові злочини і злочини проти людяності.
- Злочини здійснюються людьми, а не абстрактними категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, які чинять такі злочини, можуть бути дотримані настанови міжнародного права. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права про захист жертв війни. Кримінальний Кодекс України в главі XI «військові злочини» встановлює сувору кримінальну відповідальність за мародерство (ст. 260), насильство над населенням у районі військових дій (ст. 267), неналежне поводження з військовополоненими (ст. 262) і незаконне носіння знаків Червоного

Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними (ст.263). Вина і покарання фашизму є вічними – вони не мають строку давності.

СЕКРЕТАР: Слово надається судді.

СУДДЯ: Нацизм звинувачується в мільйонах людських жертв багатьох національностей.

Жертвами Другої світової війни стало понад 50 млн. людей. Було знищено в:

СРСР – 28 млн. чоловік.

- Німеччина – 7,9 млн. чоловік.
- Польща – 6,2 млн. чоловік
- Югославія – 1.7 млн. чоловік.
- Франція – 600 тис. чоловік.
- Англія – 370 тис. чоловік.
- В Україні зруйновано:

714 міст, селищ

28 тис. сіл

9 млн. чоловік

10 млн. чоловік залишилися без житла.

Тема нашого заняття закликає нас осмислити минуле, щоб воно не стало майбутнім. Щоб неприязнь до інших людей не стала ненавистю до чужого народу, чужої країни. Людина слабка істота, але знання та історична пам'ять роблять її сильною. Кількість добра і зла в людині однакова. Один творить добро, а інший зло.

Історія дає можливість розібратися в цьому, а пам'ять необхідна нам для того, щоб наші діти ніколи не були жертвами, катами. Або байдужими спостерігачами. Ми повинні не допустити людоненависництва, пересилити всякі непорозуміння і всім своїм життям вибороти справжній мир.

Вирок: засудити нацизм і фашизм. Не допустити сучасних проявів нацизму і фашизму.

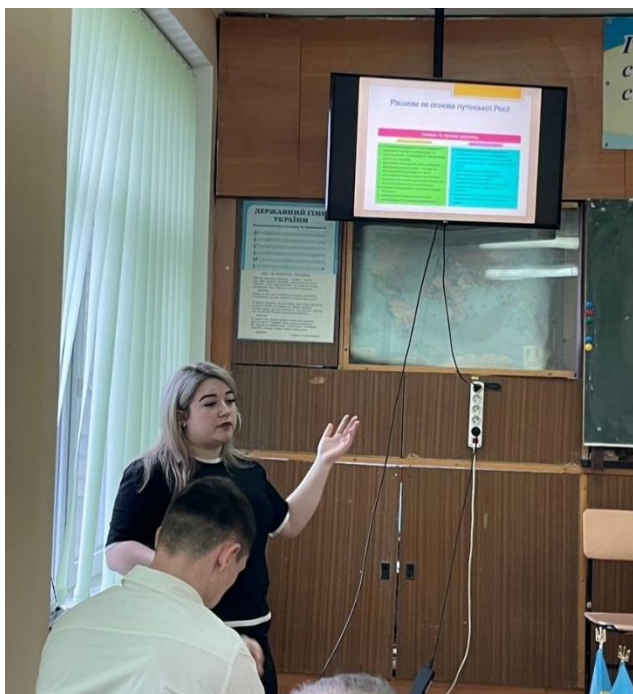
СЕКРЕТАР: Слово для оголошення звернення до урядів країн світу надається народному засідателю.

Звернення урядів країн світу

Ми, учасники суду над фашизмом, заслухали свідчення жертв Другої Світової війни і прийшли до висновку, що Друга Світова війна 1939 – 1945 рр. стала гігантським протиборством сил агресії і геноциду з силами свободи і демократії. Нацистський режим демонстрував усьому світові свою антилюдську сутність. Він передбачав здійснення особливої расової політики, жертвами якої стали євреї, цигани, а після цього і слов'янське населення. По всій території Європи запрацювали «фабрики смерті», концентраційні табори. Криваві погроми проводили спеціально створені зондеркоманди.

Історія ніколи не пробачить фашизму страшні злочини, під час яких сотні мільйонів людей опинилися у безодні горя і страждань.

- Ми звертаємось до урядів країн світу з закликом будувати нове громадянське суспільство на Землі, засноване на принципах рівності можливостей, партнерства всіх націй та народів.
- Ми закликаємо будувати нові основи людської безпеки посередництвом миру, а не війни.
- Ми цілковито переконані, що завдяки колективним зусиллям можна запобігти найстрашнішим аспектам бідності, утворити таке суспільство, де кожна

дитина отримає належну освіту і людське життя, буде оточене турботою про здоров'я.

- Ми вважаємо, що людство спроможне збудувати таке суспільство, яке базується на загальних відкритих ринках, а не на протекціонізмі, на відкритому політичному діалозі, а не на насильстві.
- Ми висловлюємо віру в те, що уряди країн світу візьмуть на себе високу відповідальність за здійснення миру на Земній кулі і не допустять нових страждань і страхіть війни.
- Ми щиро віримо, що Організація Об'єднаних Націй стане принциповим гарантом нашої загальної безпеки.

Додаток Д

Квест-гра «Дорогами козацької звитяги»

Мета: формування національно-патріотичних цінностей студентів шляхом активізації знань з історії козацької доби; розвиток навичок критичного аналізу джерел (декодування «історичних кодів»); стимулювання креативності та командної відповідальності як складників громадянської ідентичності.

Регламент та структура

- **Учасники:** Команди по 5–7 осіб.
- **Локація:** Територія університету або прилегла паркова зона (урбаністичний простір).
- **Реквізит:** Маршрутні листи («Універсали»), QR-коди на локаціях.

Маршрут квесту

Зупинка 1. «Криптографія канцелярії» (Теоретичний блок)

Завдання: Команда отримує «зашифрований універсал» (текст із пропущеними фактами, датами або латинізмами).

Інструкція: Заповніть пропуски в тексті, використовуючи знання про події Хмельниччини та термінологію тієї епохи.

«Ми, (1)_____, Гетьман Війська Запорозького, оголошуємо цим нашим Універсалом, що з огляду на (2)_____ (лат. *невідкладну потребу*) захисту прав та вольностей наших, постановляємо наступне.

Після славної вікторії під (3)_____, що сталася року Божого (4)_____, де коронне військо зазнало поразки, ми стверджуємо наш союз із кримським ханом. Пам'ятайте, що (5)_____ (лат. *договори мають виконуватися*), тому кожен козак має бути готовим до походу.

Реєстр війська нашого згідно з угодою, підписаною у місті (6)_____, має складати (7)_____ тисяч осіб. Усіх, хто не увійшов до списку, закликаємо зберігати спокій та (8)_____ (лат. *добру волю*).

Дано в місті (9)_____, нашої резиденції, при печатці Війська Запорозького».

Зупинка 2. «Архітектурний шифр» (Декодування простору)

Завдання: Студенти отримують фото фрагмента будівлі (наприклад, козацьке бароко або пам'ятник). Рекомендація – оформити за QR-кодом.

Зупинка 3. «Голоси предків» (Усна історія)

Завдання: На локації стоїть «респондент» (куратор у ролі свідка епохи або сучасного воїна). Команда має за 3 хвилини скласти **5-7 «сильних»**, які б розкрили особистість героя. «Респондент» може надавати відповідь «так», або «ні».

Зупинка 4. «Династії булави: родинні пазли»

Завдання: Перед студентами розкидані картки з іменами відомих діячів (Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Петро Дорошенко) та фактами про їхні родини. Потрібно побудувати логічні зв'язки: хто кому ким доводився або які родинні союзи вплинули на долю України.

Наприклад:

Діяч	Родинний факт / Союз	Логічна загадка (Ключ)
Богдан Хмельницький	Тиміш Хмельницький та Розанда Лупул. Гетьман прагнув породичатися з молдовським господарем.	Як цей шлюб мав змінити геополітичне становище Гетьманщини на Балканах?
Іван Мазепа	Племінник Андрій Войнаровський. Гетьман не мав власних дітей і готував собі наступника.	Чому саме Войнаровський став довіреною особою Мазепа в еміграції після Полтави?
Петро Дорошенко	Онука Наталія Гончарова. Онука «Сонця Руїни» згодом стала дружиною Олександра Пушкіна.	Як сталося так, що нащадки гетьмана опинилися в центрі російської культури?
Павло Тетеря	Шлюб з Оленою Хмельницькою. Він став зятем Богдана Хмельницького.	Чи допомогло це родинне посилення Тетері утримати булаву на Правобережжі?

1.Зупинка1: Оцінка знань:Когнітивний блок.

- **20-25 б.:** Текст відновлено без жодної помилки; терміни вжито доречно.
- **10-19 б.:** Текст відновлено, але є 1-2 фактичні помилки або затримка у часі.
- **0-9 б.:** Значні помилки у датах/фактах, нездатність користуватися глосарієм.

2.Зупинка 2: Оцінка ініціативності: Діяльнісний блок.

- **20-25 б.:** Команда миттєво вгадала об'єкт; назвала мінімум 3 ознаки стилю (наприклад: волоти, рослинний орнамент, двоярусність фронтона).

- **10-19 б.:** Об'єкт вгадали з однією підказкою модератора; стиль назвали правильно, але не змогли детально пояснити його ознаки. Об'єкт знайдено.
- **0-9 б.:** Об'єкт не впізнали або вгадали лише після серії навідних запитань; плутають архітектурні стилі.

3.Зупинка 3: Оцінка емпатії: Емоційний блок.

- **20-25 б.:** Питання спрямовані на внутрішній світ героя («Що ви відчували?»); висока залученість команди.
- **10-19 б.:** Питання мають формальний характер («Яка була дата?»); середня активність.
- **0-9 б.:** Питання відсутні або мають некоректний характер; байдужість учасників.

4.Локація 4: Оцінка логіки: Аналітичний блок.

- **20-25 б.:** Пазл складено вірно; команда пояснила стратегічне значення родинних союзів.
- **10-19 б.:** Зв'язки встановлено частково; пояснення неповне.
- **0-9 б.:** Хаотичне розкладання карток; нерозуміння родинної ієрархії.

Пояснювальна записка до системи оцінювання результатів квесту

В основі оцінювання лежить трикомпонентна модель структури цінностей: когнітивна (знання), емоційна (ставлення) та діяльнісна (вчинок). Розподіл балів за локаціями дозволяє математично верифікувати перехід від формальних знань до свідомої патріотичної позиції.

Зупинка та бали	Кореляція з критерієм	Обґрунтування педагогічного впливу	Значення результату для діагностики
«Криптографія канцелярії» (25 б.)	Інтелектуально-когнітивний	Патріотизм потребує фундаменту знань	Високий бал (20–25) підтверджує історичну

Зупинка та бали	Кореляція з критерієм	Обґрунтування педагогічного впливу	Значення результату для діагностики
		про державні інституції. Робота з Електронним глосарієм перевіряє володіння понятійним апаратом.	грамотність як «фільтр» проти маніпуляцій та міфів.
«Архітектурний шифр» (25 б.)	Діяльнісний (візуальна ідентифікація)	Вимірює здатність розпізнавати національні коди в «малій батьківщині».	Фіксує перехід від пасивного споглядання до активного освоєння та привласнення культурного ландшафту.
«Голоси предків» (25 б.)	Емоційно-чуттєвий	Патріотизм стає особистісним через емпатію. Вміння ставити «сильні» запитання показує сприйняття історії як живого досвіду.	Оцінюється якість (глибина рефлексії) – показник емоційної зрілості та співпереживання долі свого народу.

Зупинка та бали	Кореляція з критерієм	Обґрунтування педагогічного впливу	Значення результату для діагностики
«Генеалогічний пазл» (25 б.)	Ціннісно-смисловий (Я – Родина – Народ)	Фіксує розуміння тяглості історії через родини еліт. Це вищий рівень аналізу історії як «спільної родинної справи».	Підтверджує усвідомлення особистої причетності до державотворення через персоналізацію пам'яті.

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

**ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені БОГДАНА
ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031
тел./факс: (0472) 354463, 372142
e-mail: cic@cdu.edu.ua

UKRAINE
MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE

**BOHDAN KHMELNYTSKY NATIONAL
UNIVERSITY of CHERKASY**

81, Shevchenko Blvd., Cherkasy, Ukraine, 18031
Phone/Fax: +380(472)354463, 372142
e-mail: cic@cdu.edu.ua

28.04.2026 № 124/04

на № _____

Довідка

**про впровадження у практику роботи
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
результатів дисертаційного дослідження Яценко Олени Юріївни на тему:
«Формування національно-патріотичних цінностей в студентів засобами історичного
краєзнавства», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»**

Актуальність дисертаційного дослідження Яценко Олени Юріївни на тему «Формування національно-патріотичних цінностей в студентів засобами історичного краєзнавства» для Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького зумовлена викликами повномасштабного вторгнення РФ в Україну. В умовах війни, коли суспільство перебуває у стані постійного психоемоційного напруження, а питання збереження національної ідентичності стало питанням виживання нації, запропонована методика набула особливої своєчасності.

У межах експериментальної роботи на базі університету було проведено діагностичне обстеження контрольної групи студентів. Участь закладу як контрольної бази дозволила здійснити порівняльний аналіз та впровадити окремі елементи дослідження у виховний процес.

Використання авторського інструментарію дозволило зафіксувати, як події війни впливають на почуття та переконання молоді Черкащини.

Науково-методичні рекомендації автора щодо використання історичного краєзнавства були передані кураторам академічних груп. Це дозволило інтегрувати елементи програми «Жива історія мого краю» у плани виховної роботи, що допомогло студентам через вивчення героїчного минулого регіону знаходити внутрішні опори в умовах воєнної загрози.

Практичні результати дослідження Яценко О. Ю. мають високе значення для ЧНУ імені Богдана Хмельницького. Вони пропонують дієвий інструментарій для посилення національної стійкості студентської молоді та допомагають викладачам ефективніше реагувати на ціннісні запити суспільства, що перебуває в стані війни.

Матеріали дисертаційної роботи О. Ю. Яценко на тему «Формування національно-патріотичних цінностей в студентів засобами історичного краєзнавства» розглянуто та затверджено на засіданні кафедри початкової і спеціальної освіти (протокол № 9 від «21» квітня 2026 р.).

В. о. першого проректора

Геннадій ВОЛОШКЕВИЧ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, тел. (0522) 32-08-89, факс (0522) 24-85-44
E-mail: mails@cuspu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125415

На № 30 квітня 2026р. від № 49-Н

ДОВІДКА

**про впровадження в практику роботи
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
результатів дисертаційного дослідження Яценко Олени Юріївни на тему:
«Формування національно-патріотичних цінностей
в студентів засобами історичного краєзнавства»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»**

В умовах повномасштабного вторгнення, коли суспільство нашої держави максимально швидко зосередило свої зусилля на єдності задля збереження власної національної ідентичності, тема дисертаційного дослідження Яценко Олени Юріївни є актуальною та своєчасною.

У межах дисертаційного дослідження на тему «Формування національно-патріотичних цінностей в студентів засобами історичного краєзнавства» було проведено діагностичний зріз.

Участь університету як бази дослідження дозволила здійснити об'єктивне порівняння ефективності традиційних підходів до виховання та авторської методики, що базується на ресурсах історичного краєзнавства.

Наукові висновки автора щодо активізації патріотичного виховання молоді були обговорені на засіданнях кафедр та використані кураторами академічних груп для вдосконалення планів виховної роботи.

Матеріали дослідження мають високу практичну цінність, оскільки пропонують готові рішення для підвищення ефективності підготовки майбутньої національної інтелігенції та педагогічних кадрів.

Результати дослідження були обговорені на засіданні кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 8 від 22 квітня 2026 року).

Проректор з наукової роботи

Марія ФОКА

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, навчальний корпус № 3, тел./факс: (044) 527-80-83,
e-mail: pedagogy_dean@nubip.edu.ua

01.06.2026 № 82

Довідка

про впровадження у практику роботи

Національного університету біоресурсів і природокористування України
результатів дисертаційного дослідження **Яценко Олени Юріївни** на тему:
**«Формування національно-патріотичних цінностей в студентів засобами
історичного краєзнавства»**, поданого на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена стратегічною потребою підготовки не лише висококваліфікованих фахівців, а й свідомих громадян-патріотів. В умовах сучасних викликів використання потенціалу історичного краєзнавства стає дієвим інструментом протидії деструктивним інформаційним впливам та зміцнення національної ідентичності студентської молоді.

У межах експериментальної перевірки в Національному університеті біоресурсів і природокористування України було успішно реалізовано низку складників авторської програми, учасниками якої стали 215 студентів.

Студенти працювали над збагаченням знань національно-патріотичних термінів та понять. Це дозволило уніфікувати термінологічний апарат та поглибити когнітивний рівень сприйняття історичної спадщини.

Надзвичайно цінним в програмі Яценко Олени Юріївни є перехід від пасивного засвоєння історичних дат до активного дослідницького пошуку. Студенти були залучені до фіксації усних історій, вивчення локальних мікроісторій та пам'яток, що безпосередньо пов'язані з регіональним розташуванням структурних підрозділів університету.

